

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये

अट्ठकनिपात-अट्ठकथा

१. पठमपण्णासकं

१. मेत्तावग्गो

१. मेत्तासुत्तवण्णना

१. अट्ठकनिपातस्स पठमे आसेवितायाति आदरेन सेविताय । भावितायाति वड्ढिताय । बहुलीकतायाति पुनप्पुनं कताय । यानिकतायाति युत्तयानसदिसकताय । वत्थुकतायाति पतिट्ठानट्ठेन वत्थु विय कताय । अनुट्ठितायाति पच्चुपट्ठिताय । परिचितायाति समन्ततो चिताय उपचिताय । सुसमारद्धायाति सुट्ठु समारद्धाय सुकताय । आनिसंसाति गुणा । सुखं सुपतीति आदीसु यं वत्तब्बं, तं एकादसकनिपाते वक्खाम ।

अप्पमाणन्ति फरणवसेन अप्पमाणं । तनू संयोजना होन्ति, पस्सतो उपधिकखयन्ति मेत्तापदट्ठानाय विपस्सनाय अनुक्कमेन उपधिकखयसङ्घातं अरहत्तं पत्तस्स दस संयोजना पहीयन्तीति अत्थो । अथ वा तनू संयोजना होन्तीति पटिघञ्चेव पटिघसम्पयुत्तसंयोजना च तनुका होन्ति । पस्सतो उपधिकखयन्ति तेसंयेव किलेसूपधीनं खयसङ्घातं मेत्तं अधिगमवसेन पस्सन्तस्स । कुसली तेन होतीति तेन मेत्तायनेन कुसलो होति । सत्तसण्डन्ति सत्तसङ्घातेन सण्डेन समन्नागतं, सत्तभरितन्ति अत्थो । विजेत्वाति अदण्डेन असत्थेन धम्मेनेव विजिनित्वा । राजिसयोति इसिसदिसा धम्मिकराजानो । यजमानाति दानानि ददमाना । अनुपरियगाति विचरिंसु ।

अस्समेधन्ति आदीसु पोराणकराजकाले किर सस्समेधं, पुरिसमेधं, सम्मापासं, वाचापेय्यन्ति चत्तारि सङ्गहवत्थूनि अहेसुं, येहि राजानो लोकं सङ्गहिंसु । तत्थ निप्फन्नसस्सतो दसमभागगहणं सस्समेधं नाम, सस्ससम्पादने मेधाविताति अत्थो । महायोधानं छमासिकं भत्तवेतनानुप्पदानं पुरिसमेधं नाम, पुरिससङ्गहने मेधाविताति अत्थो । दलिद्वमनुस्सानं हत्थतो लेखं गहेत्वा तीणि वस्सानि विना वड्ढिया सहस्सद्विसहस्समत्तधनानुप्पदानं सम्मापासं नाम । तज्झि सम्मा मनुस्से पासेति हृदये बन्धित्वा विय ठपेति, तस्मा सम्मापासन्ति वुच्चति । “तात, मातुला”ति आदिना नयेन पन सण्हवाचाभणनं वाचापेय्यं नाम, पियवाचाति अत्थो । एवं चतूहि सङ्गहवत्थूहि सङ्गहितं रट्ठं इद्धञ्चेव होति, फीतञ्च, बहुअन्नपानं, खेमं, निरब्बुदं । मनुस्सा मुदा मोदमाना उरे पुत्ते नच्चेन्ता अपारुतधरा विहरन्ति । इदं घरद्वारेसु अगगळानं अभावतो निरगगळन्ति वुच्चति । अयं पोराणिका पवेणि ।

अपरभागे पन ओक्काकराजकाले ब्राह्मणा इमानि चत्तारि सङ्गहवत्थूनि इमञ्च रट्ठसम्पत्तिं परिवत्तेत्वा उद्धंमूलकं कत्वा अस्समेधं पुरिसमेधन्ति आदिके पञ्च यज्जे नाम अकंसु । तेसु अस्समेत्थ मेधन्ति वधेन्तीति अस्समेधो । द्वीहि परियज्जेहि यजितब्बस्स एकवीसतियूपस्स एकस्मिं पच्छिमदिवसेयेव सत्तनवुतिपञ्चपसुसतघातभिसनस्स ठपेत्वा भूमिञ्च

पुरिसे च अवसेससब्बविभवदक्खिणस्स यज्जस्सेतं अधिवचनं । पुरिसमेत्थ मेधन्तीति **पुरिसमेधो** । चतूहि परियज्जेहि यजितब्बस्स सद्धिं भूमिया अस्समेधे वुत्तविभवदक्खिणस्स यज्जस्सेतं अधिवचनं । सम्ममेत्थ पासन्तीति **सम्मापासो** । दिवसे दिवसे युगच्छिग्गळे पवेसनदण्डकसङ्घातं सम्मं खिपित्वा तस्स पतितोकासे वेदिं कत्वा संहारिमेहि यूपादीहि सरस्सतीनदिया निमुग्गोकासतो पभुति पटिलोमं गच्छन्तेन यजितब्बस्स सत्रयागस्सेतं अधिवचनं । वाजमेत्थ पिवन्तीति **वाजपेत्थो** । एकेन परियज्जेन सत्तरसहि पसूहि यजितब्बस्स बेलुवयूपस्स सत्तरसकदक्खिणस्स यज्जस्सेतं अधिवचनं । नत्थि एत्थ अग्गळाति **निरग्गळो** । नवहि परियज्जेहि यजितब्बस्स सद्धिं भूमिया च पुरिसेहि च अस्समेधे वुत्तविभवदक्खिणस्स सब्बमेधपरियायनामस्स अस्समेधविकप्पस्सेतं अधिवचनं ।

कलम्पि ते नानुभवन्ति सोळसिन्ति ते सब्बेपि महायागा एकस्स मेत्ताचित्तस्स विपाकमहन्तताय सोळसिं कलं न अग्घन्ति, सोळसमं भागं न पापुणन्तीति अत्थो । **न जिनातीति** न अत्तना परस्स जानिं करोति । **न जापयेति** न परेन परस्स जानिं कारेति । **मेत्तंसोति** मेत्तायमानचित्तकोट्टासो हुत्वा । **सब्बभूतानन्ति** सब्बसत्तेसु । **वेरं तस्स न केनचीति** तस्स केनचि सद्धिं अकुसलवेरं वा पुग्गलवेरं वा नत्थि ।

२. पज्जासुत्तवण्णना

२. दुतिये **आदिब्रह्मचरियिकायाति** मग्गब्रह्मचरियस्स आदिभूताय । **पज्जायाति** विपस्सनाय । **गरुट्टानियन्ति** गारवुप्पत्तिपच्चयभूतं गरुभावनीयं । **तिब्बन्ति** बहलं । **परिपुच्छतीति** अत्थपाळिअनुसन्धिपुब्बापरं पुच्छति । **परिपज्जतीति** पज्जं करोति, इदञ्चिदञ्च पटिपुच्छिस्सामीति वितक्केति । **द्वयेनाति** दुविधेन । **अनानाकथिकोति** अनानत्तकथिको होति । **अतिरच्छानकथिकोति** नानाविधं तिरच्छानकथं न कथेति । **अरियं वा तुण्हीभावन्ति** अरियतुण्हीभावो नाम चतुत्थज्झानं, सेसकम्मट्टानमनसिकारोपि वट्टति । **जानं जानातीति** जानितब्बकं जानाति । **पस्सं पस्सतीति** पस्सितब्बकं पस्सति । **पियत्तायाति** पियभावत्थाय । **गरुत्तायाति** गरुभावत्थाय । **भावनायाति** भावनत्थाय गुणसम्भावनाय वा । **सामज्जायाति** समणधम्मत्थाय । **एकीभावायाति** निरन्तरभावत्थाय ।

३-४. अप्पियसुत्तद्वयवण्णना

३-४. ततिये **अप्पियपसंसीति** अप्पियजनस्स पसंसको वण्णभाणी । **पियगरहीति** पियजनस्स निन्दको गरहको । चतुत्थे **अनवज्जत्तिकामोति** “अहो वत मं अज्जेन अवजानेय्यु”न्ति अनवजाननकामो । **अकालज्जूति** कथाकालं न जानाति, अकाले कथेति । **असुचीति** असुचीहि कायकम्मादीहि समन्नागतो ।

५. पठमलोकधम्मसुत्तवण्णना

५. पञ्चमे लोकस्स धम्माति **लोकधम्मा** । एतेहि मुत्ता नाम नत्थि, बुद्धानम्पि होन्ति । तेनेवाह — **लोकं अनुपरिवत्तन्तीति** अनुबन्धन्ति नप्पजहन्ति, लोकतो न निवत्तन्तीति अत्थो । **लोको च अट्ठ लोकधम्मे अनुपरिवत्ततीति** अयञ्च लोको एते अनुबन्धति न पज्जहति, तेहि धम्मेहि न निवत्ततीति अत्थो ।

लाभो अलाभोति लाभे आगते अलाभो आगतोयेवाति वेदितब्बो । **अयसादीसुपि** एसेव नयो । **अवेक्खति विपरिणामधम्मेति** “विपरिणामधम्मा इमे”ति एवं अवेक्खति । **विधूपिताति** विधमिता विद्धंसिता । **पदञ्च जत्वाति** निब्बानपदं जानित्वा । **सम्मप्पजानाति भवस्स पारगूति** भवस्स पारं गतो निष्फत्तिं मत्थकं पत्तो, निब्बानपदं जत्वाव तं

पारं गतभावं सम्मप्पजानातीति । इमस्मिं सुत्ते वट्टविवट्टं कथितं ।

६. दुतियलोकधम्मसुत्तवण्णना

६. छट्ठे को विसेसोति किं विसेसकारणं । को अधिप्पयासोति को अधिकप्पयोगो । परियादायाति गहेत्वा परिनिट्ठपेत्वा । इधापि वट्टविवट्टमेव कथितं ।

७. देवदत्तविपत्तिसुत्तवण्णना

७. सत्तमे अचिरपक्कन्तेति सङ्खं भिन्दित्वा न चिरपक्कन्ते । आरब्भाति आगम्म पटिच्च सन्धाय । अत्तविपत्तिन्ति अत्तनो विपत्तिं विपन्नाकारं । सेसपदेसुपि एसेव नयो । अभिभुय्याति अभिभवित्वा मदित्वा ।

८. उत्तरविपत्तिसुत्तवण्णना

८. अट्ठमे वटजालिकायन्ति एवंनामके विहारे । सो किर वटवने निविट्ठत्ता वटजालिकाति सङ्खं गतो । पातुरहोसीति इममत्थं देवरज्जो आरोचेस्सामीति गन्त्वा पाकटो अहोसि । आदिब्रह्मचरियकोति सिक्खत्तयसङ्गहस्स सकलसासनब्रह्मचरियस्स आदिभूतो ।

९. नन्दसुत्तवण्णना

९. नवमे कुलपुत्तोति जातिकुलपुत्तो । बलवाति थामसम्पन्नो । पासादिकोति रूपसम्पत्तिया पसादजनको । तिब्बरागोति बहलरागो । किमज्जत्राति आदीसु अयमत्थो — किं अज्जेन कारणेन कथितेन, अयं नन्दो इन्द्रियेसु गुत्तद्वारो भोजने मत्तज्जू जागरियमनुयुत्तो सतिसम्पजज्जेन समन्नागतो, येहि नन्दो सक्कोति परिपुण्णं परिसुद्धं ब्रह्मचरियं चरितुं । सचे इमेहि कारणेहि समन्नागतो नाभविस्स, न सक्कुण्येय्याति । इतिह तत्थाति एवं तत्थ । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथितं ।

१०. कारणडवसुत्तवण्णना

१०. दसमे अज्जेनाज्जं पटिचरतीति अज्जेन कारणेन वचनेन वा अज्जं कारणं वचनं वा पटिच्छादेति । बहिद्धा कथं अपनामेतीति बाहिरतो अज्जं आगन्तुककथं ओतारेति । अपनेय्येसोति अपनेय्यो नीहरितब्बो एस । समणदूसीति समणदूसको । समणपलापोति वीहीसु वीहिपलापो विय निस्सारताय समणेसु समणपलापो । समणकारणडवोति समणकचवरो । बहिद्धा नासेन्तीति बहि नीहरन्ति । यवकरणेति यवखेत्ते । फुणमानस्साति उच्चे ठाने ठत्वा महावाते ओपुनियमानस्स । अपसम्मज्जन्तीति सारधज्जानं एकतो दुब्बलधज्जानं एकतो करणत्थं पुनप्पुनं अपसम्मज्जन्ति, अपसम्मज्जनिसङ्घातेन वातग्गाहिना सुप्पेन वा वत्थेन वा नीहरन्ति । ददरन्ति ददरसदं ।

संवासायन्ति संवासेन अयं । विजानाथाति जानेय्याथ । सन्तवाचोति सण्हवाचो । जनवतीति जनमज्झे । रहो करोति करणन्ति करणं वुच्चति पापकम्मं, तं रहो पटिच्छन्नो हुत्वा करोति । संसप्पी च मुसावादीति संसप्पित्वा मुसावादी, मुसा भणन्तो संसप्पति फन्दतीति अत्थो । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथेत्वा गाथासु वट्टविवट्टं कथितन्ति ।

मेत्तावग्गो पठमो ।

२. महावग्गो

१. वेरञ्जसुत्तवण्णना

११. दुतियस्स पठमे अभिवादेतीति एवमादीनि न समणो गोतमोति एत्थ वुत्तनकारेन योजेत्वा एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो “न वन्दति नासना वुट्ठाति, नापि ‘इध भोन्तो निसीदन्तू’ति एवं आसनेन वा निमन्तेती”ति । एत्थ हि वा-सद्दो विभावने नाम अत्थे “रूपं निच्चं वा अनिच्चं वा”ति आदीसु विय । एवं वत्वा अथ अत्तनो अभिवादानादीनि अकरोन्तं भगवन्तं दिस्वा आह — तयिदं, भो गोतम, तथेवाति । यं तं मया सुतं, तं तथेव, तं सवनञ्च मे दस्सनञ्च संसन्दति समेति, अत्थतो एकीभावं गच्छति । न हि भवं गोतमो...पे०... आसनेन वा निमन्तेतीति । एवं अत्तना सुतं दिट्ठेन निगमेत्वा निन्दन्तो आह — तयिदं, भो गोतम, न सम्पन्नमेवाति तं अभिवादानादीनं अकरणं अयुत्तमेवाति ।

अथस्स भगवा अत्तुक्कंसनपरवम्भनदोसं अनुपगम्म करुणासीतलेन हृदयेन तं अञ्जाणं विधमित्वा युत्तभावं दस्सेतुकामो नाहं तं ब्राह्मणाति आदिमाह । तत्रायं सङ्खेपत्थो — अहं, ब्राह्मण, अप्पटिहतेन सब्बञ्जुतञ्जाणचक्खुना ओलोकेन्तोपि तं पुग्गलं एतस्मिं सदेवकादिभेदे लोके न पस्सामि, यमहं अभिवादेय्यं वा पच्चुट्ठेय्यं वा आसनेन वा निमन्तेय्यं । अनच्छरियं वा एतं, स्वाहं अज्ज सब्बञ्जुतं पत्तो एवरूपं निपच्चाकारारहं पुग्गलं न पस्सामि । अपिच खो यदापाहं सम्पतिजातोव उत्तरेन मुखो सत्तपदवीतिहारेन गन्त्वा सकलं दससहस्सिलोकधातुं ओलोकेसिं, तदापि एतस्मिं सदेवकादिभेदे लोके तं पुग्गलं न पस्सामि, यमहं एवरूपं निपच्चकारं करेय्यं । अथ खो मं सोळसकप्पसहस्सायुको खीणासवमहाब्रह्मापि अज्जलिं पग्गहेत्वा “त्वं लोके महापुरिसो, त्वं सदेवकस्स लोकस्स अग्गो च जेट्ठो च सेट्ठो च, नत्थि तथा उत्तरितरो”ति सञ्जातसोमनस्सो पतिमानेसि । तदापि चाहं अत्तना उत्तरितरं अपस्सन्तो आसंभिं वाचं निच्छारेसिं — “अग्गोहमस्मि लोकस्स, जेट्ठोहमस्मि लोकस्स, सेट्ठोहमस्मि लोकस्सा”ति । एवं सम्पतिजातस्सापि मय्हं अभिवादानादिरहो पुग्गलो नत्थि, स्वाहं इदानि सब्बञ्जुतं पत्तो कं अभिवादेय्यं । तस्मा त्वं, ब्राह्मण, मा तथागता एवरूपं परमनिपच्चकारं पत्थयि । यज्झि, ब्राह्मण, तथागतो अभिवादेय्य वा...पे०... आसनेन वा निमन्तेय्य, मुद्वापि तस्स पुग्गलस्स रत्तिपरियोसाने परिपाकसिथिलबन्धनं वण्टा मुत्ततालफलं विय गीवतो छिज्जित्वा सहसाव भूमियं निपतेय्य ।

एवं वुत्तेपि ब्राह्मणो दुप्पज्जताय तथागतस्स लोकजेट्ठभावं असल्लक्खेन्तो केवलं तं वचनं असहमानो आह — अरसरूपो भवं गोतमोति । अयं किरस्स अधिप्पायो — यं लोके अभिवादनपच्चुट्ठानअज्जलिकम्मसामीचिकम्मं “सामगिरसो”ति वुच्चति, तं भोतो गोतमस्स नत्थि । तस्मा अरसरूपो भवं गोतमो, अरसजातिको अरससभावोति । अथस्स भगवा चित्तमुदुभावजननत्थं उज्जुविपच्चनीकभावं परिहरन्तो अज्जथा तस्स वचनस्स अत्थं अत्तनि सन्दस्सेन्तो अत्थि ख्वेस, ब्राह्मण, परियायोति आदिमाह ।

तत्थ अत्थि ख्वेसाति अत्थि खो एस । परियायोति कारणं । इदं वुत्तं होति — अत्थि खो, ब्राह्मण, एतं कारणं, येन कारणेन मं “अरसरूपो भवं गोतमो”ति वदमानो पुग्गलो सम्मा वदेय्य, अवितथवादीति सङ्खं गच्छेय्य । कतमो पन सोति? ये ते, ब्राह्मण, रूपरसा...पे०... फोट्ठब्बरसा, ते तथागतस्स पहीनाति । किं वुत्तं होति? ये ते जातिवसेन वा उपपत्तिवसेन वा सेट्ठसम्मतानम्पि पुथुज्जनानं रूपारम्मणादीनि अस्सादेन्तानं अभिनन्दन्तानं रज्जन्तानं उप्पज्जन्ति कामसुखस्सादसङ्घाता रूपरसा, सद्वरसा, गन्धरसा, रसरसा, फोट्ठब्बरसा, ये इमं लोकं गीवाय बन्धित्वा विय आविज्जन्ति, वत्थारम्मणादिसामगियञ्च उप्पन्नत्ता सामगिरसाति वुच्चन्ति । ते सब्बेपि तथागतस्स पहीना । “मय्हं पहीना”ति वत्तब्बेपि

ममाकारेन अत्तानं अनुक्खिपन्तो धम्मं देसेति, देसनाविलासो वा एस तथागतस्स ।

तत्थ **पहीना**ति चित्तसन्तानतो विगता, पजहिता वा । एतस्मिं पनत्थे करणे सामिवचनं दट्ठब्बं । अरियमग्गसत्थेन उच्छिन्नं तण्हाविज्जामयं मूलं एतेसन्ति **उच्छिन्नमूला** । तालवत्थु विय नेसं वत्थु कतन्ति **तालावत्थुकता** । यथा हि तालरुक्खं समूलं उद्धरित्वा तस्स वत्थुमत्ते तस्मिं पदेसे कते न पुन तस्स तालस्स उप्पत्ति पज्जायति, एवं अरियमग्गसत्थेन समूले रूपादिरसे उद्धरित्वा तेसं पुब्बे उप्पन्नपुब्बभावेन वत्थुमत्ते चित्तसन्ताने कते सब्बेपि ते तालावत्थुकताति वुच्चन्ति । अविरुद्धिधम्मत्ता वा मत्थकच्छिन्नतालो विय कताति तालावत्थुकता । यस्मा पन एवं तालावत्थुकता अनभावंकता होन्ति, यथा नेसं पच्छाभावो न होति, तथा कता होन्ति । तस्मा आह — **अनभावंकताति । आयतिं अनुप्पादधम्माति** अनागते अनुप्पज्जनकसभावा ।

नो च खो यं त्वं सन्धाय वदेसीति यच्च खो त्वं सन्धाय वदेसि, सो परियायो न होति । ननु च एवं वुत्ते यो ब्राह्मणेन वुत्तो सामगिरसो, तस्स अत्तनि विज्जमानता अनुज्जाता होतीति? न होति । यो हि नं सामगिरसं कातुं भब्बो हुत्वा न करोति, सो तदभावेन अरसरूपोति वत्तब्बतं अरहति । भगवा पन अभब्बोव एतं कातुं, तेनस्स कारणे अभब्बतं पकासेन्तो आह — “नो च खो यं त्वं सन्धाय वदेसी”ति । यं परियायं सन्धाय त्वं मं “अरसरूपो”ति वदेसि, सो अम्हेसु नेव वत्तब्बोति ।

एवं ब्राह्मणो अत्तना अधिप्पेतं अरसरूपतं आरोपेतुं असक्कोन्तो अथापरं **निब्भोगो भवन्ति**आदिमाह । सब्बपरियायेसु चेत्थ वुत्तनयेनेव योजनाक्कमं विदित्वा सन्धायभासितमत्थं एवं वेदितब्बं — ब्राह्मणो तदेव वयोवुद्धानं अभिवादनादिकम्मं लोके “सामगिपरिभोगो”ति मज्जमानो तदभावेन च भगवन्तं “निब्भोगो”तिआदिमाह । भगवा च ख्वायं रूपादीसु सत्तानं छन्दरागपरिभोगो, तदभावं अत्तनि सम्पस्समानो अपरं परियायमनुजानि ।

पुन ब्राह्मणो यं लोके वयोवुद्धानं अभिवादनादिकुलसमुदाचारकम्मं लोकिया करोन्ति, तस्स अकिरियं सम्पस्समानो भगवन्तं **अकिरियवादो**ति आह । भगवा पन यस्मा कायदुच्चरितादीनं अकिरियं वदति, तस्मा तं अकिरियवादितं अत्तनि सम्पस्समानो अपरं परियायमनुजानि । तत्थ ठपेत्वा कायदुच्चरितादीनि अवसेसा अकुसला धम्मा **अनेकविहिता पापका अकुसला धम्मा**ति वेदितब्बा ।

पुन ब्राह्मणो तदेव अभिवादनादिकम्मं भगवति अपस्सन्तो “इमं आगम्म अयं लोकतन्ति लोकपवेणी उच्छिज्जती”ति मज्जमानो भगवन्तं **उच्छेदवादो**ति आह । भगवा पन यस्मा पञ्चकामगुणिकरागस्स चेव अकुसलचित्तद्वयसम्पयुत्तस्स च दोसस्स अनागामिमग्गेन उच्छेदं वदति, सब्बाकुसलसम्भवस्स पन मोहस्स अरहत्तमग्गेन उच्छेदं वदति, ठपेत्वा ते तयो अवसेसानं पापकानं अकुसलानं धम्मानं यथानुरूपं चतूहि मग्गेहि उच्छेदं वदति, तस्मा तं उच्छेदवादं अत्तनि सम्पस्समानो अपरं परियायमनुजानि ।

पुन ब्राह्मणो “जिगुच्छति मज्जे समणो गोतमो इदं वयोवुद्धानं अभिवादनादिकुलसमुदाचारकम्मं, तेन तं न करोती”ति मज्जमानो भगवन्तं **जेगुच्छी**ति आह । भगवा पन यस्मा जिगुच्छति कायदुच्चरितादीहि, यानि कायवचीमनोदुच्चरितानि चेव याव च अकुसलानं लामकधम्मानं समापत्ति समापज्जना समङ्गिभावो, तं सब्बम्पि गूथं विय मण्डनकजातिको पुरिसो जिगुच्छति हिरीयति, तस्मा तं जेगुच्छितं अत्तनि सम्पस्समानो अपरं परियायमनुजानि । तत्थ **कायदुच्चरितेना**तिआदि करणवचनं उपयोगत्थे दट्ठब्बं ।

पुन ब्राह्मणो तदेव अभिवादनादिकम्भं भगवति अपस्सन्तो “अयं इदं लोकजेडुककम्भं विनेति विनासेति, अथ वा यस्मा एतं सामीचिकम्भं न करोति, तस्मा अयं विनेतब्बो निग्गण्हितब्बो”ति मज्जमानो भगवन्तं **वेनयिको**ति आह । तत्रायं पदत्थो — विनयतीति विनयो, विनासेतीति वुत्तं होति । विनयो एव **वेनयिको** । विनयं वा अरहतीति **वेनयिको**, निग्गहं अरहतीति वुत्तं होति । भगवा पन यस्मा रागादीनं विनयाय वूपसमाय धम्मं देसेति, तस्मा वेनयिको होति । अयमेव चेत्थ पदत्थो — विनयाय धम्मं देसेतीति वेनयिको । विचित्रा हि तद्धितवुत्ति । स्वायं तं वेनयिकभावं अत्तनि सम्पस्समानो अपरं परियायमनुजानि ।

पुन ब्राह्मणो यस्मा अभिवादनादीनि सामीचिकम्भानि करोन्ता वयोवुद्धे तोसेन्ति हासेन्ति, अकरोन्ता पन तापेन्ति विहेसेन्ति दोमनस्सं नेसं उप्पादेन्ति, भगवा च तानि न करोति, तस्मा “अयं वयोवुद्धे तपती”ति मज्जमानो सप्पुरिसाचारविरहितत्ता वा “कपणपुरिसो अयं”न्ति मज्जमानो भगवन्तं **तपस्सी**ति आह । तत्रायं पदत्थो — तपतीति तपो, रोसेति विहेसेतीति अत्थो । सामीचिकम्भाकरणस्सेतं अधिवचनं । तपो अस्स अत्थीति **तपस्सी** । दुतिये अत्थविकप्पे ब्यज्जनानि अविचारेत्वा लोके कपणपुरिसो तपस्सीति वुच्चति । भगवा पन ये अकुसला धम्मा लोकं तपनतो तपनीयानि वुच्चन्ति, तेसं पहीनत्ता यस्मा तपस्सीति सङ्खं गतो । तस्मा तं तपस्सितं अत्तनि सम्पस्समानो अपरं परियायमनुजानि । तत्रायं वचनत्थो — तपन्तीति तपा, अकुसलधम्मानमेतं अधिवचनं । ते तपे अस्सि निरस्सि पहासि विद्धंसीति तपस्सी ।

पुन ब्राह्मणो तं अभिवादनादिकम्भं देवलोकगम्भसम्पत्तिया देवलोकपटिसन्धिपटिलाभाय संवत्ततीति मज्जमानो भगवति चस्स अभावं दिस्वा भगवन्तं **अपगम्भो**ति आह । कोधवसेन वा भगवतो मातुकुच्छिस्मिं पटिसन्धिग्गहणे दोसं दस्सेन्तोपि एवमाह । तत्रायं वचनत्थो — गम्भतो अपगतोति **अपगम्भो**, अभब्बो देवलोकूपपत्तिं पापुणितुन्ति अधिप्पायो । हीनो वा गम्भो अस्साति अपगम्भो । देवलोकगम्भपरिबाहिरत्ता आयतिं हीनगम्भपटिलाभभागीति । हीनो वास्स मातुकुच्छिस्मिं गम्भवासो अहोसीति अधिप्पायो । भगवतो पन यस्मा आयतिं गम्भसेय्या अपगता, तस्मा सो तं अपगम्भतं अत्तनि सम्पस्समानो अपरं परियायमनुजानि । तत्र च **यस्स खो, ब्राह्मण, आयतिं गम्भसेय्या पुनब्भवाभिनिब्बत्ति पहीना**ति एतेसं पदानं एवमत्थो दट्ठब्बो — “ब्राह्मण, यस्स पुग्गलस्स अनागते गम्भसेय्या पुनब्भवे च अभिनिब्बत्ति अनुत्तरेण मग्गेन विहतकारणत्ता पहीना । गम्भसेय्यागहणेन चेत्थ जलाबुजयोनि गहिता, पुनब्भवाभिनिब्बत्तिग्गहणेन इतरा तिस्सो”पि ।

अपिच गम्भस्स सेय्या **गम्भसेय्या** । पुनब्भवो एव अभिनिब्बत्ति **पुनब्भवाभिनिब्बत्ती**ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । यथा च विज्जाणड्ढितीति वुत्तेपि न विज्जाणतो अज्जा ठिति अत्थि, एवमिधापि न गम्भतो अज्जा सेय्या वेदितब्बा । अभिनिब्बत्ति च नाम यस्मा पुनब्भवभूतापि अपुनब्भवभूतापि अत्थि, इध च पुनब्भवभूता अधिप्पेता, तस्मा वुत्तं — “पुनब्भवो एव अभिनिब्बत्ति पुनब्भवाभिनिब्बत्ती”ति ।

एवं आगतकालतो पट्टाय अरसरूपतादीहि अट्ठहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसन्तम्पि ब्राह्मणं भगवा धम्मस्सरो धम्मराजा धम्मसामी तथागतो अनुकम्पाय सीतलेनेव चक्खुना ब्राह्मणं ओलेकेन्तो यं धम्मधातुं पटिविज्झित्वा देसनाविलासप्पत्ता नाम होति, तस्सा धम्मधातुया सुप्पटिविद्धत्ता विगतवलाहके नभे पुण्णचन्दो विय च सरदकाले सूरियो विय च ब्राह्मणस्स हृदयन्धकारं विधमेन्तो तानियेव अक्कोसवत्थूनि तेन तेन परियायेन अज्जथा दस्सेत्वा पुनपि अत्तनो करुणाविष्फारं अट्ठहि लोकधम्मेहि अकम्पियभावेन पटिलद्धतादिगुणलक्खणं पथविसमचित्ततं अकुप्पधम्मतज्ज पकासेन्तो “अयं ब्राह्मणो केवलं पलितसिरखण्डदन्तवलिच्चतादीहि अत्तनो वुद्धभावं सल्लक्खेति, नो च खो जानाति

अत्तानं जातिया अनुगतं जराय अनुसटं ब्याधिनो अधिभूतं मरणेन अब्भाहतं अज्ज मरित्वा पुन स्वेव उत्तानसेय्यदारकभावगमनीयं । महन्तेन खो पन उस्साहेन मम सन्तिकं आगतो, तदस्स आगमनं सात्थकं होतू’ति चिन्तेत्वा इमस्मिं लोके अत्तनो अप्पटिसमं पुरेजातभावं दस्सेन्तो **सेय्यथापि, ब्राह्मणाति**आदिना नयेन ब्राह्मणस्स धम्मदेसनं वड्डेसि ।

तत्थ **सेय्यथापीति**आदीनं हेट्ठा वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो । अयं पन विसेसो — हेट्ठा वुत्तनयेनेव हि ते कुक्कुटपोतका पक्खे विधुनन्ता तंखणानुरूपं विरवन्ता निक्खमन्ति । एवं निक्खमन्तानञ्च तेसं यो पठमतरं निक्खमति, सो जेड्ढोति वुच्चति । तस्मा भगवा ताय उपमाय अत्तनो जेड्ढुभावं साधेतुकामो ब्राह्मणं पुच्छति — **यो नु खो तेसं कुक्कुटच्छापोतकानं...पे०... किन्ति स्वास्स वचनीयो**ति । तत्थ **कुक्कुटच्छापकानन्ति** कुक्कुटपोतकानं । **किन्ति स्वास्स वचनीयो**ति सो किन्ति वचनीयो अस्स, किं वत्तब्बो भवेय्य जेड्ढो वा कनिड्ढो वाति ।

“जेड्ढो”तिस्स, भो गोतम, वचनीयोति, भो गोतम, सो जेड्ढो इति अस्स वचनीयो । कस्माति चे? **सो हि नेसं जेड्ढो**ति, यस्मा सो नेसं वुद्धतरोति अत्थो । अथस्स भगवा ओपम्मं सम्पटिपादेन्तो **एवमेव खो**ति आह, यथा सो कुक्कुटपोतको, एवं अहमि । **अविज्जागताय पजायाति** अविज्जा वुच्चति अज्जाणं, तत्थ गताय । **पजायाति** सत्तधिवचनमेतं, अविज्जाकोसस्स अन्तो पविट्ठेसु सत्तेसूपि वुत्तं होति । **अण्डभूतायाति** अण्डे भूताय पजाताय सज्जाताय । यथा हि अण्डे निब्बत्ता एकच्चे सत्ता अण्डभूताति वुच्चन्ति, एवमयं सब्बापि पजा अविज्जण्डकोसे निब्बत्तत्ता अण्डभूताति वुच्चति । **परियोनद्धायाति** तेन अविज्जण्डकोसेन समन्ततो ओनद्धाय बद्धाय वेठिताय । **अविज्जण्डकोसं पदालेत्वा**ति तं अविज्जामयं अण्डकोसं भिन्दित्वा । **एकोव लोके**ति सकलेपि लोकसन्निवासे अहमेव एको अदुतियो । **अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो**ति उत्तररहितं सब्बसेट्ठं सम्मा सामञ्च बोधिं, अथ वा पसत्थं सुन्दरञ्च बोधिं । अरहत्तमग्गाणस्सेतं नामं, सब्बज्जुतज्जाणस्सापि नाममेव । उभयमि वट्ठति । अज्जेसं अरहत्तमग्गो अनुत्तरा बोधि होति, न होतीति? न होति । कस्मा? असब्बगुणदायकत्ता । तेसज्झि कस्सचि अरहत्तमग्गो अरहत्तफलमेव देति, कस्सचि तिस्सो विज्जा, कस्सचि छ अभिज्जा, कस्सचि चतस्सो पटिसम्भिदा, कस्सचि सावकपारमिजाणं । पच्चेकबुद्धानमि पच्चेकबोधिजाणमेव देति, बुद्धानं पन सब्बगुणसम्पत्तिं देति अभिसेको विय रज्जो सब्बलोकिस्सरभावं । तस्मा अज्जस्स कस्सचिपि अनुत्तरा बोधि न होतीति । **अभिसम्बुद्धो**ति अब्भज्जासिं पटिविज्झिं, पत्तोमिहि अधिगतोम्हीति वुत्तं होति ।

इदानी यदेतं भगवता “एवमेव खो”तिआदिना नयेन वुत्तं ओपम्मसम्पटिपादनं, तं एवं अत्थेन संसन्दित्वा वेदितब्बं — यथा हि तस्सा कुक्कुटिया अत्तनो अण्डेसु अधिसयनादिति विधकिरियाकरणं, एवं बोधिपल्लङ्के निसिन्नस्स बोधिसत्तभूतस्स भगवतो अत्तनो सन्ताने अनिच्चं, दुक्खं, अनत्ताति तिविधानुपस्सनाकरणं । कुक्कुटिया तिविधकिरियासम्पादनेन अण्डानं अपूतिभावो विय बोधिसत्तभूतस्स भगवतो तिविधानुपस्सनासम्पादनेन विपस्सनाजाणस्स अपरिहानि । कुक्कुटिया तिविधकिरियाकरणेन अण्डानं अल्लसिनेहपरियादानं विय बोधिसत्तभूतस्स भगवतो तिविधानुपस्सनासम्पादनेन भवत्तयानुगतनिकन्तिसिनेहपरियादानं । कुक्कुटिया तिविधकिरियाकरणेन अण्डकपालानं तनुभावो विय बोधिसत्तभूतस्स भगवतो तिविधानुपस्सनासम्पादनेन अविज्जण्डकोसस्स तनुभावो, कुक्कुटिया तिविधकिरियाकरणेन कुक्कुटपोतकस्स पादनखतुण्डकानं थद्धखरभावो विय बोधिसत्तभूतस्स भगवतो तिविधानुपस्सनासम्पादनेन विपस्सनाजाणस्स तिक्खखरविप्पसन्नसूरभावो । कुक्कुटिया तिविधकिरियाकरणेन कुक्कुटपोतकस्स परिणामकालो विय बोधिसत्तभूतस्स भगवतो तिविधानुपस्सनासम्पादनेन विपस्सनाजाणस्स परिणामकालो वड्डिकालो गब्भग्गहणकालो । कुक्कुटिया तिविधकिरियाकरणेन कुक्कुटपोतकस्स पादनखसिखाय वा

मुखतुण्डकेन वा अण्डकोसं पदालेत्वा पक्खे पप्फोटेत्वा सोत्थिना अभिनिब्बिदाकालो विय भगवतो
तिविधानुपस्सनासम्पादनेन विपस्सनाजाणगम्भं गणहापेत्वा अनुपुब्बाधिगतेन अरहत्तमग्गेन अविज्जण्डकोसं पदालेत्वा
अभिज्जापक्खे पप्फोटेत्वा सोत्थिना सकलबुद्धगुणसच्छिकतकालो वेदितब्बो ।

अहज्झि, ब्राह्मण, जेट्ठो सेट्ठो लोकस्साति, ब्राह्मण, यथा तेसं कुक्कुटपोतकानं पठमतरं अण्डकोसं पदालेत्वा
अभिनिब्बत्तो कुक्कुटपोतको जेट्ठो होति, एवं अविज्जागताय पजाय तं अविज्जण्डकोसं पदालेत्वा पठमतरं अरियाय
जातिया जातत्ता अहज्झि जेट्ठो वुद्धतमोति सङ्खं गतो, सब्बगुणेहि पन अप्पटिसमत्ता सेट्ठोति ।

एवं भगवा अत्तनो अनुत्तरं जेट्ठसेट्ठभावं ब्राह्मणस्स पकासेत्वा इदानी याय पटिपदाय तं अधिगतो, तं पटिपदं
पुब्बभागतो पभुति दस्सेतुं **आरद्धं खो पन मे, ब्राह्मणाति**आदिमाह । तत्थ **आरद्धं खो पन मे, ब्राह्मण, वीरियं**
अहोसीति, ब्राह्मण, न मया अयं अनुत्तरो जेट्ठसेट्ठभावो कुसीतेन मुट्ठस्सतिना सारद्धकायेन विक्खित्तचित्तेन अधिगतो,
अपिच खो तदधिगमाय आरद्धं खो पन मे वीरियं अहोसि । बोधिमण्डे निसिन्नेन मया चतुसम्मपधानभेदं वीरियं आरद्धं
अहोसि, पग्गहितं असिथिलप्पवत्तितं । आरद्धत्तायेव च मे तं **असल्लीनं** अहोसि । न केवलञ्च वीरियमेव, सतिपि मे
आरम्मणाभिमुखभावेन **उपट्ठिता** अहोसि, उपट्ठितत्तायेव च **असम्मुट्ठा** । **पस्सद्धो कायो असारद्धो**ति
कायचित्तप्पस्सद्धिवसेन कायोपि मे पस्सद्धो अहोसि । तत्थ यस्मा नामकाये पस्सद्धे रूपकायोपि पस्सद्धोयेव होति, तस्मा
“नामकायो रूपकायो”ति अविसेसेत्वाव “पस्सद्धो कायो”ति वुत्तं । **असारद्धो**ति सो च खो पस्सद्धत्तायेव असारद्धो,
विगतदरथोति वुत्तं होति । **समाहितं चित्तं एकगगन्ति** चित्तम्पि मे सम्मा आहितं सुट्ठु ठपितं अप्पितं विय अहोसि,
समाहितत्ता एव च एकगं अचलं निप्फन्दनन्ति । एत्तावता ज्ञानस्स पुब्बभागपटिपदा कथिता होति ।

इदानी इमाय पटिपदाय अधिगतं पठमज्झानं आदिं कत्वा विज्जात्तयपरियोसानं विसेसं दस्सेन्तो **सो खो**
अहन्तिआदिमाह । तत्थ यं याव विनिच्छयनयेन वत्तब्बं सिया, तं विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.६९) वुत्तमेव ।

अयं खो मे, ब्राह्मणातिआदीसु पन **विज्जाति** विदितकरणट्टेन विज्जा । किं विदितं करोति? पुब्बेनिवासं ।
अविज्जाति तस्सेव पुब्बेनिवासस्स अविदितकरणट्टेन तप्पटिच्छादकमोहो । **तमो**ति स्वेव मोहो तप्पटिच्छादकट्टेन तमो
नाम । **आलोको**ति सा एव विज्जा ओभासकरणट्टेन आलोकोति । एत्थ च विज्जा अधिगताति अत्थो, सेसं पसंसावचनं ।
योजना पनेत्थ — अयं खो मे विज्जा अधिगता, तस्स मे अधिगतविज्जस्स अविज्जा विहता, विनट्ठाति अत्थो । कस्मा?
यस्मा विज्जा उप्पन्ना । एस नयो इतरस्मिम्पि पदद्वये । **यथा तन्ति** एत्थ **तन्ति** निपातमत्तं । सतिया अविप्पवासेन
अप्पमत्तस्स वीरियातापेन आतापिनो काये च जीविते च अनपेक्खाताय पहितत्तस्स पेसितत्तस्साति अत्थो । इदं वुत्तं होति
— यथा अप्पमत्तस्स आतापिनो पहितत्तस्स विहरतो अविज्जा विहज्जेय्य, विज्जा उप्पज्जेय्य तमो विहज्जेय्य, आलोको
उप्पज्जेय्य, एवमेव मम अविज्जा विहता, विज्जा उप्पन्ना, तमो विहतो, आलोको उप्पन्नो । एतस्स मे पधानानुयोगस्स
अनुरूपमेव फलं लब्धन्ति ।

अयं खो मे, ब्राह्मण, पठमा अभिनिब्बिदा अहोसि **कुक्कुटच्छापक्खे** अण्डकोसम्हाति अयं खो मम,
ब्राह्मण, पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणमुखतुण्डकेन पुब्बे निवुत्थखन्धप्पटिच्छादकं अविज्जण्डकोसं पदालेत्वा पठमा
अभिनिब्बिदा पठमा निक्खन्ति पठमा अरियाजाति अहोसि **कुक्कुटच्छापक्खे** मुखतुण्डकेन वा ं पादनखसिखाय वा
अण्डकोसं पदालेत्वा तम्हा अण्डकोसम्हा अभिनिब्बिदा निक्खन्ति **कुक्कुटनिकाये** पच्चाजातीति । अयं ताव
पुब्बेनिवासकथायं नयो ।

चुतुपपातकथाय पन विज्जाति दिब्बचक्खुजाणविज्जा । अविज्जाति चुतुपपातप्पटिच्छादिका अविज्जा । यथा पन पुब्बेनिवासकथायं “पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणमुखतुण्डकेन पुब्बे निवुत्थक्खन्धप्पटिच्छादकं अविज्जण्डकोसं पदालेत्वा”ति वुत्तं, एवमिध “चुतुपपातजाणमुखतुण्डकेन चुतुपपातप्पटिच्छादकं अविज्जण्डकोसं पदालेत्वा”ति वत्तब्बं ।

यं पनेतं पच्चवेक्खणजाणपरिगहितं आसवानं खयजाणाधिगमं ब्राह्मणस्स दस्सेन्तो अयं खो मे, ब्राह्मण, ततिया विज्जातिआदिमाह, तत्थ विज्जाति अरहत्तमगगविज्जा । अविज्जाति चतुसच्चप्पटिच्छादिका अविज्जा । अयं खो मे, ब्राह्मण, ततिया अभिनिब्बिदा अहोसीति एत्थ अयं खो मम, ब्राह्मण, आसवानं खयजाणमुखतुण्डकेन चतुसच्चप्पटिच्छादकं अविज्जण्डकोसं पदालेत्वा ततिया अभिनिब्बिदा ततिया निक्खन्ति ततिया अरियजाति अहोसि कुक्कुटच्छापकस्सेव मुखतुण्डकेन वा पादनखसिखाय वा अण्डकोसं पदालेत्वा तम्हा अण्डकोसम्हा अभिनिब्बिदा निक्खन्ति कुक्कुटनिकाये पच्चाजातीति ।

एत्तावता किं दस्सेसीति? सो हि, ब्राह्मण, कुक्कुटच्छापको अण्डकोसं पदालेत्वा ततो निक्खमन्तो सकिमेव जायति, अहं पन पुब्बेनिवुत्थक्खन्धप्पटिच्छादकं अविज्जण्डकोसं भिन्दित्वा पठमं ताव पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणविज्जाय जातो । ततो सत्तानं चुतिपटिसन्धिप्पटिच्छादकं अविज्जण्डकोसं पदालेत्वा दुतियं दिब्बचक्खुजाणविज्जाय जातो, पुन चतुसच्चप्पटिच्छादकं अविज्जण्डकोसं पदालेत्वा ततियं आसवानं खयजाणविज्जाय जातो । एवं तीहि विज्जाहि तिक्खत्तुं जातोम्हि । सा च मे जाति अरिया सुपरिसुद्धाति इदं दस्सेति । एवंदस्सेन्तो च पुब्बेनिवासजाणेन अतीतंसजाणं, दिब्बचक्खुना पच्चुप्पन्नानागतंसजाणं, आसवक्खयेन सकललोकियलोकुत्तरगुणन्ति एवं तीहि विज्जाहि सब्बेपि सब्बज्जुगुणे पकासेत्वा अत्तनो अरियाय जातिया जेडुसेडुभावं ब्राह्मणस्स दस्सेसि ।

एवं वुत्ते वेरज्जो ब्राह्मणोति एवं भगवता लोकानुकम्पकेन ब्राह्मणं अनुकम्पमानेन निगुहितब्बेपि अत्तनो अरियाय जातिया जेडुसेडुभावे विज्जात्तयपकासिकाय धम्मदेसनाय वुत्ते पीतिविप्फारपरिपुण्णगतचित्तो वेरज्जो ब्राह्मणो तं भगवतो अरियाय जातिया जेडुसेडुभावं विदित्वा “ईदिसं नामाहं सब्बलोकजेडुं सब्बगुणसमन्नागतं सब्बज्जुं ‘अज्जेसं अभिवादनादिकम्मं न करोती’ति अवचं, धिरत्थु वत, भो, अज्जाण”न्ति अत्तानं गरहित्वा “अयं दानि लोके अरियाय जातिया पुरेजातडेन जेडु, सब्बगुणेहि अप्पटिसमडेन सेडु”ति निट्ठं गत्त्वा भगवन्तं एतदवोच — जेडु भवं गोतमो सेडु भवं गोतमोति । एवञ्च पन वत्ता पुन तं भगवतो धम्मदेसनं अब्भनुमोदमानो अभिक्कन्तं भो गोतमातिआदिमाह । तं वुत्तत्थमेवाति ।

२. सीहसुत्तवण्णना

१२. दुतिये अभिज्जाताति जाता पज्जाता पाकटा । सन्थागारेति महाजनस्स विस्समनत्थाय कते अगारे । सा किर सन्थागारसाला नगरमज्जे अहोसि, चतूसु ठानेसु ठितानं पज्जायति, चतूहि दिसाहि आगतमनुस्सा पठमं तत्थ विस्समित्वा पच्छा अत्तनो अत्तनो फासुकट्टानं गच्छन्ति । राजकुलानं रज्जकिच्चसन्थरणत्थाय कतं अगारन्तिपि वदन्तियेव । तत्थ हि निसीदित्वा लिच्छविराजानो रज्जकिच्चं सन्थरन्ति करोन्ति विचारेन्ति । सन्निसिन्नाति तेसं निसीदनत्थज्जेव पज्जत्तेसु महारहवरपच्चत्थरणेसु समुस्सितसेतच्छत्तेसु आसनेसु सन्निसिन्ना । अनेकपरियायेन बुद्धस्स वण्णं भासन्तीति राजकुले किच्चज्जेव लोकत्थचरियञ्च विचारेत्वा अनेकेहि कारणेहि बुद्धस्स वण्णं भासन्ति कथेन्ति दीपेन्ति । पण्डिता हि ते राजानो सद्धा पसन्ना सोतापन्नापि सकदागामिनोपि अनागामिनोपि अरियसावका, ते सब्बेपि लोकियजटं छिन्दित्वा बुद्धादीनं तिण्णं रतनानं वण्णं भासन्ति । तत्थ तिविधो बुद्धवण्णो नाम चरियवण्णो, सरीरवण्णो, गुणवण्णोति । तत्रिमे

राजानो चरियाय वण्णं आरभिसु — “दुक्करं वत कतं सम्मासम्बुद्धेन कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्खेय्यानि दस पारमियो, दस उपपारमियो, दस परमत्थपारमियोति समत्तिस पारमियो पूरेन्तेन, जातत्थचरियं, लोकत्थचरियं, बुद्धचरियं मत्थकं पापेत्वा पञ्च महापरिच्चागे परिच्चजन्तेना”ति अट्ठच्छक्केहि जातकसतेहि बुद्धवण्णं कथेन्ता तुसितभवनं पापेत्वा ठपयिसु ।

धम्मस्स वण्णं भासन्ता पन “तेन भगवता धम्मो देसितो, निकायतो पञ्च निकाया, पिटकतो तीणि पिटकानि, अङ्गतो नव अङ्गानि, खन्धतो चतुरासीतिधम्मखन्धसहस्सानी”ति कोट्टासवसेन धम्मगुणं कथयिसु ।

सङ्गस्स वण्णं भासन्ता सत्थु धम्मदेसनं सुत्वा “पटिलद्धसद्धा कुलपुत्ता भोगखन्धञ्चेव जातिपरिवट्टञ्च पहाय सेतच्छत्तं ओपरज्जं सेनापतिसेट्ठिभण्डागारिकट्टानन्तरादीनि अगणेत्वा निक्खम्म सत्थु वरसासने पब्बजन्ति । सेतच्छत्तं पहाय पब्बजितानं भद्विराजमहाकप्पिनपुक्कुसातिआदीनं राजपब्बजितानंयेव बुद्धकाले असीतिसहस्सानि अहेसुं । अनेककोटिसत्तं धनं पहाय पब्बजितानं पन यसकुलपुत्तसोणसेट्ठिपुत्तरट्टपालकुलपुत्तादीनं परिच्छेदो नत्थि । एवरूपा च एवरूपा च कुलपुत्ता सत्थु सासने पब्बजन्ती”ति पब्बज्जासङ्खेपवसेन सङ्गगुणे कथयिसु ।

सीहो सेनापतीति एवंनामको सेनाय अधिपति । वेसालियज्झि सत्त सहस्सानि सत्त सतानि सत्त च राजानो । ते सब्बेपि सन्निपतित्वा सब्बेसं मनं गहेत्वा “रट्ठं विचारेतुं समत्थं एकं विचिनथा”ति विचिनन्ता सीहं राजकुमारं दिस्वा “अयं सक्खिस्सती”ति सन्निट्ठानं कत्वा तस्स रत्तमणिवण्णं कम्बलपरियोनद्धं सेनापतिच्छत्तं अदंसु । तं सन्धाय वुत्तं — “सीहो सेनापती”ति । **निगण्ठसावको**ति निगण्ठस्स नाटपुत्तस्स पच्चयदायको उपट्ठाको । जम्बुदीपतलस्मिज्झि तयो जना निगण्ठानं अगुपट्ठाका — नाळन्दायं, उपालि गहपति, कपिलपुरे वप्पो सक्को, वेसालियं अयं सीहो सेनापतीति । **निसिन्नो होतीति** सेसराजूनं परिसाय अन्तरन्तरे आसनानि पज्जापयिसु, सीहस्स पन मज्झे ठानेति तस्मिं पज्जत्ते महारहे राजासने निसिन्नो होति । **निसिंसायन्ति** निब्बिचिकिच्छं अट्ठा एकंसेन, न हेते यस्स वा तस्स वा अप्पेसक्खस्स एवं अनेकसतेहि कारणेहि वण्णं भासन्ति ।

येन निगण्ठो नाटपुत्तो तेनुपसङ्गमीति निगण्ठो किर नाटपुत्तो “सचायं सीहो कस्सचिदेव समणस्स गोतमस्स वण्णं कथेन्तस्स सुत्वा समणं गोतमं दस्सनाय उपसङ्गमिस्सति, मय्हं परिहानि भविस्सती”ति चिन्तेत्वा पठमतरंयेव सीहं सेनापतिं एतदवोच — “सेनापति इमस्मिं लोके ‘अहं बुद्धो अहं बुद्धो’ति बहू विचरन्ति । सचे त्वं कस्सचि दस्सनाय उपसङ्गमितुकामो अहोसि, मं पुच्छेय्यासि । अहं ते युत्तट्ठानं पेसेस्सामि, अयुत्तट्ठानतो निवारेस्सामी”ति । सो तं कथं अनुस्सरित्वा “सचे मं पेसेस्सति, गमिस्सामि । नो चे, न गमिस्सामी”ति चिन्तेत्वा येन निगण्ठो नाटपुत्तो, तेनुपसङ्गमि ।

अथस्स वचनं सुत्वा निगण्ठो महापब्बतेन विय बलवसोकेन ओत्थटो “यत्थ दानिस्साहं गमनं न इच्छामि, तत्थेव गन्तुकामो जातो, हतोहमस्मी”ति अनत्तमनो हुत्वा “पटिबाहनुपायमस्स करिस्सामी”ति चिन्तेत्वा **किं पन** त्वन्तिआदिमाह । एवं वदन्तो विचरन्तं गोणं दण्डेन पहरन्तो विय जलमानं पदीपं निब्बापेन्तो विय भत्तभरितं पत्तं निक्कुज्जन्तो विय च सीहस्स उप्पन्नपीतिं विनासेसि । **गमियाभिसङ्गारो**ति हत्थियानादीनं योजापनगन्धमालादिग्गहणवसेन पवत्तो पयोगो । **सो पटिप्पस्सम्भीति** सो वूपसन्तो ।

दुतियम्पि खोति दुतियवारम्पि । इमस्मिञ्च वारे बुद्धस्स वण्णं भासन्ता तुसितभवनतो पट्ठाय याव महाबोधिपल्लङ्का दसबलस्स हेट्ठा पादतलेहि उपरि केसग्गेहि परिच्छिन्दित्वा द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणअसीतिअनुव्यञ्जनव्यामप्यभानं वसेन

सरीरवण्णं कथयिंसु । धम्मस्स वण्णं भासन्ता “एकपदेपि एकव्यञ्जनेपि अवखलितं नाम नत्थी”ति सुकथितवसेनेव धम्मगुणं कथयिंसु । सङ्खस्स वण्णं भासन्ता “एवरूपं यससिरिविभवं पहाय सत्थु सासने पब्बजिता न कोसज्जपकतिका होन्ति, तेरससु पन धुतङ्गगुणेषु परिपूरकारिनो हुत्वा सत्तसु अनुपस्सनासु कम्मं करोन्ति, अट्ठतिसारम्मणविभत्तियो वळज्जेन्ती”ति पटिपदावसेन सङ्खगुणे कथयिंसु ।

ततियवारे पन बुद्धस्स वण्णं भासमाना “इतिपि सो भगवा”ति सुत्तन्तपरियायेनेव बुद्धगुणे कथयिंसु, “स्वाक्खातो भगवता धम्मो”ति आदिना सुत्तन्तपरियायेनेव धम्मगुणे, “सुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसङ्घो”ति आदिना सुत्तन्तपरियायेनेव सङ्खगुणे च कथयिंसु । ततो सीहो चिन्तेसि — “इमेसञ्च लिच्छविराजकुमारानं ततियदिवसतो पट्टाय बुद्धधम्मसङ्खगुणे कथेन्तानं मुखं नप्पहोति, अद्धा अनोमगुणेन समन्नागता सो भगवा, इमं दानि उप्पन्नं पीतिं अविजहित्वाव अहं अज्ज सम्मासम्बुद्धं पस्सिस्सामी”ति । अथस्स “किं हि मे करिस्सन्ति निगण्ठा”ति वितक्को उदपादि । तत्थ **किं हि मे करिस्सन्तीति** किं नाम मय्हं निगण्ठा करिस्सन्ति । **अपलोकिता वा अनपलोकिता** वाति आपुच्छिता वा अनापुच्छिता वा । न हि मे ते आपुच्छिता यानवाहनसम्पत्तिं, न च इस्सरियविसेसं दस्सन्ति, नापि अनापुच्छिता हरिस्सन्ति, अफलं एतेसं आपुच्छन्ति अधिप्पायो ।

वेसालिया निव्यासीति यथा हि गिम्हकाले देवे वुट्ठे उदकं सन्दमानं नदिं ओतरित्वा थोकमेव गन्त्वा तिट्ठति नप्पवत्तति, एवं सीहस्स पठमदिवसे “दसबलं पस्सिस्सामी”ति उप्पन्नाय पीतिया निगण्ठेन पटिबाहितकालो । यथापि दुतियदिवसे देवे वुट्ठे उदकं सन्दमानं नदिं ओतरित्वा थोकं गन्त्वा वालिकापुञ्जं पहरित्वा अप्पवत्तं होति, एवं सीहस्स दुतियदिवसे “दसबलं पस्सिस्सामी”ति उप्पन्नाय पीतिया निगण्ठेन पटिबाहितकालो । यथा ततियदिवसे देवे वुट्ठे उदकं सन्दमानं नदिं ओतरित्वा पुराणपण्णसुक्खदण्डकट्टकचवरादीनि परिकट्टन्तं वालिकापुञ्जं भिन्दित्वा समुद्दिन्नमेव होति, एवं सीहो ततियदिवसे तिण्णं वत्थूनं गुणकथं सुत्वा उप्पन्ने पीतिपामोज्जे “अफला निगण्ठा निप्फला निगण्ठा, किं मे इमे करिस्सन्ति, गमिस्सामहं सत्थुसन्तिक”न्ति मनं अभिनीहरित्वा वेसालिया निव्यासि । निव्यन्तो च “चिरस्साहं दसबलस्स सन्तिकं गन्तुकामो जातो, न खो पन मे युत्तं अज्जातकवेसेन गन्तु”न्ति “येकेचि दसबलस्स सन्तिकं गन्तुकामा, सब्बे निक्खमन्तू”ति घोसनं कारेत्वा पञ्चरथसतानि योजापेत्वा उत्तमरथे ठितो तेहि चेव पञ्चहि रथसतेहि महतिया च परिसाय परिवुतो गन्धपुप्फचुण्णवासादीनि गाहापेत्वा निव्यासि । **दिवा दिवस्साति** दिवसस्स च दिवा, मज्झन्हिके अतिक्कन्तमत्ते ।

येन भगवा तेनुपसङ्गमीति आरामं पविसन्तो दूरतोव असीति-अनुव्यञ्जन-ब्यामप्पभा-द्वत्तिस-महापुरिसलक्खणानि छब्बण्णघनबुद्धरस्मियो च दिस्वा “एवरूपं नाम पुरिसं एवं आसन्ने वसन्तं एतकं कालं नादसं, वज्जितो वतम्हि, अलाभा वत मे”ति चिन्तेत्वा महानिधिं दिस्वा दलिद्वपुरिसो विय सज्जातपीतिपामोज्जो येन भगवा तेनुपसङ्गमि । **धम्मस्स चानुधम्मं व्याकरोन्तीति** भोता गोतमेन वुत्तकारणस्स अनुकारणं कथेन्ति । कारणवचनो हेत्थ धम्मसद्दो “हेतुम्हि जाणं धम्मपटिसम्भिदा”ति आदीसु (विभ० ७२०) विय । कारणन्ति चेत्थ तथापवत्तस्स सदस्स अत्थो अधिप्पेतो तस्स पवत्तिहेतुभावतो । अत्थप्पयुत्तो हि सदप्पयोगो । अनुकारणन्ति एसो एव परेहि तथा वुच्चमानो । **सहधम्मिको वादानुवादोति** । परेहि वुत्तकारणेहि सकारणो हुत्वा तुम्हाकं वादो वा ततो परं तस्स अनुवादो वा कोचि अप्पमत्तकोपि विज्जूहि गरहितब्बं ठानं कारणं न आगच्छति । इदं वुत्तं होति — किं सब्बाकारेनपि तव वादे गारय्हं कारणं नत्थीति । **अनब्भक्खातुकामाति** न अभूतेन वत्तुकामा । **अत्थि सीहपरियायोति** आदीनं अत्थो वेरज्जकण्डे आगतनयेनेव वेदितब्बो । **परमेन अस्सासेनाति** चतुमग्गचतुफलसङ्घातेन उत्तमेन । **अस्सासाय धम्मं देसेमीति** अस्सासनत्थाय सन्थम्भनत्थाय धम्मं देसेमि । इति भगवा अट्ठहङ्गेहि सीहस्स सेनापतिस्स धम्मं देसेसि ।

अनुविच्चकारन्ति अनुविदित्वा चिन्तेत्वा तुलयित्वा कत्तब्बं करोहीति वुत्तं होति । साधु होतीति सुन्दरो होति । तुम्हादिसस्मिञ्चि मं दिस्वा मं सरणं गच्छन्ते निगण्ठं दिस्वा निगण्ठं सरणं गच्छन्ते “किं अयं सीहो दिट्ठदिट्ठमेव सरणं गच्छती”ति गरहा उप्वज्जति, तस्मा अनुविच्चकारो तुम्हादिसानं साधूति दस्सेति । पटाकं परिहरेय्युन्ति ते किर एवरूपं सावकं लभित्वा “असुको नाम राजा वा राजमहामत्तो वा सेट्ठि वा अम्हाकं सरणं गतो सावको जातो”ति पटाकं उक्खिपित्वा नगरे घोसेन्ता आहिण्डन्ति । कस्मा? एवं नो महन्तभावो आविभवस्सतीति च । सचे पनस्स “किमहं एतेसं सरणं गतो”ति विष्पटिसारो उप्वज्जेय्य, तम्पि सो “एतेसं मे सरणगतभावं बहू जानन्ति, दुक्खं इदानीं पटिनिवत्तितु”न्ति विनोदेत्वा न पटिक्कमिस्सतीति च । तेनाह — “पटाकं परिहरेय्यु”न्ति । ओपानभूतन्ति पटियत्तउदपानो विय ठितं । कुलन्ति तव निवेसनं । दातब्बं मज्जेय्यासीति पुब्बे दसपि वीसतिपि सट्ठिपि जने आगते दिस्वा नत्थीति अवत्वा देसि, इदानीं मं सरणं गतकारणमत्तेनेव मा इमेसं देय्यधम्मं उपच्छिन्दि । सम्पत्तानञ्चि दातब्बमेवाति ओवदि । सुतं मेतं, भन्तेति कुतो सुतन्ति? निगण्ठानं सन्तिका । ते किर कुलघरेसु एवं पकासेन्ति “मयं यस्स कस्सचि सम्पत्तस्स दातब्बन्ति वदाम, समणो पन गोतमो ‘मय्हमेव दानं दातब्बं नाज्जेसं, मय्हमेव सावकानं दानं दातब्बं, नाज्जेसं सावकानं, मय्हमेव दिन्नं दानं महप्फलं, नाज्जेसं, मय्हमेव सावकानं दिन्नं महप्फलं, नाज्जेसं’न्ति एवं वदती”ति । तं सन्धाय अयं “सुतं मेतं”न्ति आह ।

अनुपुब्बिं कथन्ति दानानन्तरं सीलं, सीलानन्तरं सग्गं, सग्गानन्तरं मग्गन्ति एवं अनुपटिपाटिकथं । तत्थ दानकथन्ति इदं दानं नाम सुखानं निदानं, सम्पत्तीनं मूलं, भोगानं पतिट्ठा, विसमगतस्स ताणं लेणं गति परायणं, इधलोकपरलोकेसु दानसदिसो अवस्सयो पतिट्ठा आरम्मणं ताणं लेणं गति परायणं नत्थि । इदञ्चि अवस्सयट्ठेन रतनमयसीहासनसदिसं, पतिट्ठानट्ठेन महापथवीसदिसं, आरम्मणट्ठेन आलम्बनरज्जुसदिसं । इदञ्चि दुक्खनित्थरणट्ठेन नावा, समस्सासनट्ठेन सङ्गामसूरो, भयपरित्ताणट्ठेन सुसङ्खतनगरं, मच्छेरमलादीहि अनुपलित्तट्ठेन पदुमं, तेसं निदहनट्ठेन अग्गि, दुरासदट्ठेन आसिविसो, असन्तासनट्ठेन सीहो, बलवन्तट्ठेन हत्थी, अभिमङ्गलसम्मतट्ठेन सेतवसभो, खेमन्तभूमिसम्पापनट्ठेन वलाहको अस्सराराजा । दानं नामेतं मया गतमग्गो, मय्हसो वंसो, मया दस पारमियो पूरेन्तेन वेलाममहायज्जो, महागोविन्दमहायज्जो, महासुदस्सनमहायज्जो, वेस्सन्तरमहायज्जोति, अनेकमहायज्जा पवत्तिता, ससभूतेन जलितअग्गिक्खन्धे अत्तानं निरय्यादेन्तेन सम्पत्तयाचकानं चित्तं गहितं । दानञ्चि लोके सक्कसम्पत्तिं देति मारसम्पत्तिं ब्रह्मसम्पत्तिं, चक्कवत्तिसम्पत्तिं, सावकपारमीजाणं, पच्चेकबोधिजाणं, अभिसम्बोधिजाणं देतीति एवमादिदानगुणप्पटिसंयुत्तं कथं ।

यस्मा पन दानं देन्तो सीलं समादातुं सक्कोति, तस्मा तदनन्तरं सीलकथं कथेसि । सीलकथन्ति सीलं नामेतं अवस्सयो पतिट्ठा आरम्मणं ताणं लेणं गति परायणं । सीलं नामेतं मम वंसो, अहं सङ्खपालनागराजकाले भूरिदत्तनागराजकाले चम्पेय्यनागराजकाले सीलवराजकाले मातुपोसकहत्थिराजकाले छदन्तहत्थिराजकालेति अनन्तेसु अत्तभावेसु सीलं परिपूरेसिं । इधलोकपरलोकसम्पत्तीनञ्चि सीलसदिसो अवस्सयो पतिट्ठा आरम्मणं ताणं लेणं गति परायणं नत्थि, सीलालङ्कारसदिसो अलङ्कारो नत्थि, सीलपुप्फसदिसं पुप्फं नत्थि, सीलगन्धसदिसो गन्धो नत्थि । सीलालङ्कारेण हि अलङ्कृतं सीलगन्धानुलितं सदेवकोपि लोको ओलोकेन्तो तित्तिं न गच्छतीति एवमादिसीलगुणप्पटिसंयुत्तं कथं ।

“इदं पन सीलं निस्साय अयं सग्गो लब्भती”ति दस्सेतुं सीलानन्तरं सग्गकथं कथेसि । सग्गकथन्ति “अयं सग्गो नाम इट्ठो कन्तो मनापो, निच्चमेत्थ कीळा, निच्चं सम्पत्तियो लब्भन्ति, चातुमहाराजिका देवा नवुतिवस्ससतसहस्सानि दिब्बसुखं दिब्बसम्पत्तिं अनुभवन्ति, तावतिसा तिससो च वस्सकोटियो सट्ठि च वस्ससतसहस्सानी”ति

एवमादिसगगुणप्पटिसंयुतं कथं । सगगसम्पत्तिं कथयन्तानज्झि बुद्धानं मुखं नप्पहोति । वुत्तम्पि चेत्तं — “अनेकपरियायेन ख्वाहं, भिक्खवे, सगगकथं कथेय्य” न्तिआदि (म० नि० ३.२५५) ।

एवं सगगकथाय पलोभेत्वा पन हत्थिं अलङ्कुरित्वा तस्स सोण्डं छिन्दन्तो विय “अयम्पि सगगो अनिच्चो अब्धुवो, न एत्थ छन्दरागो कत्तब्बो”ति दस्सनत्थं “अप्पस्सादा कामा बहुदुक्खा बहुपायासा, आदीनवो एत्थ भिय्यो”तिआदिना (म० नि० १.२३५-२३६; २.४२) नयेन **कामानं आदीनवं ओकारं संकिलेसं** कथेसि । तत्थ **आदीनवो**ति दोसो । **ओकारो**ति अवकारो लामकभावो । **संकिलेसो**ति तेहि सत्तानं संसारे संकिलिस्सनं । यथाह — “संकिलिस्सन्ति वत, भो, सत्ता”ति (म० नि० २.३५१) ।

एवं कामादीनवेन तज्जेत्वा **नेक्खम्मे आनिसंसं पकासेसि** । **कल्लचित्तन्ति** अरोगचित्तं । **सामुक्कंसिका**ति सामं उक्कंसिका अत्तनायेव उद्धरित्वा गहिता, सयम्भुजाणेन दिट्ठा असाधारणा अज्जेसन्ति अत्थो । का पन साति? अरियसच्चदेसना । तेनेवाह — **दुक्खं समुदयं निरोधं मग्गन्ति** । **विरजं वीतमलन्ति** रागरजादीनं अभावा विरजं, रागमलादीनं विगतत्ता वीतमलं । **धम्मचक्खुन्ति** इध सोतापत्तिमग्गो अधिप्पेतो । तस्स उप्पत्तिआकारदस्सनत्थं **यंकिज्झि समुदयधम्मं सब्बं तं निरोधधम्मन्ति** आह । तज्झि निरोधं आरम्भणं कत्वा किच्चवसेन एवं सब्बसङ्गतं पटिविज्झन्तं उप्पज्जति । दिट्ठो अरियसच्चधम्मो एतेनाति **दिट्ठधम्मो** । एस नयो सेसेसुपि । तिण्णा विचिकिच्छा अनेनाति **तिण्णविचिकिच्छो** । विगता कथंकथा अस्साति **विगतकथंकथो** । विसारज्जं पत्तोति **वेसारज्जप्पत्तो** । कत्थ? सत्थुसासने । नास्स परो पच्चयो, न परं सद्भाय एत्थ वत्ततीति **अपरप्पच्चयो** ।

पवत्तमंसन्ति पकतिया पवत्तं कप्पियमंसं मूलं गहेत्वा अन्तरापणे परियेसाहीति अधिप्पायो । **सम्बहुला निगण्ठा**ति पच्चसतमत्ता निगण्ठा । **थूलं पसुन्ति** थूलं महासरीरं गोकण्णमहिंससूकरसङ्घातं पसुं । **उद्दिस्सकतन्ति** अत्तानं उद्दिसित्वा कतं, मारितन्ति अत्थो । **पटिच्चकम्मन्ति** स्वायं तं मंसं पटिच्च तं पाणवधकम्मं फुसति । तज्झि अकुसलं उपडुं दायकस्स, उपडुं पटिग्गाहकस्स होतीति नेसं लद्धि । अपरो नयो — **पटिच्चकम्मन्ति** अत्तानं पटिच्चकतं । अथ वा **पटिच्चकम्मन्ति** निमित्तकम्मस्सेतं अधिवचनं, तं पटिच्चकम्मं एत्थ अत्थीति मंसम्पि पटिच्चकम्मन्ति वुत्तं । **उपकण्णकेति** कण्णमूले । **अलन्ति** पटिक्खेपवचनं, किं इमिनाति अत्थो । **न च पनेतेति** एते आयस्मन्तो दीघरत्तं अवण्णकामा हुत्वा अवण्णं भासन्तापि अब्भाचिक्खन्ता न जिरिदन्ति, अब्भक्खानस्स अन्तं न गच्छन्तीति अत्थो । अथ वा लज्जनत्थे इदं **जिरिदन्तीति** पदं दट्ठब्बं, न लज्जन्तीति अत्थो ।

३. अस्साजानीयसुत्तवण्णना

१३. ततिये अङ्गेहीति गुणङ्गेहि । **तस्सं दिसायं जातो** होतीति तस्सं सिन्धुनदीतीरदिसायं जातो होति । अज्जेपि भद्रा अस्साजानीया तत्थेव जायन्ति । **अल्लं वा सुक्खं वाति** अल्लतिणं वा सुक्खतिणं वा । **नाज्जे अस्से उब्बेजेताति** अज्जे अस्से न उब्बेजेति न पहरति न डंसति न कलहं करोति । **साठेय्यानीति** सठभावो । **कूटेय्यानीति** कूटभावो । **जिम्हेय्यानीति** जिम्हभावो । **वड्ढेय्यानीति** वड्ढभावो । इच्चस्स चतूहिपि पदेहि असिक्खितभावोव कथितो । **वाहीति** वहनसभावो दिन्नोवादपटिकरो । **याव जीवितमरणपरियादानाति** याव जीवितस्स मरणेन परियोसाना । **सक्कच्चं परिभुज्जतीति** अमतं विय पच्चवेक्खित्वा परिभुज्जति । **पुरिसथामेनाति** आदीसु जाणथामादयो कथिता । **सण्ठानन्ति** ओसक्कनं पटिप्पस्सद्धि ।

४. अस्सखळुङ्कसुत्तवण्णना

१४. चतुत्थे “पेही”ति वुत्तोति “गच्छा”ति वुत्तो । पिडितो रथं पवत्तेतीति खन्धट्टिकेन युगं उप्पीळित्वा पच्छिमभागेन रथं पवट्टेन्तो ओसक्कति । पच्छा लङ्घति, कुब्बरं हनतीति द्वे पच्छिमपादे उक्खिपित्वा तेहि पहरित्वा रथकुब्बरं भिन्दति । तिदण्डं भञ्जतीति रथस्स पुरतो तयो दण्डका होन्ति, ते भञ्जति । रथीसाय सत्थिं उस्सज्जित्वाति सीसं नामेत्वा युगं भूमियं पातेत्वा सत्थिना रथीसं पहरित्वा । अज्झोमद्वतीति द्वीहि पुरिमपादेहि ईसं मदन्तो तिड्ढति । उब्बटुमं रथं करोतीति थलं वा कण्डकट्टानं वा रथं आरोपेति । अनादियित्वाति अमनसिकत्वा अगणित्वा । मुखाधानन्ति मुखठपनत्थाय दिन्नं अयसङ्खलिकं । खीलट्टायीति चत्तारो पादे थम्भे विय निच्चलं ठपेत्वा खीलट्टानसदिसेन ठानेन तिड्ढति । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथितं ।

५. मलसुत्तवण्णना

१५. पञ्चमे असज्झायमलाति उग्गहितमन्तानं असज्झायकरणं मलं नाम होति । अनुट्टानमला घराति उट्टानवीरियाभावो घरानं मलं नाम । वण्णस्साति सरीरवण्णस्स । रक्खतोति यंकिञ्चि अत्तनो सन्तकं रक्खन्तस्स । अविज्जा परमं मलन्ति ततो सेसाकुसलधम्ममलतो अट्टसु ठानेसु अज्जाणभूता वट्टमूलसङ्घाता बहलन्धकारअविज्जा परमं मलं । ततो हि मलतरं नाम नत्थि । इमस्मिम्पि सुत्ते वट्टमेव कथितं ।

६. दूतेय्यसुत्तवण्णना

१६. छट्ठे दूतेय्यन्ति दूतकम्मं । गन्तुमरहतीति तं दूतेय्यसङ्घातं सासनं धारेत्वा हरितुं अरहति । सोताति यो तं अस्स सासनं देति, तस्स सोता । सावेताति तं उग्गणिहत्वा “इदं नाम तुम्हेहि वुत्त”न्ति पटिसावेता । उग्गहेताति सुग्गहितं कत्वा उग्गहेता । धारेताति सुधारितं कत्वा धारेता । विज्जाति अत्थानत्थस्स अत्थं जानिता । विज्जापेताति परं विजानापेता । सहिता सहितस्साति इदं सहितं, इदं असहितन्ति एवं सहितासहितस्स कुसलो, उपगतानुपगतेसु छेको सासनं आरोचेन्तो सहितं सल्लक्खेत्वा आरोचेति । न व्यथतीति वेधति न छम्भति । असन्दिद्धन्ति निस्सन्देहं विगतसंसयं । पुच्छितोति पज्जत्थाय पुच्छितो ।

७-८. बन्धनसुत्तद्वयवण्णना

१७-१८. सत्तमे रुण्णेनाति रुदितेन । आकप्पेनाति निवासनपारुपनादिना विधानेन । वनभङ्गेनाति वनतो भञ्जित्वा आहटेन पुष्पफलादिपण्णाकारेन । अट्टमेपि एसेव नयो ।

९. पहारादसुत्तवण्णना

१९. नवमे पहारादोति एवंनामको । असुरिन्दोति असुरजेड्डको । असुरेसु हि वेपचित्ति राहु पहारादोति इमे तयो जेड्डका । येन भगवा तेनुपसङ्कमीति दसबलस्स अभिसम्बुद्धदिवसतो पट्टाय “अज्ज गमिस्सामि स्वे गमिस्सामी”ति एकादस वस्सानि अतिक्कमित्वा द्वादसमे वस्से सत्थु वेरज्जायं वसनकाले “सम्मासम्बुद्धस्स सन्तिकं गमिस्सामी”ति चित्तं उप्पादेत्वा “मम ‘अज्ज स्वे’ति द्वादस वस्सानि जातानि, हन्दाहं इदानीव गच्छामी”ति तङ्खणंयेव असुरगणपरिवुतो असुरभवना निक्खमित्वा दिवा दिवस्स येन भगवा तेनुपसङ्कमि, एकमन्तं अट्टासीति सो किर “तथागतं पज्जं पुच्छित्वा

एव धम्मं सुणिस्सामी'ति आगतो, तथागतस्स पन दिट्ठकालतो पट्ठाय बुद्धगारवेन पुच्छितुं असक्कोन्तो अपि सत्थारं वन्दित्वा एकमन्तं अट्ठासि । ततो सत्था चिन्तेसि — “अयं पहारादो मयि अकथेन्ते पठमतरं कथेतुं न सक्खिस्सति, चिण्णवसिट्ठानेयेव नं कथासमुट्ठापनत्थं एकं पज्जं पुच्छिस्सामी'ति ।

अथ नं पुच्छन्तो अपि पन पहारादातिआदिमाह । तत्थ अभिरमन्तीति रतिं विन्दन्ति, अनुक्कण्ठमाना वसन्तीति अत्थो । सो “परिचिण्णट्ठानेयेव मं भगवा पुच्छती'ति अत्तमनो हुत्वा अभिरमन्ति, भन्तेति आह ।

अनुपुब्बनिन्तोति आदीनि सब्बानि अनुपटिपाटिया निन्नभावस्स वेवचनानि । न आयतकेनेव पपातोति न छिन्नतटमहासोब्भो विय आदितोव पपातो । सो हि तीरतो पट्ठाय एकङ्गुलद्वङ्गुलविदत्थिरतनयट्ठिउसभअट्ठगावुतगावुतअट्ठयोजनादिवसेन गम्भीरो हुत्वा गच्छन्तो सिनेरुपादमूले चतुरासीतियोजनसहस्सगम्भीरो हुत्वा ठितोति दस्सेति ।

ठितधम्मोति ठितसभावो । **कुणपेना**ति येन केनचि हत्थिअस्सादीनं कळेवरेन । **थलं उस्सारेती**ति हत्थेन गहेत्वा विय वीचिपहारेनेव थलं खिपति ।

गङ्गायमुनाति इध ठत्वा इमासं नदीनं उप्पत्तिकथं कथेतुं वट्ठति । अयं ताव जम्बुदीपो दससहस्सयोजनपरिमाणो, तत्थ चतुसहस्सयोजनपरिमाणो पदेसो उदकेन अज्झोत्थटो महासमुदोति सङ्खं गतो, तिसहस्सयोजनप्पमाणे मनुस्सा वसन्ति, तिसहस्सयोजनप्पमाणे हिमवा पतिट्ठितो उब्बेधेन पञ्चयोजनसतिको चतुरासीतिकूटसहस्सपटिमण्डितो समन्ततो सन्दमानपञ्चसतनदीविचित्तो, यत्थ आयामवित्थारेन च गम्भीरतो च पण्णासपण्णासयोजना दियट्ठयोजनसतपरिमण्डला अनोत्तदहो कण्णमुण्डदहो रथकारदहो छदन्तदहो कुणालदहो मन्दाकिनिदहो सीहप्पपातदहोति सत्त महासरा पतिट्ठहन्ति ।

तेसु **अनोतत्तो** सुदस्सनकूटं चित्तकूटं काळकूटं गन्धमादनकूटं केलासकूटन्ति इमेहि पञ्चहि पब्बतेहि परिक्खित्तो । तत्थ सुदस्सनकूटं सोवण्णमयं द्वियोजनसतुब्बेधं अन्तोवङ्कं काकमुखसण्ठानं तमेव सरं पटिच्छादेत्वा तिट्ठति, चित्तकूटं सव्वरतनमयं, काळकूटं अज्जनमयं, गन्धमादनकूटं सानुमयं अब्भन्तरे मुग्गवण्णं, मूलगन्धो सारगन्धो फेग्गुगन्धो तचगन्धो पपटिकागन्धो रसगन्धो पत्तगन्धो पुप्फगन्धो फलगन्धो गन्धगन्धोति इमेहि दसहि गन्धेहि उस्सन्नं, नानप्पकारओसधसज्जन्नं काळपक्खउपोसथदिवसे आदित्तमिव अङ्गारं जलन्तं तिट्ठति, केलासकूटं रजतमयं । सब्बानि सुदस्सनेन समानुब्बेधसण्ठानानि तमेव सरं पटिच्छादेत्वा ठितानि । तानि सब्बानि देवानुभावेन नागानुभावेन च वस्सन्ति, नदियो चेतसु सन्दन्ति । तं सव्वम्पि उदकं अनोत्तमेव पविसति । चन्दिमसूरिया दक्खिणेन वा उत्तरेन वा गच्छन्ता पब्बतन्तरेन तत्थ ओभासं करोन्ति, उजुं गच्छन्ता न करोन्ति । तेनेवस्स अनोत्ततो तिसङ्ख्वा उदपादि ।

तत्थ मनोहरसिलातलानि निम्मच्छकच्छपानि फलिकसदिसनिम्मलोदकानि न्हानतित्थानि सुपटियत्तानि होन्ति, येसु बुद्धा खीणासवा च पच्चेकबुद्धा च इद्धिमन्ता च इसयो न्हायन्ति, देवयक्खादयो उदककीळं कीळन्ति ।

तस्स चतूसु पस्सेसु सीहमुखं, हत्थिमुखं, अस्समुखं, उसभमुखन्ति चत्तारि मुखानि होन्ति, येहि चतस्सो नदियो सन्दन्ति । सीहमुखेन निक्खन्तनदीतीरे सीहा बहुतरा होन्ति, हत्थिमुखादीहि हत्थिअस्सउसभा । पुरत्थिमदिसतो निक्खन्तनदी अनोत्तत्तं तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा इतरा तिस्सो नदियो अनुपगम्म पाचीनहिमवन्तेनेव अमनुस्सपथं गन्त्वा महासमुदं पविसति । पच्छिमदिसतो च उत्तरदिसतो च निक्खन्तनदियोपि तथेव पदक्खिणं कत्वा पच्छिमहिमवन्तेनेव उत्तरहिमवन्तेनेव च अमनुस्सपथं गन्त्वा महासमुदं पविसन्ति । दक्खिणमुखतो निक्खन्तनदी पन तं तिक्खत्तुं पदक्खिणं

कत्वा उत्तरेन उजुकं पासाणपिट्टेनेव सट्ठि योजनानि गन्त्वा पब्बतं पहरित्वा उट्ठाय परिक्खेपेन तिगावुत्तप्पमाणा उदकधारा हुत्वा आकासेन सट्ठि योजनानि गन्त्वा तियग्गळे नाम पासाणे पतिता, पासाणो उदकधारावेगेन भिन्नो । तत्थ पज्जासयोजनप्पमाणा तियग्गळा नाम महापोक्खरणी जाता, पोक्खरण्या कूलं भिन्दित्वा पासाणं पविसित्वा सट्ठि योजनानि गता । ततो घनपथविं भिन्दित्वा उम्मङ्गेन सट्ठि योजनानि गन्त्वा गिज्झं नाम तिरच्छानपब्बतं पहरित्वा हत्थतले पञ्चङ्गुलिसदिसा पञ्च धारा हुत्वा पवत्तति । सा तिक्खत्तुं अनोत्तं पदक्खिणं कत्वा गतद्धाने **आवत्तगङ्गा**ति वुच्चति । उजुकं पासाणपिट्टेन सट्ठि योजनानि गतद्धाने **कण्हगङ्गा**, आकासेन सट्ठि योजनानि गतद्धाने **आकासगङ्गा**, तियग्गळपासाणे पज्जासयोजनोकासे ठिता **तियग्गळपोक्खरणी**, कूलं भिन्दित्वा पासाणं पविसित्वा सट्ठि योजनानि गतद्धाने **बहलगङ्गा**ति, उमङ्गेन सट्ठि योजनानि गतद्धाने **उमङ्गगङ्गा**ति वुच्चति । विज्झं नाम तिरच्छानपब्बतं पहरित्वा पञ्च धारा हुत्वा पवत्तनद्धाने पन गङ्गा, यमुना, अचिरवती, सरभू, महीति पञ्च सङ्घं गता । एवमेता पञ्च महानदियो हिमवन्ततो पवत्तन्तीति वेदितव्वा ।

सवन्तियोति या काचि सवमाना गच्छन्ती महानदियो वा कुन्नदियो वा । **अप्पेन्ती**ति अल्लीयन्ति ओसरन्ति । **धारा**ति वुट्ठिधारा । **पूरत्तन्ति** पुण्णभावो । महासमुदस्स हि अयं धम्मता — “इमस्मिं काले देवो मन्दो जातो, जालक्खिपादीनि आदाय मच्छकच्छपे गण्हस्सामा”ति वा “इमस्मिं काले महन्ता वुट्ठि, लभिस्साम नु खो पिट्ठिपसारणद्धान”न्ति वा वत्तुं न सक्का । पठमकप्पिककालतो पट्ठाय हि यं सिनेरुमेखलं आहच्च उदकं ठितं, ततो एकङ्गुलमत्तम्पि उदकं नेव हेट्ठा ओसीदति, न उद्धं उत्तरति । **एकरसो**ति असम्भिन्नरसो ।

मुत्ताति खुद्दकमहन्तवट्टदीघादिभेदा अनेकविधा । **मणी**ति रत्तनीलादिभेदो अनेकविधो । **वेळुरियो**ति वंसवण्णसिरीसपुप्फवण्णादिभेदो अनेकविधो । **सङ्खो**ति दक्खिणावट्टतम्बकुच्छिकधमनसङ्खादिभेदो अनेकविधो । **सिला**ति सेतकाळमुग्गवण्णादिभेदो अनेकविधा । **पवाळन्ति** खुद्दकमहन्तरत्तघनरत्तादिभेदं अनेकविधं । **मसारगल्लन्ति** कबरमणि । **नागा**ति ऊमिपिट्ठवासिनोपि विमानट्टका नागापि ।

अट्ठ पहारादाति सत्था अट्ठपि धम्मे वत्तुं सक्कोति, सोळसपि बात्तिसपि चतुसट्ठिपि सहस्सम्पि, पहारादेन पन अट्ठ कथिता, अहम्पि तेहेव सरिक्खके कत्वा कथेस्सामीति चिन्तेत्वा एवमाह । **अनुपुब्बसिक्खा**ति आदीसु अनुपुब्बसिक्खाय तिस्सो सिक्खा गहिता, अनुपुब्बकिरियाय तेरस धुत्तङ्गानि, अनुपुब्बपटिपदाय सत्त अनुपस्सना अट्ठारस महाविपस्सना अट्ठतिस आरम्मणविभत्तियो सत्ततिस बोधपक्खियधम्मा । **न आयतकेनेव अज्जापटिवेधो**ति मण्डूकस्स उप्पतित्वा गमनं विय आदितोव सीलपूरणादिं अकत्वा अरहत्तप्पटिवेधो नाम नत्थि, पटिपाटिया पन सीलसमाधिपज्जायो पूरेत्वाव सक्का अरहत्तं पत्तुन्ति अत्थो ।

आरकावाति दूरेयेव । **न तेन निब्बानधातुया ऊनत्तं वा पूरत्तं वा**ति असङ्ख्येय्येपि कप्पे बुद्धेसु अनुप्पन्नेसु एकसत्तोपि परिनिब्बातुं न सक्कोति, तदापि “तुच्छा निब्बानधातू”ति न सक्का वत्तुं । बुद्धकाले च पन एकेकस्मिं समागमे असङ्ख्येय्यापि सत्ता अमत्तं आराधेन्ति, तदापि न सक्का वत्तुं — “पूरा निब्बानधातू”ति ।

१०. उपोसथसुत्तवण्णना

२०. दसमे निसिन्नो होतीति उपोसथकरणत्थाय उपासिकाय रतनपासादे निसिन्नो । निसज्ज पन भिक्खूनं चित्तानि ओलोकेन्तो एकं दुस्सीलपुग्गलं दिस्वा “सचाहं इमस्मिं पुग्गले निसिन्नेयेव पातिमोक्खं उट्ठिसिस्सामि, सत्तधा तस्स मुद्धा फलिस्सती”ति तस्स अनुकम्पाय तुण्हीयेव अहोसि । **अभिवक्कन्ता**ति अतिक्कन्ता परिक्खीणा । **उद्धस्ते अरुणे**ति उग्गते

अरुणसीसे । नन्दिमुखियाति तुट्टमुखिया । अपरिसुद्धा, आनन्द, परिसाति “असुकपुग्गलो अपरिसुद्धो”ति अवत्वा “अपरिसुद्धा, आनन्द, परिसा”ति आह । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

महावग्गो दुतियो ।

३. गहपतिवग्गो

१. पठमउग्गसुत्तवण्णना

२१. ततियस्स पठमे पज्जत्ते आसने निसीदीति तस्स किर घरे पज्जन्नं भिक्खुसतानं पज्च आसनसतानि निच्चं पज्जत्तानेव होन्ति, तेसु अज्जतरस्मिं आसने निसीदि । तं सुणाहीति ते सुणाहि, तं वा अट्ठविधं अच्छरियधम्मं सुणाहि । चित्तं पसीदीति “बुद्धो नु खो न बुद्धो नु खो”ति वितक्कमत्तम्पि न उप्पज्जि, अयमेव बुद्धोति चित्तुप्पादो पसन्नो अनाविलो अहोसि । सकानि वा जातिकुलानीति अत्तनो यापनमत्तं धनं गहेत्वा जातिघरानि गच्छतु । कस्स वो दम्मीति कतरपुरिसस्स तुम्हे ददामि, आरोचेथ मे अत्तनो अधिप्पायं । अप्पटिविभत्ताति “एत्तकं दस्सामि एत्तकं न दस्सामि, इदं दस्सामि इदं न दस्सामी”ति चित्तं उप्पादेन्तेन हि पटिविभत्ता नाम होति, मय्हं पन न एवं । अथ खो सङ्घिका विय गणसन्तका विय च सीलवन्तेहि सङ्घि साधारणायेव । सक्कच्चंयेव पयिरुपासामीति सहत्था उपट्ठहामि, चित्तीकारेन उपसङ्कमामि ।

अनच्छरियं खो पन मं, भन्तेति, भन्ते, यं मं देवता उपसङ्कमित्वा एवं आरोचेन्ति, इदं न अच्छरियं । यं पनाहं ततोनिदानं चित्तस्स उण्णातिं नाभिजानामि, तं एव अच्छरियन्ति वदति । साधु साधु, भिक्खूति एत्थ किञ्चापि भिक्खुं आमन्तेति, उपासकस्सेव पन वेय्याकरणसम्पहंसने एस साधुकारोति वेदितब्बो ।

२. दुतियउग्गसुत्तवण्णना

२२. दुतिये नागवनेति तस्स किर सेट्ठिनो नागवनं नाम उय्यानं, सो तत्थ पुरेभत्तं गन्धमालादीनि गाहापेत्वा उय्यानकीळिकं कीळितुकामो गन्त्वा परिचारियमानो भगवन्तं अदस । सह दस्सनेनेवस्स पुरिमनयेनेव चित्तं पसीदि, सुरापानेन च उप्पन्नमन्दो तङ्गणंयेव पहीयि । तं सन्धायेवमाह । ओणोजेसिन्ति उदकं हत्थे पातेत्वा अदासिं । असुकोति अमुको । समचित्तोव देमीति “इमस्स थोकं, इमस्स बहुक”न्ति एवं चित्तनानत्तं न करोमि, देय्यधम्मं पन एकसदिसं करोमीति दस्सेति । आरोचेन्तीति आकासे ठत्वा आरोचेन्ति । नत्थि तं संयोजनन्ति इमिना उपासको अत्तनो अनागामिफलं व्याकरोति ।

३. पठमहत्थकसुत्तवण्णना

२३. ततिये हत्थको आळवकोति भगवता आळवकयक्खस्स हत्थतो हत्थेहि सम्पटिच्छित्ता हत्थकोति लद्धनामो राजकुमारो । सीलवाति पज्चसीलदससीलेन सीलवा । चागवाति चागसम्पन्नो । कच्चित्थ, भन्तेति, भन्ते, कच्चि एत्थ भगवतो व्याकरणट्ठाने । अप्पिच्छोति अधिगमप्पिच्छताय अप्पिच्छो ।

४. दुतियहत्थकसुत्तवण्णना

२४. चतुर्थे पञ्चमत्तेहि उपासकसत्तेहीति सोतापन्नसकदागामीनयेव अरियसावकउपासकानं पञ्चहि सत्तेहि परिवृतो भुत्तपातरासो गन्धमालविलेपेनचुण्णानि गहेत्वा येन भगवा तेनुपसङ्गमि । सङ्गहवत्थूनीति सङ्गहणनकारणानि । तेहाहन्ति तेहि अहं । तं दानेन सङ्गहामीति नङ्गलबलिबद्धभत्तबीजादीनि चेव गन्धमालमूलादीनि च दत्त्वा सङ्गहामि । पेय्यवज्जेनाति अम्म, तात, भातर, भगिनीतिआदिकेन कण्णसुखेन मुदुकेन पियवचनेन सङ्गहामि । अत्थचरियायाति “इमस्स दानेन वा पियवचनेन वा किच्चं नत्थि, अत्थचरियाय सङ्गहणितब्बयुत्तको अयं”न्ति जत्त्वा उप्पन्नकिच्चनित्थरणसङ्घाताय अत्थचरियाय सङ्गहामि । समानत्ततायाति “इमस्स दानादीहि किच्चं नत्थि, समानत्तताय सङ्गहणितब्बो अयं”न्ति एकतो खादनपिवननिसज्जादीहि अत्तना समानं कत्त्वा सङ्गहामि । दलिद्वस्स खो नो तथा सोतब्बं मज्जन्तीति दलिद्वस्स किञ्चि दातुं वा कातुं वा असक्कोन्तस्स, यथा दलिद्वस्स नो तथा सोतब्बं मज्जन्ति, मम पन सोतब्बं मज्जन्ति, दिन्नोवादे तिट्ठन्ति, न मे अनुसासनिं अतिक्कमितब्बं मज्जन्ति । योनि खो त्यायन्ति उपायो खो ते अयं । इमेसु पन द्वीसुपि सुत्तेसु सत्थारा सीलचागपज्जा मिस्सका कथिताति वेदितब्बा ।

५-६. महानामसुत्तादिवण्णना

२५-२६. पञ्चमे अत्थूपपरिक्खिता होतीति अत्थानत्थं कारणाकारणं उपपरिक्खिता होति । छट्ठे सद्धासीलचागा मिस्सका कथिता ।

७. पठमबलसुत्तवण्णना

२७. सत्तमे उज्झत्तिबलाति उज्झानबला । बालानज्झि “यं असुको इदञ्चिदञ्च आह, मं सो आह, न अज्ज”न्ति एवं उज्झानमेव बलं । निज्झत्तिबलाति “न इदं एवं, एवं नामेत”न्ति अत्थानत्थनिज्झापनयेव बलं । पटिसङ्खानबलाति पच्चवेक्खणबला । खन्तिबलाति अधिवासनबला ।

८. दुतियबलसुत्तवण्णना

२८. अट्ठमे बलानीति जाणबलानि । आसवानं खयं पटिजानातीति अरहत्तं पटिजानाति । अनिच्चतोति हुत्वा अभावाकारेन । यथाभूतन्ति यथासभावतो । सम्मप्यज्जायाति सहविपस्सनाय मग्गपज्जाय । अङ्गारकासूपमाति सन्तापनट्ठेन अङ्गारकासुया उपमिता इमे कामाति । विवेकनिन्नन्ति फलसमापत्तिवसेन निब्बाननिन्नं । विवेकट्ठन्ति किलेसेहि वज्जितं दूरीभूतं वा । नेक्खम्माभिरतन्ति पब्बज्जाभिरतं । व्यन्तिभूतन्ति विगतन्तभूतं एकदेसेनापि अनल्लीनं विसंयुत्तं विसंसट्ठं । आसवट्ठानियेहीति सम्मयोगवसेन आसवानं कारणभूतेहि, किलेसधम्महीति अत्थो । अथ वा व्यन्तिभूतन्ति विगतवायन्ति अत्थो । कुतो? सब्बसो आसवट्ठानियेहि धम्मोहि, सब्बेहि तेभूमकधम्महीति अत्थो । इमस्मिं सुत्ते अरियमग्गो लोकियलोकुत्तरो कथितो ।

९. अक्खणसुत्तवण्णना

२९. नवमे खणे किच्चानि करोतीति खणकिच्चो, ओकासं लभित्वाव किच्चानि करोतीति अत्थो । धम्मोति चतुसच्चधम्मो । ओपसमिकोति किलेसूपसमावहो । परिनिब्बायिकोति किलेसपरिनिब्बानकरो । चतुमग्गजाणसङ्घातं सम्बोधिं गच्छति सम्पापुणातीति सम्बोधगामी । दीघायुकं देवनिकायन्ति इदं असज्जं देवनिकायं सन्धाय वुत्तं । अविज्जातारेसूति अतिविय अविज्जूसु ।

सुप्पवेदितेति सुकथिते । अन्तरायिकाति अन्तरायकरा । खणो वे मा उपच्चगाति अयं लब्धो खणो मा अतिक्कमि । इध चेव नं विराधेतीति सचे कोचि पमत्तचारी इध इमं खणं लभित्वापि सद्धम्मस्स नियामतं अरियमगं विराधेति न सम्पादेति । अतीतत्थोति हापितत्थो । चिरत्तं अनुतपिस्सतीति चिररत्तं सोचिस्सति । यथा हि “असुकट्टाने भण्डं समुप्पन्न”न्ति सुत्वा एको वाणिजो न गच्छेय्य, अज्जे गन्त्वा गण्हेय्युं, तेसं तं अट्टगुणम्पि दसगुणम्पि भवेय्य । अथ इतरो “मम अत्थो अतिक्कन्तो”ति अनुतपेय्य, एवं यो इध खणं लभित्वा अप्पटिपज्जन्तो सद्धम्मस्स नियामतं विराधेति, सो अयं वाणिजोव अतीतत्थो चिरं अनुतपिस्सति सोचिस्सति । किञ्च भिय्यो अविज्जानिवुतोति तथा । पच्चविदुन्ति पटिविज्झिंसु । संवराति सीलसंवरा । मारधेय्यपरानुगेति मारधेय्यसङ्घातं संसारं अनुगते । पारङ्गताति निब्बानं गता । ये पत्ता आसवक्खयन्ति ये अरहत्तं पत्ता । एवमिध गाथासु वट्टिविवट्टं कथितं ।

१०. अनुरुद्धमहावितक्कसुत्तवण्णना

३०. दसमे चेतीसूति चेतिनामकानं राजूनं निवासट्टानत्ता एवंलब्धवोहारे रट्टे । पाचीनवंसदायेति दसबलस्स वसनट्टानतो पाचीनदिसाय ठिते वंसदाये नीलोभासेहि वेळूहि सज्जन्ने अरज्जे । एवं चेतसो परिवितक्को उदपादीति थेरो किर पब्बजित्वा पठमअन्तोवस्सम्हियेव समापत्तिलाभी हुत्वा सहस्सलोकधातुदस्सनसमत्थं दिब्बचक्खुजाणं उप्पादेसि । सो सारिपुत्तत्थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा एवमाह — “इधाहं, आवुसो सारिपुत्त, दिब्बेन चक्खुना विसुद्धेन अतिक्कन्तमानुसकेन सहस्सलोकं ओलोकेमि । आरद्धं खो पन मे वीरियं असल्लीनं, उपट्ठिता सति असम्मट्टा, पस्सद्धो कायो असारद्धो, समाहितं चित्तं एकगं । अथ च पन मे अनुपादाय आसवेहि चित्तं न विमुच्चती”ति । अथ नं थेरो आह — “यं खो ते, आवुसो अनुरुद्ध, एवं होति ‘अहं दिब्बेन चक्खुना...पे०... ओलोकेमी’ति, इदं ते मानस्मिं । यम्पि ते, आवुसो, अनुरुद्ध एवं होति ‘आरद्धं खो पन मे वीरियं...पे०... एकगं’न्ति, इदं ते उद्धच्चस्मिं । यम्पि ते, आवुसो अनुरुद्ध, एवं होति ‘अथ च पन मे अनुपादाय आसवेहि चित्तं न विमुच्चती’ति, इदं ते कुक्कुच्चस्मिं । साधु वतायस्मा अनुरुद्धो इमे तयो धम्मे पहाय इमे तयो धम्मे अमनसिकरित्वा अमताय धातुया चित्तं उपसंहरतू”ति एवमस्स थेरो कम्मट्टानं कथेसि । सो कम्मट्टानं गहेत्वा सत्थारं आपुच्छित्वा चेतिरट्टं गन्त्वा समणधम्मं करोन्तो अट्टमासं चङ्कमेन वीतिनामेसि । सो पधानवेगनिम्मथितत्ता किलन्तकायो एकस्स वेळुगुम्बस्स हेट्ठा निसीदि । अथस्सायं एवं चेतसो परिवितक्को उदपादि, एस महापुरिसवितक्को उप्पज्जीति अत्थो ।

अप्पिच्छस्साति एत्थ पच्चयप्पिच्छो, अधिगमप्पिच्छो, परियत्तिअप्पिच्छो, धुतङ्गप्पिच्छोति चत्तारो अप्पिच्छा । तत्थ पच्चयप्पिच्छो बहुं देन्ते अप्पं गण्हाति, अप्पं देन्ते अप्पतरं गण्हाति, न अनवसेसग्गाही होति । अधिगमप्पिच्छो मज्झन्तिकत्थेरो विय अत्तनो अधिगमं अज्जेसं जानितुं न देति । परियत्तिअप्पिच्छो तेपिटकोपि समानो न बहुस्सुतभावं जानापेतुकामो होति साकेततिससत्थेरो विय । धुतङ्गप्पिच्छो धुतङ्गपरिहरणभावं अज्जेसं जानितुं न देति द्वेभातिकत्थेरेसु जेट्ठत्थेरो विय । वत्थु विसुद्धिमग्गे कथितं । अयं धम्मोति एवं सन्तगुणनिगुहनेन च पटिग्गहणे मत्तज्जुताय च अप्पिच्छस्स पुग्गलस्स अयं नवलोकुत्तरधम्मो सम्पज्जति, नो महिच्छस्स । एवं सब्बत्थ योजेतब्बं ।

सन्तुट्ठस्साति चतूसु पच्चयेसु तीहि सन्तोसेहि सन्तुट्ठस्स । पविचित्तस्साति कायचित्तउपधिविवेकेहि विवित्तस्स । तत्थ कायविवेको नाम गणसङ्गणिकं विनोदेत्वा आरम्भवत्थुवसेन एकीभावो । एकीभावमत्तेनेव कम्मं न निप्फज्जतीति कसिणपरिकम्मं कत्वा अट्ट समापत्तियो निब्बत्तेति, अयं चित्तविवेको नाम । समापत्तिमत्तेनेव कम्मं न निप्फज्जतीति ज्ञानं पादकं कत्वा सङ्गारे सम्मसित्वा सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणाति, अयं सब्बाकारतो उपधिविवेको नाम । तेनाह भगवा — “कायविवेको च विवेकट्टकायानं नेक्खम्माभिरतानं, चित्तविवेको च परिसुद्धचित्तानं परमवोदानप्पत्तानं, उपधिविवेको

च निरुपधीनं पुगलानं विसङ्खारगतानं”न्ति (महानि० ७, ४९) ।

सङ्गणिकारामस्साति गणसङ्गणिकाय चैव किलेससङ्गणिकाय च रतस्स । **आरद्धवीरियस्साति** कायिकचेतसिकवीरियवसेन आरद्धवीरियस्स । **उपट्टितस्सतिस्साति** चतुसतिपट्टानवसेन उपट्टितस्सतिस्स । **समाहितस्साति** एकगगचित्तस्स । **पज्जवतोति** कम्मस्सकतपज्जाय पज्जवतो ।

साधु साधूति थेरस्स वितक्कं सम्पहंसेन्तो एवमाह । **इमं अट्टमन्ति** सत्त निधी लद्धपुरिसस्स अट्टमं देन्तो विय, सत्त मणिरतनानि, सत्त हत्थिरतनानि, सत्त अस्सरतनानि लद्धपुरिसस्स अट्टमं देन्तो विय सत्त महापुरिसवितक्के वितक्केत्वा ठितस्स अट्टमं आचिक्खन्तो एवमाह । **निप्पपञ्चारामस्साति** तण्हामानदिट्ठिपपञ्चरहितत्ता निप्पपञ्चसङ्घाते निब्बानपदे अभिरतस्स । इतरं तस्सेव वेवचनं । **पपञ्चारामस्साति** यथावुत्तेसु पपञ्चेसु अभिरतस्स । इतरं तस्सेव वेवचनं ।

यतोति यदा । **ततोति** तदा । **नानारत्तानन्ति** निलपीतलोहितोदातवण्णेहि नानारजनेहि रत्तानं । **पंसुकूलन्ति** तेवीसतिया खेत्तेसु ठितपंसुकूलचीवरं । **खायिस्सतीति** यथा तस्स पुब्बण्हसमयादीसु यस्मिं समये यं इच्छति, तस्मिं समये तं पारुपन्तस्स सो दुस्सकरण्डको मनापो हुत्वा खायति, एवं तुक्कम्पि चीवरसन्तोसमहाअरियवंसेन तुट्ठस्स विहरतो पंसुकूलचीवरं खायिस्सति उपट्ठहिस्सति । **रतियाति** रतिअत्थाय । **अपरितस्सायाति** तण्हदिट्ठिपरितस्सनाहि अपरितस्सनत्थाय । **फासुविहारायाति** सुखविहारत्थाय । **ओक्कमनाय निब्बानस्साति** अमतं निब्बानं ओत्तरणत्थाय ।

पिण्डियालोपभोजनन्ति गामनिगमराजधानीसु जङ्घाबलं निस्साय घरपटिपाटिया चरन्तेन लद्धपिण्डियालोपभोजनं । **खायिस्सतीति** तस्स गहपतिनो नानगरसभोजनं विय उपट्ठहिस्सति । **सन्तुट्ठस्स विहरतोति** पिण्डपातसन्तोसमहाअरियवंसेन सन्तुट्ठस्स विहरतो । **रुक्खमूलसेनासनं खायिस्सतीति** तस्स गहपतिनो तेभूमकपासादे गन्धकुसुमवाससुगन्धं कूटागारं विय रुक्खमूलं उपट्ठहिस्सति । **सन्तुट्ठस्साति** सेनासनसन्तोसमहाअरियवंसेन सन्तुट्ठस्स । **तिणसन्थारकोति** तिणेहि वा पण्णेहि वा भूमियं वा फलकपासाणतलानि वा अज्जतरस्मिं सन्थतसन्थतो । **पूतिमुत्तन्ति** यंकिज्जि मुत्तं । तङ्खणे गहितम्पि पूतिमुत्तमेव वुच्चति दुग्गन्धत्ता । **सन्तुट्ठस्स विहरतोति** गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारसन्तोसेन सन्तुट्ठस्स विहरतो ।

इति भगवा चतूसु ठानेसु अरहत्तं पक्खिपन्तो कम्मट्ठानं कथेत्वा “कतरसेनासने नु खो वसन्तस्स कम्मट्ठानं सप्पायं भविस्सती”ति आवज्जेन्तो “तस्मिज्जेव वसन्तस्सा”ति जत्वा तेन हि त्वं, **अनुरुद्धाति** आदिमाह । **पविवित्तस्स विहरतोति** तीहि विवेकेहि विवित्तस्स विहरन्तस्स । **उय्योजनिकपटिसंयुत्तन्ति** उय्योजनिकेहेव वचनेहि पटिसंयुत्तं, तेसं उपट्टानगमनकंयेवाति अत्थो । **पपञ्चनिरोधेति** निब्बानपदे । **पक्खन्दतीति** आरम्मणकरणवसेन पक्खन्दति । **पसीदतीति** आदीसुपि आरम्मणवसेनेव पसीदनसन्तिट्ठनमुच्चना वेदितब्बा । इति भगवा चेतिरट्ठे पाचीनवंसदाये आयस्मतो अनुरुद्धस्स कथिते अट्ठ महापुरिसवितक्के पुन भेसकळावनमहाविहारे निसीदित्वा भिक्खुसङ्घस्स वित्थारेन कथेसि ।

मनोमयेनाति मनेन निब्बत्तितकायोपि मनोमयोति वुच्चति मनेन गतकायोपि, इध मनेन गतकायं सन्धायेवमाह । **यथा मे अहु सङ्कप्पोति** यथा मय्हं वितक्को अहोसि, ततो उत्तरि अट्टमं महापुरिसवितक्कं दस्सेन्तो ततो उत्तरिं देसयि । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

गहपतिवग्गो ततियो ।

४. दानवग्गो

१. पठमदानसुत्तवण्णना

३१. चतुत्थस्स पठमे आसज्ज दानं देतीति पत्वा दानं देति । आगतं दिस्वा तं मुहुत्तयेव निसीदापेत्वा सक्कारं कत्वा दानं देति, दस्सामीति न किलमेति । भयाति “अयं अदायको अकारको”ति गरहभया, अपायभया वा । अदासि मेति मय्हं पुब्बे एस इदं नाम अदासीति देति । दस्सति मेति अनागते इदं नाम दस्सतीति देति । साहु दानन्ति दानं नाम साधु सुन्दरं बुद्धादीहि पण्डितेहि पसत्थन्ति देति । चित्तालङ्कारचित्तपरिक्खारत्थं दानं देतीति समथविपस्सनाचित्तस्स अलङ्कारत्थञ्चेव परिक्खारत्थञ्च देति । दानञ्चि चित्तं मुदुं करोति । येन लद्धो, सो “लद्धं मे”ति मुदुचित्तो होति । येन दिन्नं, सोपि “दिन्नं मया”ति मुदुचित्तो होति । इति उभिन्नं चित्तं मुदुं करोति । तेनेव “अदन्तदमन”न्ति वुच्चति । यथाह —

“अदन्तदमनं दानं, अदानं दन्तदूसकं ।

दानेन पियवाचाय, उन्नमन्ति नमन्ति चा”ति ॥

इमेसु पन अट्ठसु दानेसु चित्तालङ्कारदानमेव उत्तमन्ति ।

२. दुतियदानसुत्तवण्णना

३२. दुतिये सद्धाति याय सद्धाय दानं देति, सा सद्धा । हिरियन्ति याय हिरिया दानं देति, साव अधिप्पेता । कुसलञ्च दानन्ति अनवज्जञ्च दानं । दिवियन्ति दिवङ्गमं ।

३. दानवत्थुसुत्तवण्णना

३३. ततिये दानवत्थूनीति दानकारणानि । छन्दा दानं देतीति पेमेन दानं देति । दोसाति दोसेन कुद्धो हुत्वा यं अत्थि, तं वेगेन गण्हित्वा देति । मोहाति मोहेन मूळ्हो देति । भयाति गरहभयेन वा अपायभयेन वा, तस्स तस्सेव वा पन भयेन देति । कुलवंसन्ति कुलपवेणिं ।

४. खेत्तसुत्तवण्णना

३४. चतुत्थे न महप्फलं होतीति धज्जफलेन महप्फलं न होति । न महस्सादन्ति यम्पिस्स फलं होति, तस्स अस्सादो न महा होति मन्दस्सादं न मधुरं । न फातिसेय्यन्ति सेय्यापिस्स न होति वुट्ठि, तस्स महन्तं वीहिथम्भसन्निवेसं न होतीति अत्थो । उन्नामनिन्नामीति थलनिन्नवसेन विसमतलं । तत्थ थले उदकं न सण्ठाति, निन्ने अतिबहु तिट्ठति । पासाणसक्खरिकन्ति पत्थरित्वा ठितपिट्ठिपासाणेहि च खुद्दकपासाणेहि च सक्खराहि च समन्नागतं । ऊसरन्ति उब्धिन्नलोणं । न च गम्भीरसितन्ति थद्धभूमिताय गम्भीरानुगतं, नङ्गलमगं कत्वा कसितुं न सक्का होति, उत्ताननङ्गलमगमेव होति । न आयसम्पन्नन्ति न उदकागमनसम्पन्नं । न अपायसम्पन्नन्ति पच्छाभागे उदकनिगमनमगसम्पन्नं न होति । न मातिकासम्पन्नन्ति न खुद्दकमहन्तीहि उदकमातिकाहि सम्पन्नं होति । न मरियादसम्पन्नन्ति न केदारमरियादाहि सम्पन्नं । न महप्फलन्ति आदीनि सब्बानि विपाकफलवसेनेव वेदितब्बानि ।

सम्पन्नेति परिपुण्णे सम्पत्तियुते । पवुत्ता बीजसम्पदाति सम्पन्नं बीजं रोपितं । देवे सम्पादयन्तम्हीति देवे सम्मा वस्सन्ते । अनीतिसम्पदा होतीति कीटकमिआदिपाणकईतिया अभावो एका सम्पदा होति । विरूळहीति वड्डि दुतिया सम्पदा होति । वेपुल्लन्ति विपुलभावो ततिया सम्पदा होति । फलन्ति परिपुण्णफलं चतुत्थी सम्पदा होति । सम्पन्नसीलेसूति परिपुण्णसीलेसु । भोजनसम्पदाति सम्पन्नं विविधभोजनं । सम्पदानन्ति तिविधं कुसलसम्पदं । उपनेतीति सा भोजनसम्पदा उपनयति । कस्मा? सम्पन्नजिहस्स तं कतं, यस्मास्स तं कतकम्मं सम्पन्नं परिपुण्णन्ति अत्थो । सम्पन्नत्थूधाति सम्पन्नो अत्थु इध । विज्जाचरणसम्पन्नोति तीहि विज्जाहि च पञ्चदसहि चरणधम्महेहि च समन्नागतो । लब्धाति एवरूपो पुग्गलो चित्तस्स सम्पदं अवेकल्लपरिपुण्णभावं लभित्वा । करोति कम्मसम्पदन्ति परिपुण्णकम्मं करोति । लभति चत्थसम्पदन्ति अत्थञ्च परिपुण्णं लभति । दिट्ठिसम्पदन्ति विपस्सनादिट्ठिं । मग्गसम्पदन्ति सोतापत्तिमग्गं । याति सम्पन्नमानसोति परिपुण्णचित्तो हुत्वा अरहत्तं याति । सा होति सब्बसम्पदाति सा सब्बदुक्खेहि विमुत्ति सब्बसम्पदा नाम होतीति ।

५. दानूपपत्तिसुत्तवण्णना

३५. पञ्चमे दानूपपत्तियोति दानपच्चया उपपत्तियो । दहतीति ठपेति । अधिद्धातीति तस्सेव वेवचनं । भावेतीति वड्ढेति । हीने विमुत्तन्ति हीनेसु पञ्चसु कामगुणेषु विमुत्तं । उत्तरि अभावितन्ति ततो उत्तरिमग्गफलत्थाय अभावितं । ततूपपत्तिया संवत्ततीति यं ठानं पत्थेत्वा कुसलं कतं, तत्थ निब्बत्तनत्थाय संवत्तति । वीतरागस्साति मग्गेन वा समुच्छिन्नरागस्स समापत्तिया वा विक्खम्भितरागस्स । दानमत्तेनेव हि ब्रह्मलोके निब्बत्तितुं न सक्का, दानं पन समाधिविपस्सनाचित्तस्स अलङ्कारपरिवारं होति । ततो दानेन मुदुचित्तो ब्रह्मविहारे भावेत्वा ब्रह्मलोके निब्बत्तति । तेन वुत्तं — “वीतरागस्स नो सरागस्सा”ति ।

६. पुज्जकिरियवत्थुसुत्तवण्णना

३६. छट्ठे पुज्जकिरियानि च तानि तेसं तेसं आनिसंसां वत्थूनि चाति पुज्जकिरियवत्थूनि । दानादीनज्झि लक्खणे चित्तं ठपेत्वा “एवरूपं नाम अम्हेहि दानं दातब्बं, सीलं रक्खितब्बं, भावना भावेतब्बा”ति सत्ता पुज्जानि करोन्ति । दानमेव दानमयं, दानचेतनासु वा पुरिमचेतनातो निप्फन्ना सन्निद्धापकचेतना दानमयं सीलादीहि सीलमयादीनि विय । सेसद्वयेसुपि एसेव नयो । परित्तं कतं होतीति थोकं मन्दं कतं होति । नाभिसम्भोतीति न निप्फज्जति । अकतं होतीति भावनाययोगेयव अनारद्धो होतीति अत्थो । मनुस्सदोभग्यन्ति मनुस्सेसु सम्पत्तिरहितं पञ्चविधं नीचकुलं । उपपज्जतीति पटिसन्धिवसेन उपगच्छति, तत्थ निब्बत्ततीति अत्थो । मत्तसो कतन्ति पमाणेन कतं, थोकं न बहु । मनुस्ससोभग्यन्ति मनुस्सेसु सुभगभावं तिविधकुलसम्पत्तिं । अधिमत्तन्ति अधिकप्पमाणं बलवं वा । अधिगणहन्तीति अभिभवित्वा गणहन्ति, विसिद्धतरा जेड्डका होन्तीति अत्थो ।

७. सप्पुरिसदानसुत्तवण्णना

३७. सत्तमे सुचिन्ति परिसुद्धं वण्णसम्पन्नं देति । पणीतन्ति रसूपपन्नं । कालेनाति युत्तपत्तकालेन । कप्पियन्ति यं कप्पियं, तं देति । विचेय्य देतीति “इमस्स दिन्नं महप्फलं भविस्सति, इमस्स न महप्फल”न्ति एवं पटिग्गाहकपरियेसनवसेन दानं वा पणिधायवसेन दानं वा विचिनित्वा देति ।

८. सप्पुरिससुत्तवण्णना

३८. अट्टमे अत्थायाति अत्थत्थाय । हिताय सुखायाति हितत्थाय सुखत्थाय । पुब्बपेतानन्ति परलोकगतानं जातीनं । इमस्मिं सुत्ते अनुप्पन्ने बुद्धे चक्कवत्तिराजानो बोधिसत्ता पच्चेकबुद्धा लब्धन्ति, बुद्धकाले बुद्धा चेव बुद्धसावका च । यथावुत्तानज्झि एतेसं अत्थाय हिताय सुखाय संवत्तन्ति । बहुन्नं वत अत्थाय, सप्पज्जो घरमावसन्ति सप्पज्जो घरे वसन्तो बहून्नं वत अत्थाय होति । पुब्बेति पठमेव । पुब्बेकतमनुस्सरन्ति मातापितॄन् पुब्बकारगुणे अनुस्सरन्तो । सहधम्मेनाति सकारणेन पच्चयपूजनेन पूजेति । अपचे ब्रह्मचारयोति ब्रह्मचारिनो अपचयति, नीचवुत्तितं नेसं आपज्जति । पेसलोति पियसीलो ।

९. अभिसन्दसुत्तवण्णना

३९. नवमे दानानीति चेतनादानानि । अगगज्जानीति आदीनं अत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव ।

१०. दुच्चरितविपाकसुत्तवण्णना

४०. दसमे पाणातिपातोति पाणातिपातचेतना । सब्बलहुसोति सब्बलहुको । अप्पायुकसंवत्तनिकोति तेन परित्तकेन कम्मविपाकेन अप्पायुको होति, दिन्नमत्ताय वा पटिसन्धिया विलीयति मातुकुच्छितो निक्खन्तमत्ते वा । एवरूपो हि न अज्जस्स कस्सचि निस्सन्दो, पाणातिपातस्सेव गतमग्गो एसोति । भोगब्बसनसंवत्तनिकोति यथा काकणिकामत्तम्पि हत्थे न तिट्ठति, एवं भोगब्बसनं संवत्तेति । सपत्तवेरसंवत्तनिको होतीति सह सपत्तेहि वेरं संवत्तेति । तस्स हि सपत्ता च बहुका होन्ति । यो च नं पस्सति, तस्मिं वेरमेव उप्पादेति न निब्बायति । एवरूपो हि परस्स रक्खितगोपितभण्डे अपराधस्स निस्सन्दो ।

अभूतब्भक्खानसंवत्तनिको होतीति अभूतेन अब्भक्खानं संवत्तेति, येन केनचि कतं तस्सेव उपरि पतति । मित्तेहि भेदनसंवत्तनिकोति मित्तेहि भेदं संवत्तेति । यं यं मित्तं करोति, सो सो भिज्जतियेव । अमनापसदसंवत्तनिकोति अमनापसदं संवत्तेति । या सा वाचा कण्टका कक्कसा कटुका अभिसज्जनी मम्मच्छेदिका, गतगतट्टाने तमेव सुणाति, मनापसदसवनं नाम न लभति । एवरूपो फरुसवाचाय गतमग्गो नाम । अनादेय्यवाचासंवत्तनिकोति अगगहेतव्ववचनतं संवत्तेति, “त्वं कस्मा कथेसि, को हि तव वचनं गहेस्सती”ति वत्तब्बतं आपज्जति । अयं सम्फप्पलापस्स गतमग्गो । उम्मत्तकसंवत्तनिको होतीति उम्मत्तकभावं संवत्तेति । तेन हि मनुस्सो उम्मत्तो वा खित्तचित्तो वा एळमूगो वा होति । अयं सुरापानस्स निस्सन्दो । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथितन्ति ।

दानवग्गो चतुत्थो ।

५. उपोसथवग्गो

४. वासेट्टसुत्तवण्णना

४४. पञ्चमस्स चतुत्थे इमे चेपि, वासेट्ट, महासालाति पुरतो ठिते द्वे सालरुक्खे दस्सेन्तो परिकप्पोपमं आह । इदं वुत्तं होति — इमे ताव महासाला अचेतना । सचे एतेपि सचेतना हुत्वा अट्टङ्गसमन्नागतं उपोसथं उपवसेय्युं, एतेसम्पि सो उपोसथवासो दीघरत्तं हिताय सुखाय अस्स । भूते पन वत्तब्बमेव नत्थीति ।

६. अनुरुद्धसुत्तवण्णना

४६. छट्ठे येनायस्मा अनुरुद्धोति ता किर देवता अत्तनो सम्पत्तिं ओलोकेत्वा “किं नु खो निस्साय अयं सम्पत्तिं अम्हेहि लद्धा”ति आवज्जमाना थेरं दिस्वा “मयं अम्हाकं अय्यस्स पुब्बे चक्कवत्तिरज्जं करोन्तस्स पादपरिचारिका हुत्वा तेन दिन्नोवादे ठत्वा इमं सम्पत्तिं लभिम्ह, गच्छाम थेरं आनेत्वा इमं सम्पत्तिं अनुभवस्सामा”ति दिवा येनायस्मा अनुरुद्धो तेनुपसङ्गमिंसु। तीसु ठानेसूति तीसु कारणेसु। ठानसो पटिलभामाति खणेनेव लभाम। सरन्ति वचनसद्वं वा गीतसद्वं वा आभरणसद्वं वा। पीता अस्सूतिआदीनि नीला ताव जाता, पीता भवितुं न सक्खिस्सन्तीतिआदिना नयेन चिन्तेत्वा वितक्केति। तापि “इदानि अय्यो अम्हाकं पीतभावं इच्छति, इदानि लोहितभाव”न्ति तादिसाव अहेसुं।

अच्छरं वादेसीति पाणितलं वादेसि। पञ्चङ्गिकस्साति आततं, विततं, आततविततं, घनं, सुसिरन्ति इमेहि पञ्चहि अङ्गेहि समन्नागतस्स। तत्थ आततं नाम चम्मपरियोनद्धेसु भेरिआदीसु एकतलतूरियं, विततं नाम उभयतलं, आततविततं नाम सब्बसो परियोनद्धं, सुसिरं वंसादि, घनं सम्मादि। सुविनीतस्साति आकड्डनसिथिलकरणादीहि समुच्छितस्स। सुप्पटिपताळितस्साति पमाणे ठितभावजाननत्थं सुट्टु पटिपताळितस्स। कुसलेहि सुसमन्नाहतस्साति ये वादेतुं कुसला छेका, तेहि वादितस्स। वग्गूति छेको सुन्दरो। रजनीयोति रज्जेतुं समत्थो। कमनीयोति कामेतब्बयुत्तो। खमनीयोति वा पाठो, दिवसम्पि सुय्यमानो खमतेव, न निब्बिन्दतीति अत्थो। मदनीयोति मानमदपुरिसमदजननो। इन्द्रियानि ओक्खिपीति “असारुप्पं इमा देवता करोन्ती”ति इन्द्रियानि हेट्ठा खिपि, न अक्खीनि उम्मीलेत्वा ओलोकेसि। न ख्वय्यो अनुरुद्धो सादियतीति “मयं नच्चाम गायाम, अय्यो पन अनुरुद्धो न खो सादियति, अक्खीनि उम्मीलेत्वा न ओलोकेति, किं मयं नच्चित्वा वा गायित्वा वा करिस्सामा”ति तत्थेव अन्तरधायिंसु। येन भगवा तेनुपसङ्गमीति तासं देवतानं आनुभावं दिस्वा “कतिहि नु खो धम्मेहि समन्नागतो मातुगामो मनापकायिके देवलोके निब्बत्तती”ति इममत्थं पुच्छितुं उपसङ्गमि।

९-१०. इधलोकिकसुत्तद्वयवण्णना

४९-५०. नवमे अयं'स लोको आरद्धो होतीति अयमस्स लोको इधलोके करणमत्ताय आरद्धत्ता परिपुण्णत्ता आरद्धो होति परिपुण्णो। सोळसाकारसम्पन्नाति सुत्ते वुत्तेहि अट्ठहि, गाथासु अट्ठहीति सोळसहि आकारेहि समन्नागता, यानि वा अट्ठङ्गानि परम्पि तेसु समादपेतीति एवम्पि सोळसाकारसम्पन्नाति एके। सद्धासीलपञ्चा पनेत्थ मिस्सिका कथिता। दसमं भिक्खुसङ्घस्स कथितं। सब्बसुत्तेसु पन यं न वुत्तं, तं हेट्ठा आगतनयत्ता उत्तानत्थमेवाति।

उपोसथवग्गो पञ्चमो।

पठमपण्णासकं निट्ठितं।

२. दुतियपण्णासकं

(६) १. गोतमीवग्गो

१. गोतमीसुत्तवण्णना

५१. छट्ठस्स पठमे **सक्केसु विहरतीति** पठमगमनेन गत्वा विहरति । **महापजापतीति** पुत्तपजाय चैव धीतुपजाय च महन्तत्ता एवंलद्धनामा । **येन भगवा तेनुपसङ्कमीति** भगवा कपिलपुरं गत्वा पठममेव नन्दं पब्बाजेसि, सत्तमे दिवसे राहुलकुमारं । **चुम्बटककलहे** (दी० नि० अट्ठ० २.३३१; सं० नि० अट्ठ० १.१.३७) पन उभयनगरवासिकेसु युद्धत्थाय निक्खन्तेसु सत्था गत्वा ते राजानो सज्जापेत्वा **अत्तदण्डसुत्तं** (सु० नि० ९४१ आदयो; महानि० १७० आदयो) कथेसि । राजानो पसीदित्वा अट्ठितियसते अट्ठितियसते कुमारे अदंसु, तानि पच्च कुमारसतानि सत्थु सन्तिके पब्बजिंसु, अथ नेसं पजापतियो सासनं पेसेत्वा अनभिरतिं उप्पादयिंसु । सत्था तेसं अनभिरतिया उप्पन्नभावं जत्वा ते पच्चसते दहरभिकखू कुणालदहं नेत्वा अत्तनो कुणालकाले निसिन्नपुब्बे पासाणतले निसीदित्वा **कुणालजातककथाय** (जा० २.२१.कुणालजातक) तेसं अनभिरतिं विनोदेत्वा सब्बेपि ते सोतापत्तिफले पतिट्ठापेसि, पुन महावनं आनेत्वा अरहत्तफलेति । तेसं चित्तजाननत्थं पुनपि पजापतियो सासनं पहिणंसु । ते “अभब्बा मयं घरावासस्सा”ति पटिसासनं पहिणंसु । ता “न दानि अम्हाकं घरं गन्तुं युत्तं, महापजापतिया सन्तिकं गत्वा पब्बज्जं अनुजानापेत्वा पब्बजिस्सामा”ति पच्चसतापि महापजापतिं उपसङ्कमित्वा “अय्ये, अम्हाकं पब्बज्जं अनुजानापेथा”ति आहंसु । महापजापती ता इत्थियो गहेत्वा येन भगवा तेनुपसङ्कमि । सेतच्छत्तस्स हेट्ठा रज्जो परिनिब्बुतकाले उपसङ्कमीतिपि वदन्तियेव ।

अलं गोतमि, मा ते रुच्चीति कस्मा पटिक्खिपि, ननु सब्बेसम्पि बुद्धानं चतस्सो परिसा होन्तीति? कामं होन्ति, किलमेत्वा पन अनेकवारं याचिते अनुज्जातं पब्बज्जं “दुक्खेन लद्धा”ति सम्मा परिपालेस्सन्तीति गरुं कत्वा अनुज्जातुकामो पटिक्खिपि । **पक्कामीति** पुन कपिलपुरमेव पाविसि । **यथाभिरन्तं विहरित्वा**ति बोधनेय्यसत्तानं उपनिस्सयं ओलोकेन्तो यथाज्झासयने विहरित्वा । **चारिकं पक्कामीति** महाजनसङ्गहं करोन्तो उत्तमाय बुद्धसिरिया अनोपमेन बुद्धविलासेन अतुरितचारिकं पक्कामि ।

सम्बहुलाहि साकियानीहि सद्धिन्ति अन्तोनिवेसनम्हियेव दसबलं उद्दिस्स पब्बज्जावेसं गहेत्वा पच्चसता साकियानियो पब्बज्जावेसंयेव गाहापेत्वा सब्बाहिपि ताहि सम्बहुलाहि साकियानीहि सद्धि । **चारिकं पक्कामीति** गमनं अभिनीहरि । गमनाभिनीहरणकाले पन ता सुखुमाला राजित्थियो पदसा गन्तुं न सक्खिस्सन्तीति साकियकोलियराजानो सोवण्णसिविकायो उपट्ठापयिंसु । ता पन “याने आरुह्य गच्छन्तीति सत्थरि अगारवो कतो होती”ति एकपण्णासयोजनिकं पदसाव पटिपज्जिंसु । राजानोपि पुरतो च पच्छतो च आरक्खं संविदहापेत्वा तण्डुलसप्पितेलादीनं सकटानि पूरापेत्वा “गतट्ठाने गतट्ठाने आहारं पटियादेथा”ति पुरिसे पेसयिंसु । **सूनेहि पादेहीति** तासज्झि सुखुमालत्ता पादेसु एको फोटो उट्ठेति, एको भिज्जति । उभो पादा कतकट्टिसम्परिकिण्णा विय हुत्वा उद्धुमाता जाता । तेन वुत्तं — “सूनेहि पादेही”ति । **बहिद्वारकोट्टुकेति** द्वारकोट्टुकतो बहि । कस्मा पनेवं ठिताति? एवं किरस्सा अहोसि — “अहं तथागतेन अननुज्जाता सयमेव पब्बज्जावेसं अगगहेसिं, एवं गहितभावो च पन मे सकलजम्बुदीपे पाकटो जातो । सचे सत्था पब्बज्जं अनुजानाति, इच्चेतं कुसलं । सचे पन नानुजानिस्सति, महती गरहा भविस्सती”ति विहारं पविसितुं असक्कोन्ती रोदमानाव अट्ठासि ।

किं नु त्वं गोतमीति किं नु राजकुलानं विपत्ति उप्पन्ना, केन त्वं कारणेन एवं विवण्णभावं पत्ता, सूनेहि पादेहि...पे०... ठिताति । **अज्जेनपि परियायेनाति** अज्जेनपि कारणेन । **बहुकारा, भन्तेति** आदिना तस्सा गुणं कथेत्वा पुन पब्बज्जं याचन्तो एवमाह । सत्थापि “इत्थियो नाम परित्तपज्जा, एकयाचितमत्तेन पब्बज्जाय अनुज्जाताय न मम सासनं गरुं कत्वा गण्हिस्सन्ती”ति तिक्खत्तुं पटिक्खिपित्वा इदानि गरुं कत्वा गाहापेतुकामताय **सचे, आनन्द, महापजापती गोतमी अट्ठ गरुधम्मे पटिग्गण्हाति, सावस्सा होतु उपसम्पदाति** आदिमाह । तत्थ **सावस्साति** सा एव अस्सा पब्बज्जापि उपसम्पदापि होतु ।

तदहूपसम्पन्नस्साति तंदिवसं उपसम्पन्नस्स । अभिवादनं पच्चुट्टानं अञ्जलिकम्मं सामीचिकम्मं कत्तब्बन्ति ओमानातिमाने अकत्वा पच्चपतिट्ठितेन अभिवादनं, आसना पच्चुट्टाय पच्चुग्गमनवसेन पच्चुट्टानं, दसनखे समोधानेत्वा अञ्जलिकम्मं, आसनपज्जापनबीजनादिकं अनुच्छविककम्मसङ्घातं सामीचिकम्मञ्च कत्तब्बं । अभिक्खुके आवासेति यत्थ वसन्तिया अनन्तरायेन ओवादत्थाय उपसङ्कमनट्टाने ओवाददायको आचरियो नत्थि, अयं अभिक्खुको आवासो नाम । एवरूपे आवासे वस्सं न उपगन्तब्बं । अन्वट्ठमासन्ति अनुपोसथिकं । ओवादूपसङ्कमनन्ति ओवादत्थाय उपसङ्कमनं । दिट्ठेनाति चक्खुना दिट्ठेन । सुतेनाति सोतेन सुतेन । परिसङ्कायाति दिट्ठसुतवसेन परिसङ्कितेन । गरुधम्मन्ति गरुकं सङ्घादिसेसापत्तिं । पक्खमानत्तन्ति अनूनानि पन्नरस दिवसानि मानत्तं । छसु धम्मेषूति विकालभोजनच्छट्ठेसु सिक्खापदेसु । सिक्खितसिक्खायाति एकसिक्खम्पि अखण्डं कत्वा पूरितसिक्खाय । अक्कोसितब्बो परिभासितब्बोति दसन्नं अक्कोसवत्थूनं अञ्जतरेन अक्कोसवत्थुना न अक्कोसितब्बो, भयूपदंसनाय याय कायचि परिभासाय न परिभासितब्बो ।

ओवटो भिक्खुनीनं भिक्खूसु वचनपथोति ओवादानुसासनधम्मकथासङ्घातो वचनपथो भिक्खुनीनं भिक्खूसु ओवरितो पिहितो, न भिक्खुनिया कोचि भिक्खु ओवदितब्बो अनुसासितब्बो वा “भन्ते, पोराणकत्थेरा इदं चीवरवत्तं पूरयिंसू”ति एवं पन पवेणिवसेन कथेतुं वट्ठति । अनोवटो भिक्खूनं भिक्खुनीसु वचनपथोति भिक्खूनं पन भिक्खुनीसु वचनपथो अनिवारितो, यथारुचि ओवदितुं अनुसासितुं धम्मकथं कथेतुन्ति अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारतो पनेसा गरुधम्मकथा समन्तपासादिकाय विनयसंवण्णनाय (पाचि० अट्ठ० १४८) वुत्तनयेनेव वेदितब्बा ।

इमे पन अट्ठ गरुधम्मे सत्थु सन्तिके उग्गहेत्वा थेरेन अत्तनो आरोचियमाने सुत्वाव महापजापतिया ताव महन्तं दोमनस्सं खणेन पटिप्पस्सम्भि, अनोत्तदहतो आभतेन सीतुदकस्स घटसतेन मत्थके परिसित्ता विय विगतपरिळाहा अत्तमना हुत्वा गरुधम्मपटिग्गहणेन उप्पन्नपीतिपामोज्जं आविकरोन्ती सेय्यथापि, भन्तेतिआदिकं उदानं उदानेसि ।

कुम्भत्थेनकेहीति कुम्भे दीपं जालेत्वा तेन आलोकेन परघरे भण्डं विचिनित्वा थेनकचोरेहि । सेतट्टिका नाम रोगजातीति एको पाणको नाळमज्झगतं कण्डं विज्झति, येन विद्धा कण्डा निक्खन्तम्पि सालिसीसं खीरं गहेतुं न सक्कोति । मज्जिट्टिका नाम रोगजातीति उच्छूनं अन्तोरत्तभावो ।

महतो तळाकस्स पटिकच्चेव आळिन्ति इमिना पन एतमत्थं दस्सेति — यथा महतो तळाकस्स पाळिया अबद्धायपि किञ्चि उदकं तिट्ठतेव, पठममेव बद्धाय पन यं अबद्धपच्चया न तिट्ठेय्य, तम्पि तिट्ठेय्य, एवमेव ये इमे अनुप्पन्ने वत्थुस्मिं पटिकच्चेव अनतिक्कमनत्थाय गरुधम्मा पज्जत्ता, तेसु अपज्जत्तेसु मातुगामस्स पब्बजितत्ता पज्ज वस्ससतानि सद्धम्मो तिट्ठेय्य । पटिकच्चेव पज्जत्तत्ता पन अपरानिपि पज्ज वस्ससतानि ठस्सतीति एवं पठमं वुत्तवस्ससहस्समेव ठस्सति । वस्ससहस्सन्ति चेत्तं पटिसम्भिदापभेदप्पत्तखीणासवानं वसेनेव वुत्तं, ततो पन उत्तरिपि सुक्खविपस्सकखीणासववसेन वस्ससहस्सं, अनागामिवसेन वस्ससहस्सं, सकदागामिवसेन वस्ससहस्सं, सोतापन्नवसेन वस्ससहस्सन्ति एवं पज्जवस्ससहस्सानि पटिवेधसद्धम्मो ठस्सति । परियत्तिधम्मोपि तानियेव । न हि परियत्तिया असति पटिवेधो अत्थि, नापि परियत्तिया सति पटिवेधो न होति । लिङ्गं पन परियत्तिया अन्तरहितायपि चिरं पवत्तिस्सतीति ।

२. ओवादसुत्तवण्णना

५२. दुतिये बहुस्सुतोति इध सकलस्सपि बुद्धवचनस्स वसेन बहुस्सुतभावो वेदितब्बो । गरुधम्मन्ति कायसंसगं ।

अयमेतथ सङ्खेपो । भिक्खुनोवादकविनिच्छयो पन समन्तापासादिकाय (पाचि० अट्ट० १४४ आदयो) वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

३. संखित्तसुत्तवण्णना

५३. ततिये सरागायाति सरागत्थाय । विरागायाति विरज्जनत्थाय । संयोगायाति वट्टे संयोगत्थाय । विसंयोगायाति वट्टे विसंयोगभावत्थाय । आचयायाति वट्टस्स वट्टनत्थाय । नो अपचयायाति न वट्टविद्धंसनत्थाय । दुब्भरतायाति दुप्पोसनत्थाय । नो सुभरतायाति न सुखपोसनत्थाय । इमस्मिं सुत्ते पठमवारेन वट्टं कथितं, दुतियवारेन विवट्टं कथितं । इमिना च पन ओवादेन गोतमी अरहत्तं पत्ताति ।

४. दीघजाणुसुत्तवण्णना

५४. चतुत्थे ब्यग्घपज्जाति इदमस्स पवेणि नाम वसेन आलपनं । तस्स हि पुब्बपुरिसा ब्यग्घपथे जाताति तस्मिं कुले मनुस्सा ब्यग्घपज्जाति वुच्चन्ति । इस्सत्थेनाति इस्सासकम्मेन । तत्तुपायायाति “इमस्मिं काले इदं नाम कातुं वट्टती”ति जानने उपायभूताय । वुद्धसीलिनोति वट्टितसीला वुद्धसमाचारा । आयन्ति आगमनं । नाच्चोगाळन्ति नातिमहन्तं । नातिहीनन्ति नातिकसिरं । परियादायाति गहेत्वा खेपेत्वा । तत्थ यस्स वयतो दिगुणो आयो, तस्स वयो आयं परियादातुं न सक्कोति ।

“चतुधा विभजे भोगे, पण्डितो घरमावसं ।

एकेन भोगे भुज्जेय्य, द्वीहि कम्मं पयोजये ।

चतुत्थञ्च निधापेय्य, आपदासु भविस्सती”ति ॥ (दी० नि० ३.२६५) —

एवं पटिपज्जतो पन वयो आयं परियादातुं न सक्कोतियेव ।

उदुम्बरखादीवाति यथा उदुम्बरानि खादितुकामेन पक्के उदुम्बररुक्खे चालिते एकप्पहारेनेव बहूनि फलानि पतन्ति, सो खादितब्बयुत्तकानि खादित्वा इतरानि बहुतरानि पहाय गच्छति, एवमेवं यो आयतो वयं बहुतरं कत्वा विप्पकिरन्तो भोगे परिभुज्जति, सो “उदुम्बरखादिकंवायं कुलपुत्तो भोगे खादती”ति वुच्चति । अजेट्टमरणन्ति अनायकमरणं । समं जीविकं कप्पेतीति सम्मा जीविकं कप्पेति । समजीविताति समजीविताय जीविता । अपायमुखानीति विनासस्स ठानानि ।

उट्ठाता कम्मधेय्येसूति कम्मकरणट्ठानेसु उट्ठानवीरियसम्पन्नो । विधानवाति विदहनसम्पन्नो । सोत्थानं सम्परायिकन्ति सोत्थिभूतं सम्परायिकं । सच्चनामेनाति बुद्धतायेव बुद्धोति एवं अवितथनामेन । चागो पुज्जं पवड्ढतीति चागो च सेसपुज्जञ्च पवड्ढति । इमस्मिं सुत्ते सद्भादयो मिस्सका कथिता । पज्जमं उत्तानमेव ।

६. भयसुत्तवण्णना

५६. छट्ठे गब्भोति गब्भवासो । दिट्ठधम्मिकापीति सन्दिट्ठिका गब्भवाससदिसा पुनपि मनुस्सगब्भा । सम्परायिकापीति ठपेत्वा मनुस्सगब्भे सेसगब्भा । उभयं एते कामा पवुच्चन्तीति भयञ्च दुक्खञ्च, भयञ्च रोगो च, भयञ्च गण्डो च, भयञ्च सल्लञ्च, भयञ्च सङ्गो च, भयञ्च पङ्को च, भयञ्च गब्भो चाति एवं उभयं एते कामा

पवुच्चन्ति । सातरूपेणाति कामसुखेन । पलिपथन्ति वट्टपलिपथं । अतिक्कम्माति इमस्मिं ठाने विपस्सनं वट्टेत्वा अस्स भिक्खुनो अरहत्तप्पत्तभावो गहितो । एवरूपं पजं जातिजरूपेतं तीसु भवेसु फन्दमानं अवेक्खतीति सुत्ते वट्टं कथेत्वा गाथासु विवट्टं कथितन्ति । सत्तमट्टमानि उत्तानत्थानेव ।

९-१०. पुग्गलसुत्तद्वयवण्णना

५९-६०. नवमे उजुभूतोति कायवङ्कादीनं अभावेन उजुको । पञ्जासीलसमाहितोति पञ्जाय च सीलेन च समन्नागतो । यजमानानन्ति दानं ददन्तानं । पुञ्जपेक्खानन्ति पुञ्जं ओलोकेन्तानं गवेसन्तानं । ओपधिकन्ति उपधिविपाकं, ओपधिभूतं ठानं अप्पमाणं । दसमे समुक्कट्ठोति उक्कट्ठो उत्तमो । सत्तानन्ति सब्बसत्तानं । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

गोतमीवग्गो छट्ठो ।

(७) २. भूमिचालवग्गो

१. इच्छासुत्तवण्णना

६१. सत्तमस्स पठमे पविवित्तस्साति कायविवेकेन विवित्तस्स । निरायत्तवुत्तिनोति कथंचि अनायत्तवुत्तिनो विपस्सनाकम्मिकस्स । लाभायाति चतुपच्चयलाभाय । सोची च परिदेवी चाति सोकी च परिदेवी च । सोचिच्च परिदेविच्चातिपि पाठो । चुतो च सद्धम्माति तंखण्येव विपस्सनासद्धम्मा चुतो । इमस्मिं सुत्ते वट्टविवट्टं कथितं ।

२. अलंसुत्तवण्णना

६२. दुतिये अलं अत्तनो अलं परेसन्ति अत्तनो च परेसञ्च हितपटिपत्तियं समत्थो परियत्तो अनुच्छविको । खिप्पनिसन्तीति खिप्पं उपधारेति, खन्धधातुआयतनादीसु कथियमानेसु ते धम्मे खिप्पं जानातीति अत्थो । इमस्मिं सुत्ते समथविपस्सना कथिता । पुग्गलज्झासयेन पन देसनाविलासेन चेतं मत्थकतो पट्टाय हेट्ठा ओतरन्तं कथितन्ति ।

३. संखित्तसुत्तवण्णना

६३. ततिये एवमेवाति निक्कारणेनेव । यथा वा अयं याचति, एवमेव । मोघपुरिसाति मूळहपुरिसा तुच्छपुरिसा । अज्झेसन्तीति याचन्ति । अनुबन्धितब्बन्ति इरियापथानुगमनेन अनुबन्धितब्बं मं न विजहितब्बं मज्जन्ति । आजाननत्थं अपसादेन्तो एवमाह । एस किर भिक्खु ओवादे दिन्नेपि पमादमेव अनुयुज्जति, धम्मं सुत्वा तत्थेव वसति, समणधम्मं कातुं न इच्छति । तस्मा भगवा एवं अपसादेत्वा पुन यस्मा सो अरहत्तस्स उपनिस्सयसम्पन्नो, तस्मा तं ओवदन्तो तस्मातिह ते भिक्खु एवं सिक्खितब्बन्तिआदिमाह । तत्थ अज्झत्तं मे चित्तं ठितं भविस्सति सुसण्ठितं, न च उप्पन्ना पापका अकुसला धम्मा चित्तं परियादाय ठस्सन्तीति इमिना तावस्स ओवादेन नियकज्झत्तवसेन चित्तेकगतामत्तो मूलसमाधि वुत्तो ।

ततो “एत्तकेनेव सन्तुट्ठिं अनापज्जित्वा एवं सो समाधि वट्टेतब्बो”ति दस्सेतुं यतो खो ते भिक्खु अज्झत्तं चित्तं

ठितं होति सुसण्ठितं, न च उप्पन्ना पापका अकुसला धम्मा चित्तं परियादाय तिष्ठन्ति, ततो ते भिक्खु एवं सिक्खितब्बं “मेत्ता मे चेतोविमुत्ति भाविता भविस्सति...पे०... सुसमारब्धा”ति एवमस्स मेत्तावसेन भावनं वट्ठेत्वा पुन यतो खो ते भिक्खु अयं समाधि एवं भावितो होति बहुलीकतो, ततो त्वं भिक्खु इमं समाधिं सवितक्कसविचारम्पि भावेय्यासीति आदि वुत्तं । तस्सत्थो — यदा ते भिक्खु अयं मूलसमाधि एवं मेत्तावसेन भावितो होति, तदा त्वं तावतकेनपि तुट्ठिं अनापज्जित्वाव इमं मूलसमाधिं अज्जेसुपि आरम्माणेसु चतुक्कपञ्चकज्झानानि पापयमानो “सवितक्कसविचारम्पी”ति आदिना नयेन भावेय्यासीति ।

एवं वत्त्वा च पन अवसेसब्रह्मविहारपुब्बङ्गमम्पिस्स अज्जेसु आरम्माणेसु चतुक्कपञ्चकज्झानभावनं करेय्यासीति दस्सेन्तो यतो खो ते भिक्खु अयं समाधि एवं भावितो होति सुभावितो, ततो ते भिक्खु एवं सिक्खितब्बं “करुणा मे चेतोविमुत्ती”ति आदिमाह । एवं मेत्तापुब्बङ्गमं चतुक्कपञ्चकज्झानभावनं दस्सेत्वा पुन कायानुपस्सनादिपुब्बङ्गमं दस्सेतुं यतो खो ते भिक्खु अयं समाधि एवं भावितो होति सुभावितो, ततो ते भिक्खु एवं सिक्खितब्बं “काये कायानुपस्सी”ति आदिं वत्त्वा यतो खो ते भिक्खु अयं समाधि एवं भावितो होति सुभावितो, ततो त्वं भिक्खु येन येनेव गग्घसीति आदिमाह । तत्थ गग्घसीति गमिस्ससि । फासुंयेवाति इमिना अरहत्तं दस्सेति । अरहत्तप्पत्तो हि सब्बिरियापथेसु फासु विहरति नाम ।

४. गयासीससुत्तवण्णना

६४. चतुत्थे एतदवोचाति अत्तनो पधानभूमियं उप्पन्नं वितक्कं भिक्खुसङ्गस्स आरोचेतुं — “पुब्बाहं, भिक्खवे”ति आदिवचनं अवोच । ओभासन्ति दिब्बचक्खुजाणोभासं । जाणदस्सनन्ति दिब्बचक्खुभूतं जाणसङ्घातं दस्सनं । सन्निवुत्थपुब्बन्ति एकतो वसितपुब्बं । इमस्मिं पन सुत्ते दिब्बचक्खुजाणं, इद्धिविधजाणं, चेतोपरियजाणं, यथाकम्पुपगजाणं, अनागतंसजाणं, पच्चुप्पन्नंसजाणं, अतीतंसजाणं, पुब्बेनिवासजाणन्ति इमानि ताव अट्ठ जाणानि पाळियंयेव आगतानि, तेहि पन सद्धिं विपस्सनाजाणानि चत्तारि मग्गजाणानि, चत्तारि फलजाणानि, चत्तारि पच्चवेक्खणजाणानि, चत्तारि पटिसम्भिदाजाणानि छ असाधारणजाणानीति एतानि जाणानि समोधानेत्वा कथेन्तेन एवं इदं सुत्तं कथितं नाम होति ।

५. अभिभायतनसुत्तवण्णना

६५. पञ्चमे अभिभायतनानीति अभिभवनकारणानि । किं अभिभवन्ति? पच्चनीकधम्मेपि आरम्माणानिपि । तानि हि पटिपक्खभावेन पच्चनीकधम्मे अभिभवन्ति, पुगलस्स जाणुत्तरियताय आरम्माणानि । अज्झत्तं रूपसज्जीति आदीसु पन अज्झत्तरूपे परिकम्मवसेन अज्झत्तं रूपसज्जी नाम होति । अज्झत्तज्झि नीलपरिकम्मं करोन्तो केसे वा पित्ते वा अक्खीतारकाय वा करोति । पीतपरिकम्मं करोन्तो मेदे वा छविया वा हत्थतलपादतलेसु वा अक्खीनं पीतट्टाने वा करोति । लोहितपरिकम्मं करोन्तो मंसे वा लोहिते वा जिक्काय वा अक्खीनं रत्तट्टाने वा करोति । ओदातपरिकम्मं करोन्तो अट्ठिम्हि वा दन्ते वा नखे वा अक्खीनं सेतट्टाने वा करोति । तं पन सुनीलकं सुपीतकं सुलोहितकं सुओदातं न होति, अविसुद्धमेव होति ।

एको बहिद्धा रूपानि पस्सतीति यस्सेवं परिकम्मं अज्झत्तं उप्पन्नं होति, निमित्तं पन बहिद्धा, सो एवं अज्झत्तं परिकम्मस्स बहिद्धा च अप्पनाय वसेन “अज्झत्तं रूपसज्जी एको बहिद्धा रूपानि पस्सती”ति वुच्चति । परित्तानीति

अवड्ढितानि । **सुवण्णदुब्बण्णानीति** सुवण्णानि वा होन्तु दुब्बण्णानि वा, परित्तवसेनेव इदं अभिभायतनं वुत्तन्ति वेदितब्बं । **तानि अभिभुय्याति** यथा नाम सम्पन्नगहणिको कटच्छुमत्तं भत्तं लभित्वा “किं एत्थ भुज्जितब्बं अत्थी”ति संकट्टित्वा एककबळमेव करोति, एवमेव जाणुत्तरिको पुगगलो विसदजाणो “किमेत्थ परित्तके आरम्मणे समापज्जितब्बं अत्थि, नायं मम भारो”ति तानि रूपानि अभिभवित्वा समापज्जति, सह निमित्तुप्पादेनेवेत्थ अप्पनं पापेतीति अत्थो । **जानामि पस्सामीति** इमिना पनस्स आभोगो कथितो । सो च खो समापत्तितो वुड्डितस्स, न अन्तोसमापत्तियं । **एवंसज्जी होतीति** आभोगसज्जायपि ज्ञानसज्जायपि एवंसज्जी होती । अभिभवनसज्जा हिस्स अन्तोसमापत्तियमपि अत्थि, आभोगसज्जा पन समापत्तितो वुड्डितस्सेव ।

अप्पमाणानीति वड्डितप्पमाणानि, महन्तानीति अत्थो । **अभिभुय्याति** एत्थ च पन यथा महग्घसो पुरिसो एकं भत्तवड्डितकं लभित्वा “अज्जापि होतु, अज्जापि होतु, किं एसा मय्हं करिस्सती”ति न तं महन्ततो पस्सति, एवमेव जाणुत्तरो पुगगलो विसदजाणो “किं एत्थ समापज्जितब्बं, नयिदं अप्पमाणं, न मय्हं चित्तेकग्गताकरणे भारो अत्थी”ति अभिभवित्वा समापज्जति, सह निमित्तुप्पादेनेवेत्थ अप्पनं पापेतीति अत्थो ।

अज्झत्तं अरूपसज्जीति अलाभिताय वा अनत्थिकताय वा अज्झत्तरूपे परिकम्मसज्जाविरहितो ।

एको बहिद्धा रूपानि पस्सतीति यस्स परिकम्ममपि निमित्तमपि बहिद्धा उप्पन्नं, सो एवं बहिद्धा परिकम्मस्स चैव अप्पनाय च वसेन “अज्झत्तं अरूपसज्जी एको बहिद्धा रूपानि पस्सती”ति वुच्चति । सेसमेत्थ चतुत्थाभिभायतने च वुत्तनयमेव । इमेसु पन चतूसु परित्तं वितक्कचरितवसेन आगतं, अप्पमाणं मोहचरितवसेन, सुवण्णं दोसचरितवसेन, दुब्बण्णं रागचरितवसेन । एतेसज्जि एतानि सप्पायानि । सा च नेसं सप्पायता विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.४३) चरियनिद्देसे वुत्ता ।

पञ्चमअभिभायतनादीसु **नीलानीति** सब्बसङ्गाहिकवसेन वुत्तं । **नीलवण्णानीति** वण्णवसेन । **नीलनिदस्सनानीति** निदस्सनवसेन । अपज्जायमानविवरानि असम्भिन्नवण्णानि एकनीलानेव हुत्वा दिस्सन्तीति वुत्तं होति । **नीलनिभासानीति** इदं पन ओभासवसेन वुत्तं, नीलोभासानि नीलप्पभायुत्तानीति अत्थो । एतेन नेसं सुविसुद्धतं दस्सेति । विसुद्धवण्णवसेनेव हि इमानि अभिभायतनानि वुत्तानि । “नीलकसिणं उग्गण्हन्तो नीलस्मिं निमित्तं गण्हाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वा”तिआदिकं पनेत्थ कसिणकरणज्च परिकम्मज्च अप्पनाविधानज्च सब्बं विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.५५) वित्थारतो वुत्तमेवाति ।

६. विमोक्खसुत्तवण्णना

६६. विमोक्खाति केनट्टेन विमोक्खा? अधिमुच्चनट्टेन । को पनायं अधिमुच्चनट्टो नाम? पच्चनीकधम्मोहि च सुट्ठु मुच्चनट्टो, आरम्मणे च अभिरतिवसेन सुट्ठु मुच्चनट्टो, पितुअङ्के विस्सट्ठङ्गपच्चङ्गस्स दारकस्स सयनं विय अनिग्गहितभावेन निरासङ्कताय आरम्मणे पवत्तीति वुत्तं होति । अयं पनत्थो पच्छिमे विमोक्खे नत्थि, पुरिमेसु विमोक्खेसु अत्थि ।

रूपी रूपानि पस्सतीति एत्थ अज्झत्तं केसादीसु नीलकसिणादिवसेन उप्पादितं रूपज्झानं रूपं, तदस्सत्थीति रूपी । बहिद्धापि नीलकसिणादीनि रूपानि ज्ञानचक्खुना पस्सति । इमिना अज्झत्तबहिद्धवत्थुकेसु कसिणेसु उप्पादितज्झानस्स

पुगलस्स चत्तारि रूपावचरज्झानानि दस्सितानि । अज्झत्तं अरूपसज्जीति अज्झत्तं न रूपसज्जी, अत्तनो केसादीसु अनुप्पादितरूपावचरज्झानोति अत्थो । इमिना बहिद्वा परिकम्मं कत्वा बहिद्वाव उप्पादितज्झानस्स रूपावचरज्झानानि दस्सितानि ।

सुभन्तेव अधिमुत्तो होतीति इमिना सुविसुद्धेसु नीलादीसु वण्णकसिणेषु ज्ञानानि दस्सितानि । तत्थ किञ्चापि अन्तोअप्पनाय “सुभ”न्ति आभोगो नत्थि, यो पन सुविसुद्धं सुभं कसिणं आरम्भणं कत्वा विहरति, सो यस्मा “सुभन्ति अधिमुत्तो होती”ति वत्तब्बतं आपज्जति, तस्मा एवं देसना कता । पटिसम्भिदामग्गे पन —

“कथं सुभन्तेव अधिमुत्तो होतीति विमोक्खो? इध भिक्खु मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं ...पे०... विहरति । मेत्ताय भावितत्ता सत्ता अप्पटिकूला होन्ति । करुणासहगतेन...पे०... मुदितासहगतेन ...पे०... उपेक्खासहगतेन चेतसा एकं दिसं...पे०... विहरति । उपेक्खाय भावितत्ता सत्ता अप्पटिकूला होन्ति । एवं सुभन्तेव अधिमुत्तो होतीति विमोक्खो”ति (पटि० म० १.२१२) वुत्तं ।

सब्बसो रूपसज्जानन्ति आदीसु यं वत्तब्बं, तं विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.२७६-२७७) वुत्तमेव । **अयं अट्ठमो विमोक्खो**ति अयं चतुन्नं खन्धानं सब्बसो विस्सट्ठत्ता विमुत्तत्ता अट्ठमो उत्तमो विमोक्खो नाम ।

७-८. अनरियवोहारसुत्तवण्णना

६७-६८. सत्तमे **अनरियवोहारा**ति न अरियकथा सदोसकथा । याहि चेतनाहि ते वोहारे वोहरन्ति, तासं एतं नामं । अट्ठमे वुत्तपटिपक्खनयेन अत्थो वेदितब्बो ।

९. परिसासुत्तवण्णना

६९. नवमे **खत्तियपरिसा**ति खत्तियानं परिसानं सन्निपातो समागमो । एस नयो सब्बत्थ । **अनेकसतं खत्तियपरिसन्ति** बिम्बिसारसमागम-जातिसमागम-लिच्छविसमागमादिसदिसं, अज्जेसु चक्कवाळेसुपि लब्धतेव । **सल्लपितपुब्बन्ति** आलापसल्लापो कतपुब्बो । **साकच्छा**ति धम्मसाकच्छापि समापज्जितपुब्बा । **यादिसको तेसं वण्णोति** ते ओदातापि होन्ति काळापि मङ्गुरच्छवीपि, सत्था सुवण्णवण्णो । इदं पन सण्ठानं पटिच्च कथितं । सण्ठानम्पि च केवलं तेसं पज्जायतियेव । न पन भगवा मिलक्खसदिसो होति, नापि आमुत्तमणिकुण्डलो, बुद्धवेसेनेव निसीदति । तेपि अत्तनो समानसण्ठानमेव पस्सन्ति । **यादिसको तेसं सरोति** ते छिन्नस्सरापि होन्ति गग्गस्सरापि काकस्सरापि, सत्था ब्रह्मस्सरोव । इदं पन भासन्तरं सन्धाय कथितं । सचेपि हि सत्था राजासने निसिन्नो कथेति, “अज्ज राजा मधुरेन कथेती”ति नेसं होति । कथेत्वा पक्कन्ते पन भगवति पुन राजानं आगतं दिस्वा “को नु खो अयं”न्ति वीमंसा उप्पज्जति । तत्थ **को नु खो अयन्ति** “इमस्मिं ठाने इदानेव मागधभासाय सीहळभासाय मधुरेन आकारेन कथेन्तो को नु खो अयं अन्तरहितो, किं देवो उदाहु मनुस्सो”ति एवं वीमंसन्तापि न जानन्तीति अत्थो । किमत्थं पनेवं अजानन्तानं धम्मं देसेतीति? वासनत्थाय । एवं सुतोपि हि धम्मो अनागते पच्चयो होतीति अनागतं पटिच्च देसेति । **अनेकसतं ब्राह्मणपरिसन्ति** आदिनं सोणदण्डसमागमादिवसेन चेव अज्जचक्कवाळवसेन च सम्भवो वेदितब्बो ।

१०. भूमिचालसुत्तवण्णना

७०. दसमे निसीदनन्ति इध चम्मखण्डं अधिप्येतं । उदेनं चेति यन्ति उदेनयक्खस्स वसनट्टाने कतविहारो वुच्चति । गोतमकादीसुपि एसेव नयो । भाविताति वड्ढिता । बहुलीकताति पुनप्पुनं कता । यानीकताति युत्तयानं विय कता । वत्थुकताति पतिट्टानट्टेन वत्थु विय कता । अनुट्टिताति अधिट्टिता । परिचिताति समन्ततो चिता सुवड्ढिता । सुसमारद्धाति सुट्ठु समारद्धा ।

इति अनियमेन कथेत्वा पुन नियमेत्वा दस्सेन्तो तथागतस्स खोतिआदिमाह । एत्थ कप्पन्ति आयुकप्पं । तस्मिं तस्मिं काले यं मनुस्सानं आयुप्पमाणं, तं परिपुण्णं करोन्तो तिट्ठेय्य । कप्पावसेसं वाति “अप्पं वा भिय्यो”ति वुत्तवस्ससततो अतिरेकं वा । महासीवत्थेरो पनाह — “बुद्धानं अट्टाने गज्जितं नाम नत्थि, पुनप्पुनं समापज्जित्वा मरणन्तिकवेदनं विक्खम्भेन्तो भद्दकप्पमेव तिट्ठेय्य । कस्मा पन न ठितोति? उपादिन्नकसरीरं नाम खण्डिच्चादीहि अभिभुय्यति, बुद्धा च खण्डिच्चादिभावं अप्पत्वा पञ्चमे आयुकोट्टासे बहुजनस्स पियमनापकालेयेव परिनिब्बायन्ति । बुद्धानुबुद्धेसु च महासावकेसु परिनिब्बुत्तेसु एककेनेव खाणुकेन विय ठातब्बं होति दहरसामणेपरिवारेण वा, ततो ‘अहो बुद्धानं परिसा’ति हीळेतब्बतं आपज्जेय्य । तस्मा न ठितो’ति । एवं वुत्तेपि यो पन वुच्चति “आयुकप्पो”ति, इदमेव अट्ठकथाय नियामितं ।

यथा तं मारेण परियुट्ठितचित्तोति एत्थ तन्ति निपातमत्तं, यथा मारेण परियुट्ठितचित्तो अज्झोत्थटचित्तो अज्झोपि कोचि पृथुज्जनो पटिविज्झितुं न सक्कुणेय्य, एवमेव नासक्खि पटिविज्झितुन्ति अत्थो । मारो हि यस्स सब्बेन सब्बं द्वादस विपल्लासा अप्पहीना, तस्स चित्तं परियुट्ठाति । थेरस्स च चत्तारो विपल्लासा अप्पहीना, तेनस्स मारो चित्तं परियुट्ठासि । सो पन चित्तपरियुट्ठानं करोन्तो किं करोतीति? भेरवं रूपारम्मणं वा दस्सेति, सद्धारम्मणं वा सावेति । ततो सत्ता तं दिस्वा वा सुत्वा वा सतिं विस्सज्जेत्वा विवटमुखा होन्ति, तेसं मुखेन हत्थं पवेसेत्वा हृदयं मद्दति, ततो विसज्जाव हुत्वा तिट्ठन्ति । थेरस्स पनेस मुखे हत्थं पवेसेतुं किं सक्खिस्सति, भेरवारम्मणं पन दस्सेसि । तं दिस्वा थेरो निमित्तोभासं नप्पटिविज्झि । भगवा जानन्तोयेव किमत्थं याव ततियं आमन्तेसीति? परतो “तिट्ठतु, भन्ते भगवा”ति याचि ते “तुह्येवेतं दुक्कटं, तुह्येवेतं अपरद्ध”न्ति दोसारोपनेन सो कतनुकरणत्थं ।

मारो पापिमाति एत्थ सत्ते अनत्थे नियोजेन्तो मारेतीति मारो । पापिमाति तस्सेव वेवचनं । सो हि पापधम्मसमन्नागतत्ता “पापिमा”ति वुच्चति । कण्हो, अन्तको, नमुचि, पमत्तबन्धूतिपि तस्सेव नामानि । भासिता खो पनेसाति अयज्हि भगवतो सम्बोधिपत्तिया अट्ठमे सत्ताहे बोधिमण्डेयेव आगन्त्वा “भगवा यदत्थं तुह्येहि पारमियो पूरिता, सो वो अत्थो अनुप्पत्तो, पटिविद्धं सब्बज्जुतज्जाणं, किं ते लोकविचारणेना”ति वत्वा यथा अज्ज, एवमेव “परिनिब्बातु दानि, भन्ते भगवा”ति याचि । भगवा चस्स “न तावाह”न्ति आदीनि वत्वा पटिक्खिपि । तं सन्धाय — “भासिता खो पनेसा, भन्ते”ति आदिमाह ।

तत्थ वियत्ताति मग्गवसेन ब्यत्ता, तथेव विनीता, तथा विसारदा । बहुस्सुताति तेपिटकवसेन बहु सुतं एतेसन्ति बहुस्सुता । तमेव धम्मं धारेन्तीति धम्मधरा । अथ वा परियत्तिबहुस्सुता चेव पटिवेधबहुस्सुता च । परियत्तिपटिवेधधम्मनंयेव धारणतो धम्मधराति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । धम्मानुधम्मप्पटिपन्नाति अरियधम्मस्स अनुधम्मभूतं विपस्सनाधम्मं पटिपन्ना । सामीचिप्पटिपन्नाति अनुच्छविकपटिपदं पटिपन्ना । अनुधम्मचारिनोति अनुधम्मं चरणसीला । सकं आचरियकन्ति अत्तनो आचरियवादं । आचिक्खिस्सन्तीति आदीनि सब्बानि अज्जमज्जवेवचनानि । सहधम्मेनाति सहेतुकेन सकारणेन वचनेन । सप्पाटिहारियन्ति याव निव्यानिकं कत्वा धम्मं देसेस्सन्ति ।

ब्रह्मचरियन्ति सिक्खात्तयसङ्गहितं सकलं सासनब्रह्मचरियं । इद्धन्ति समिद्धं ज्ञानस्सादवसेन । फीतन्ति बुद्धिपत्तं सब्बपालिफुल्लं विय अभिज्जासम्पत्तिवसेन । **वित्थारिकन्ति** वित्थतं तस्मिं तस्मिं दिसाभागे पतिट्ठितवसेन । **बाहुजञ्जन्ति** बहूहि जातं पटिविद्धं महाजनाभिसमयवसेन । **पुथुभूतन्ति** सब्बाकारेण पुथुलभावप्पत्तं । कथं? **याव देवमनुस्सेहि सुप्पकासितन्ति**, यत्तका विज्जुजातिका देवा चेव मनुस्सा च अत्थि, सब्बेहि सुद्धु पकासितन्ति अत्थो । **अप्पोस्सुक्कोति** निरालयो । त्वज्हि पापिम अट्टमसत्ताहतो पट्टाय “परिनिब्बातु दानि, भन्ते भगवा, परिनिब्बातु सुगतो”ति विरवन्तो आहिण्डित्थ । अज्ज दानि पट्टाय विगतुस्साहो होहि, मा मय्हं परिनिब्बानत्थं वायामं करोहीति वदति ।

सतो सम्पजानो आयुसङ्खारं ओस्सज्जीति सतिं सूपट्ठितं कत्वा जाणेन परिच्छिन्दित्वा आयुसङ्खारं विस्सज्जि पजहि । तत्थ न भगवा हत्थेन लेट्ठुं विय आयुसङ्खारं ओस्सज्जि, तेमासमत्तमेव पन फलसमापत्तिं समापज्जित्वा ततो परं न समापज्जिस्सामीति चित्तं उप्पादेसि । तं सन्धाय वुत्तं “ओस्सजी”ति । उस्सजीतिपि पाठो । **महाभूमिचालोति** महन्तो पथवीकम्पो । तदा किर दससहस्सी लोकधातु कम्पित्थ । **भिसनकोति** भयजनको । **देवदुन्दुभियो च फलिसूति** देवभेरियो फलिसु, देवो सुक्खगज्जितं गज्जि, अकालविज्जुलता निच्छरिंसु, खणिकवस्सं वस्सीति वुत्तं होति ।

उदानं उदानेसीति कस्मा उदानेसि? कोचि नाम वदेय्य “भगवा पच्छतो पच्छतो अनुबन्धित्वा ‘परिनिब्बातु, भन्ते’ति उपट्ठतो भयेन आयुसङ्खारं विस्सज्जेसी”ति, तस्सोकासो मा होतु, भीतस्स हि उदानं नाम नत्थीति पीतिवेगविस्सट्ठं उदानं उदानेसि ।

तत्थ सब्बेसं सोणसिङ्गालादीनम्पि पच्चक्खभावतो तुलितं परिच्छिन्नन्ति **तुलं** । किं तं? कामावचरकम्मं । न तुलं, न वा तुलं सदिसमस्स अज्जं लोकियं कम्मं अत्थीति **अतुलं** । किं तं? महग्गतकम्मं । अथ वा कामावचरं रूपावचरं तुलं, अरूपावचरं अतुलं । अप्पविपाकं वा तुलं, बहुविपाकं अतुलं । **सम्भवन्ति** सम्भवहेतुभूतं, रासिकारकं पिण्डकारकन्ति अत्थो । **भवसङ्खारन्ति** पुनर्भवसङ्खारणकं । **अवस्सजीति** विस्सज्जेसि । **मुनीति** बुद्धमुनि । **अज्झत्तरतोति** नियकज्झत्तरतो । **समाहितोति** उपचारप्पनासमाधिवसेन समाहितो । **अभिन्दि कवचमिवाति** कवचं विय अभिन्दि । **अत्तसम्भवन्ति** अत्तनि सज्जातं किलेसं । इदं वुत्तं होति — सविपाकट्ठेन सम्भवं, भवाभिसङ्खारणट्ठेन भवसङ्खारन्ति च लद्धनामं तुलातुलसङ्घातं लोकियकम्मञ्च ओस्सज्जि, सङ्गामसीसे महायोधो कवचं विय अत्तसम्भवं किलेसञ्च अज्झत्तरतो हुत्वा समाहितो हुत्वा अभिन्दीति ।

अथ वा तुलन्ति तुलेन्तो तीरेन्तो । **अतुलञ्च सम्भवन्ति** निब्बानञ्चेव सम्भवञ्च । **भवसङ्खारन्ति** भवगामिकम्मं । **अवस्सज्जि मुनीति** “पञ्चक्खन्धा अनिच्चा, पञ्चन्नं खन्धानं निरोधो निब्बानं निच्च”न्तिआदिना (पटि० म० ३.३७-३८) नयेन तुलयन्तो बुद्धमुनि भवे आदीनवं, निब्बाने च आनिसंसं दिस्वा तं खन्धानं मूलभूतं भवसङ्खारं कम्मं “कम्मक्खयाय संवत्तती”ति (म० नि० २.८१; अ० नि० ४.२३२-२३३) एवं वुत्तेन कम्मक्खयकरेण अरियमग्गेन अवस्सज्जि । कथं? **अज्झत्तरतो समाहितो, अभिन्दि कवचमिवत्तसम्भवं** । सो हि विपस्सनावसेन अज्झत्तरतो, समथवसेन समाहितोति एवं पुब्बभागतो पट्टाय समथविपस्सनाबलेन कवचमिव अत्तभावं परियोनन्धित्वा ठितं, अत्तनि सम्भवत्ता “अत्तसम्भव”न्ति लद्धनामं सब्बकिलेसजालं अभिन्दि । किलेसाभावेन च कतं कम्मं अप्पटिसन्धिकत्ता अवस्सट्ठं नाम होतीति एवं किलेसप्पहानेन कम्मं पजहि । पहीनकिलेसस्स च भयं नाम नत्थि, तस्मा अभीतोव आयुसङ्खारं ओस्सज्जि, अभीतभावजापनत्थञ्च उदानं उदानेसीति वेदितब्बो ।

यं महावाताति येन समयेन यस्मिं वा समये महावाता । **वायन्तीति** उपक्खेपकवाता नाम उट्ठहन्ति, ते वायन्ता

सद्विहसहस्साधिकनवयोजनसतसहस्सबहलं उदकसन्धारकवातं उपच्छिन्दन्ति, ततो आकासे उदकं भस्सति, तस्मिं भस्सन्ते पथवी भस्सति, पुन वातो अत्तनो बलेन अन्तोधम्मकरणे विय उदकं आबन्धित्वा गण्हाति, ततो उदकं उग्गच्छति, तस्मिं उग्गच्छन्ते पथवी उग्गच्छति । एवं उदकं कम्पितं पथविं कम्पेति । एतच्च कम्पनं यावज्जकालापि होतियेव, बहुभावेन पन ओगच्छनुग्गच्छनं न पज्जायति ।

महिद्धिका महानुभावाति इज्जनस्स महन्तताय महिद्धिका, अनुभवितब्बस्स महन्तताय महानुभावा । **परित्ताति** दुब्बला । **अप्पमाणाति** बलवा । **सो इमं पथविं कम्पेतीति** सो इद्धिं निब्बत्तेत्वा संवेजेन्तो महामोग्गल्लानो विय, वीमंसन्तो वा महानागत्येरस्स भागिनेय्यो सङ्गरक्खितसामणरो विय पथविं कम्पेति । **सङ्कम्पेतीति** समन्ततो कम्पेति । **सम्पकम्पेतीति** तस्सेव वेवचनं । इति इमेसु अट्ठसु पथविकम्पेसु पठमो धातुकोपेन, दुतियो इद्धानुभावेन, ततियचतुत्था पुज्जतेजेन, पच्चमो जाणतेजेन, छट्ठो साधुकारदानवसेन, सत्तमो कारुज्जसभावेन, अट्ठमो आरोदनेन । मातुकुच्छिं ओक्कमन्ते च ततो निक्खमन्ते च महासत्ते तस्स पुज्जतेजेन पथवी अकम्पित्थ, अभिसम्बोधियं जाणतेजाभिहता हुत्वा अकम्पित्थ, धम्मचक्कप्पवत्तने साधुकारभावसण्ठिता साधुकारं ददमाना अकम्पित्थ, आयुसङ्खारओस्सज्जने कारुज्जसभावसण्ठिता चित्तसङ्खोभं असहमाना अकम्पित्थ, परिनिब्बाने आरोदनवेगतुन्ना हुत्वा अकम्पित्थ । अयं पनत्थो पथविदेवताय वसेन वेदितब्बो । महाभूतपथविया पनेतं नत्थि अचेतनत्ता । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

भूमिचालवग्गो सत्तमो ।

(८) ३. यमकवग्गो

१-२. सद्धासुत्तद्वयवण्णना

७१-७२. अट्ठमस्स पठमे **नो च सीलवाति** न सीलेसु परिपूरकारी । **समन्तपासादिकोति** समन्ततो पसादजनको । **सब्बाकारपरिपूरोति** सब्बेहि समणाकारेहि समणधम्मकोट्टासेहि परिपूरो । दुतिये **सन्ताति** पच्चनीकसन्तताय सन्ता । **विमोक्खाति** पच्चनीकधम्मोहि विमुत्तत्ता च विमोक्खा ।

३-९. मरणस्सतिसुत्तद्वयादिवण्णना

७३-७९. ततिये **भावेथ नोति** भावेथ नु । **सासनन्ति** अनुसिद्धि । **आसवानं खयायाति** अरहत्तफलत्थाय । चतुत्थे **पतिहितायाति** पटिपन्नाय । **सो ममस्स अन्तरायोति** सो मम जीवितन्तरायोपि, पुथुज्जनकालकिरियं करोन्तस्स सगन्तरायोपि मगन्तरायोपि अस्स । **सत्थका वा मे वाताति** सत्थं विय अङ्गमङ्गानि कन्तन्तीति सत्थका । पच्चमादीनि वुत्तनयानेव । नवमे **संसगारामताति** पच्चविधे संसगगे आरामता ।

१०. कुसीतारम्भवत्थुसुत्तवण्णना

८०. दसमे **कुसीतवत्थूनीति** कुसीतस्स अलसस्स वत्थूनि पतिट्ठा, कोसज्जकारणानीति अत्थो । **कम्मं कत्तब्बं** होतीति चीवरविचारणादिकम्मं कत्तब्बं होति । **न वीरियं आरभतीति** दुविधम्मि वीरियं नारभति । **अप्पत्तस्साति** ज्ञानविपस्सनामग्गफलधम्मस्स अप्पत्तस्स पत्तिया । **अनधिगतस्साति** तस्सेव अनधिगतस्स अधिगमत्थाय । **असच्छिकतस्साति** तदेव असच्छिकतस्स सच्छिकरणत्थाय । **इदं पठमन्ति** इदं “हन्दाहं निपज्जामी”ति एवं ओसीदनं

पठमं कुसीतवत्थु । इमिना नयेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । **मासाचितकं मज्जेति** एत्थ पन मासाचितं नाम तिन्तमासो । यथा तिन्तमासो गरुको होति, एवं गरुकोति अधिप्पायो । **गिलाना वुट्ठितो होतीति** गिलानो हुत्वा पच्छा वुट्ठितो होति । **आरम्भवत्थूनीति** वीरियकारणानि । तेसम्पि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

यमकवग्गो अट्ठमो ।

(९) ४. सतिवग्गो

१-२. सतिसम्पज्जसुत्तवण्णना

८१-८२. नवमस्स पठमं हेट्ठा वुत्तनयमेव । दुतिये **सद्धोति** दुविधाय सद्धाय समन्नागतो । **नो चुपसङ्कमिताति** न उपट्ठहति । **नो च परिपुच्छिताति** अत्थानत्थं कारणाकारणं परिपुच्छिता न होति । **समन्नागतोति** सामिअत्थे पच्चत्तं, समन्नागतस्साति वुत्तं होति । **एकन्तपटिभाना तथागतं धम्मदेसना होतीति** तथागतस्स एकन्तपटिभाना धम्मदेसना होति, एकन्तेनेव पटिभाति उपट्ठातीति अत्थो ।

३. मूलकसुत्तवण्णना

८३. ततिये **सब्बे धम्माति** पञ्चकखन्धा । **छन्दमूलकाति** अज्झासयच्छन्दो कत्तुकम्यताछन्दो तं मूलं एतेसन्ति छन्दमूलका । मनसिकारतो सम्भवन्तीति **मनसिकारसम्भवा** । फस्सतो समुदेन्ति रासी भवन्तीति **फस्ससमुदया** । वेदनाय समोसरन्तीति **वेदनासमोसरणा** । समाधि एतेसं पमुखोति **समाधिप्पमुखा** । जेडुकट्ठेन सति अधिपति एतेसन्ति **सताधिपतेय्या**, सतिजेडुकाति अत्थो । पज्जा उत्तरा एतेसन्ति **पज्जुत्तरा** । विमुत्ति एव सारो एतेसन्ति **विमुत्तिसारा** । एत्थ च छन्दमूलकादयो चत्तारोपि लोकिया कथिता, सेसा लोकियलोक्तरमिस्सकाति ।

४. चोरसुत्तवण्णना

८४. चतुत्थे **महाचोरोति** रज्जन्तरे दुब्भितुं समत्थो महाचोरो । **परियापज्जतीति** परियादानं गच्छति । **न चिरट्ठितिको होतीति** अद्धानं पालेन्तो ठातुं न सक्कोति । **अप्पहरन्तस्स पहरतीति** अत्तनो अवेरिने अप्पहरन्ते गुणसम्पन्ने च महल्लके च तरुणदारके च अप्पहरितब्बयुत्तके पहरति । **अनवसेसं आदियतीति** निस्सेसं गण्हाति । ब्यत्तचोरानज्झि इदं वत्तं — परस्स द्वीसु साटकेसु एको गहेतब्बो, एकस्मिं सन्ते दुब्बलं दत्त्वा थिरो गहेतब्बो । पुटभत्ततण्डुलादीसु एकं कोट्टासं दत्त्वा एको गहेतब्बोति । **अच्चासन्ने कम्मं करोतीति** गामनिगमराजधानीनं आसन्नट्टाने चोरिककम्मं करोति । **न च निधानकुसलो होतीति** यं लब्धं, तं दक्खिण्ये निदहितुं छेको न होति, परलोकमग्गं न सोधेति ।

५. समणसुत्तवण्णना

८५. पञ्चमे **यं समणेनाति** यं गुणजातं समणेन पत्तब्बं । **वुसीमताति** ब्रह्मचरियवासंवुतेन । **मुत्तो मोचेमि बन्धनाति** अहं सब्बबन्धनेहि मुत्तो हुत्वा महाजनम्पि रागादिबन्धनतो मोचेमि । **परमदन्तोति** अज्जेन केनचि असिक्खापितो अचोदितो सयम्भुजाणेन पटिविज्झित्वा परमदमथेन दन्तत्ता परमदन्तो नाम । **परिनिब्बुतोति** किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतो ।

६. यससुत्तवण्णना

८६. छट्ठे मा च मया यसोति यसो च मया सद्धिं मा गच्छि। अकसिरलाभीति विपुललाभी। सीलपञ्जाणन्ति सीलञ्चेव जाणञ्च। सङ्गम्माति सन्निपतित्वा। समागम्माति समागन्त्वा। सङ्गणिकविहारन्ति गणसङ्गणिकविहारं। न हि नूनमेति न हि नून इमे। तथा हि पनमेति तथा हि पन इमे। अङ्गुलिपतोदकेहीति अङ्गुलिपतोदयट्ठिं कत्वा विज्झनेन। सज्जगन्तेति महाहसितं हसन्ते। संकीळन्तेति केळिं करोन्ते।

७. पत्तनिकुज्जनसुत्तवण्णना

८७. सत्तमे निक्कुज्जेय्याति तेन दिन्नस्स देय्यधम्मस्स अप्पटिग्गहणत्थं पत्तनिकुज्जनकम्मवाचाय निक्कुज्जेय्य, न अधोमुखठपनेन। अलाभायाति चतुन्नं पच्चयानं अलाभत्थाय। अनत्थायाति उपद्वाय अवट्ठिया। उक्कुज्जेय्याति उक्कुज्जनकम्मवाचाय उक्कुज्जेय्य।

८. अप्पसादपवेदनीयसुत्तवण्णना

८८. अट्ठमे अप्पसादं पवेदेय्यन्ति अप्पसन्नभावं जानापेय्युं। अप्पसादं पवेदेन्तेन पन किं कातब्बन्ति? निसिन्नासनतो न उट्ठातब्बं न वन्दितब्बं न पच्चुग्गमनं कातब्बं, न देय्यधम्मो दातब्बो। अगोचरेति पच्चविधे अगोचरे।

९. पटिसारणीयसुत्तवण्णना

८९. नवमे धम्मिकञ्च गिहिपटिस्सवन्ति “इमं तेमासं इधेव वसितब्ब”न्ति वुत्तो “एवं होतू”तिआदिना नयेन पटिस्सवं। न सच्चापेतीति वुत्तं न सच्चं करोति विसंवादेति।

१०. सम्मावत्तनसुत्तवण्णना

९०. दसमे पच्चेकट्ठानेति अधिपतिट्ठाने जेट्ठकट्ठाने। तज्झि जेट्ठकं कत्वा किञ्चि सङ्घकम्मं कातुं न लभति। न च तेन मूलेन वुट्ठापेतब्बोति तं मूलं कत्वा अब्भानकम्मं कातुं न लभति। सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति।

सतिवग्गो नवमो।

(१०) ५. सामञ्जसवग्गो

९१. इतो परं अथ खो बोज्झा उपासिकातिआदीसु बोज्झा उपासिका, सिरिमा उपासिका, पदुमा उपासिका, सुतना उपासिका, मनुजा उपासिका, उत्तरा उपासिका, मुत्ता उपासिका, खेमा उपासिका, रुची उपासिका, चुन्दी राजकुमारी, बिम्बी उपासिका, सुमना राजकुमारी, मल्लिका देवी, तिस्सा उपासिका, तिस्सामाता उपासिका, सोणा उपासिका, सोणाय माता उपासिका, काणा उपासिका, काणमाता उपासिका, उत्तरा नन्दमाता, विसाखा मिगारमाता, खुज्जुत्तरा उपासिका, सामावती उपासिका, सुप्पवासा कोलियधीता, सुप्पिया उपासिका, नकुलमाता गहपतानीति इमासं एत्तकानं अट्ठङ्गसमन्नागतं उपोसथकम्ममेव कथितं। इच्छन्तेन वित्थारेत्वा कथेतब्बं। सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति।

मनोरथपूरणिया अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

अट्ठकनिपातस्स संवण्णना निद्धिता ।

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये नवकनिपात-अट्ठकथा

१. पठमपण्णासकं

१. सम्बोधिवग्गो

१. सम्बोधिसुत्तवण्णना

१. नवकनिपातस्स पठमे **सम्बोधिपक्खिकानन्ति** चतुमग्गसङ्घातस्स सम्बोधिस्स पक्खे भवानं, उपकारकानन्ति अत्थो । पाळियं आगते नव धम्मे सन्धायेवं पुच्छति । **का उपनिसाति** को उपनिस्सयपच्चयो । अभिसल्लेखन्तीति **अभिसल्लेखिका** । समथविपस्सनाचित्तस्स विवरणे सप्पाया उपकारकाति **चेतोविवरणसप्पाया** । अप्पिच्छतं आरब्भ पवत्ता कथा **अप्पिच्छकथा** । सेसेसुपि एसेव नयो ।

असुभा भावेतब्बा रागस्स पहानायाति अयमत्थो सालिलायकोपमाय विभावेतब्बो — एको हि पुरिसो असितं गहेत्वा कोटितो पट्टाय सालिक्खेत्ते सालियो लायति । अथस्स वतिं भिन्दित्वा गावो पविसिंसु । सो असितं ठपेत्वा यट्ठिं आदाय तेनेव मग्गेन गावो नीहरित्वा वतिं पाकतिकं कत्वा पुनपि असितं आदाय सालियो लायि । एत्थ सालिक्खेत्तं विय बुद्धसासनं दट्ठब्बं, सालिलायको विय योगावचरो, असितं विय पज्जा, लायनकालो विय विपस्सनाय कम्मकरणकालो, यट्ठि विय असुभकम्मट्ठानं, वति विय संवरो, वतिं भिन्दित्वा गावीनं पविसनं विय सहसा अप्पटिसङ्घाय पमादं आरब्भ रागस्स उप्पज्जनं, असितं ठपेत्वा यट्ठिं आदाय पविट्ठमग्गेनेव गावो नीहरित्वा वतिं पटिपाकतिकं कत्वा पुन कोटितो पट्टाय सालिलायनं विय असुभकम्मट्ठानेन रागं विक्खम्भेत्वा पुन विपस्सनाय कम्मं आरभनकालो । इममत्थं सन्धाय वुत्तं — “असुभा भावेतब्बा रागस्स पहानाया”ति ।

तत्थ **रागस्साति** पञ्चकामगुणिकरागस्स । **मेत्ताति** मेत्ताकम्मट्ठानं । **ब्यापादस्स पहानायाति** वुत्तनयेनेव उप्पन्नस्स कोपस्स पजहनत्थाय । **आनापानस्सतीति** सोळसवत्थुका आनापानस्सति । **वितक्कुपच्छेदायाति** वुत्तनयेनेव उप्पन्नानं वितक्कानं उपच्छेदनत्थाय । **अस्मिमानसमुग्धातायाति** अस्मीति उप्पज्जनकस्स मानस्स समुग्धातत्थाय । **अनत्तसज्जा सण्ठातीति** अनिच्चलक्खणे दिट्ठे अनत्तलक्खणं दिट्ठमेव होति । एतेसु हि तीसु लक्खणेषु एकस्मिं दिट्ठे इतरद्वयं दिट्ठमेव होति । तेन वुत्तं — “अनिच्चसज्जनो, भिक्खवे, अनत्तसज्जा सण्ठाती”ति । **दिट्ठेव धम्मे निब्बानन्ति** दिट्ठेयेव धम्मे अपच्चयपरिनिब्बानञ्च पापुणातीति इमस्मिं सुत्ते वट्ठिवट्ठं कथितं ।

२. निस्सयसुत्तवण्णना

२. दुतिये निस्सयसम्पन्नोति पतिट्ठासम्पन्नो । सद्धन्ति ओकप्पनसद्धं । वीरियन्ति कायिकचेतसिकवीरियं । यंसाति यं अस्स । अरियाय पज्जायाति सहविपस्सनाय मग्गपज्जाय । सङ्गायाति जानित्वा । एकं पटिसेवतीति सेवितब्बयुत्तकं सेवति । अधिवासेतीति अधिवासेतब्बयुत्तकं अधिवासेति । परिवज्जेतीति परिवज्जेतब्बयुत्तकं परिवज्जेति । विनोदेतीति नीहरितब्बयुत्तकं नीहरति । एवं खो भिक्खूति एवं खो भिक्खु उग्गहपरिपुच्छावसेन चेव धम्मववत्थानवसेन च पटिसेवितब्बादीनि सुप्पटिविद्धानि सुपच्चक्खानि कत्वा पटिसेवन्तो अधिवासेन्तो परिवज्जेन्तो विनोदेन्तो च भिक्खु निस्सयसम्पन्नो नाम होतीति ।

३. मेघियसुत्तवण्णना

३. ततिये चालिकायन्ति एवंनामके नगरे । तं किर चलमग्गं निस्साय कतत्ता ओलोकेन्तानं चलमानं विय उपट्ठाति, तस्मा चालिकाति सङ्खं गतं । चालियपब्बतेति सोपि पब्बतो सब्बसेतत्ता काळपक्खुपोसथे ओलोकेन्तानं चलमानो विय उपट्ठाति, तस्मा चालियपब्बतोति वुत्तो । तत्थ महन्तं विहारं कारयिंस्सु । इति भगवा तं नगरं निस्साय चालिकापब्बतमहाविहारे विहरति । जन्तुगामन्ति एवंनामकं अपरम्मि तस्सेव विहारस्स गोचरगामं । जन्तुगामन्तिपि पठन्ति । पधानत्थिकस्साति पधानकम्मिकस्स । पधानायाति समणधम्मकरणत्थाय । आगमेहि तावाति सत्था थेरस्स वचनं सुत्वा उपधारेन्तो “न तावस्स जाणं परिपक्क”न्ति जत्वा पटिबाहन्तो एवमाह । एककम्हि तावाति इदं पनस्स “एवमयं गन्त्वापि कम्मे अनिप्फज्जमाने निरासङ्को हुत्वा पेमवसेन पुन आगच्छिस्सती”ति चित्तमद्वजननत्थं आह । नत्थि किञ्चि उत्तरि करणीयन्ति चतूसु सच्चेसु चतुन्नं किच्चानं कतत्ता अज्जं उत्तरि करणीयं नाम नत्थि । कतस्स वा पटिचयोति अधिगतस्स वा पुन पटिचयोपि नत्थि । न हि भावितमग्गो पुन भावीयति, न पहीनकिलेसानं पुन पहानं अत्थि । पधानन्ति खो, मेघिय, वदमानं किन्ति वदेय्यामाति “समणधम्मं करोमी”ति तं वदमानं मयं अज्जं किं नाम वदेय्याम ।

दिवाविहारं निसीदीति दिवाविहारत्थाय निसीदि । निसीदन्तो च यस्मिं मङ्गलसिलापट्टे पुब्बे अनुपटिपाटिया पञ्च जातिसतानि राजा हुत्वा उय्यानकीळिकं कीळन्तो तिविधनाटकपरिवारो निसीदि, तस्मिंयेव निसीदि । अथस्स निसिन्नकालतो पट्टाय समणभावो जहितो विय अहोसि, राजवेसं गहेत्वा नाटकवरपरिवुतो सेतच्छत्तस्स हेट्ठा महारहे पल्लङ्के निसिन्नो विय जातो । अथस्स तं सम्पत्तिं अस्सादयतो कामवितक्को उदपादि । सो तस्मिंयेव खणे महायोधेहि गहिते द्वे चोरे आनेत्वा पुरतो ठपिते विय अदस्स । तेसु एकस्स वधं आणापनवसेनस्स ब्यापादवितक्को उप्पज्जि, एकस्स बन्धनं आणापनवसेन विहिंसावितक्को । एवं सो लताजालेन रुक्खो विय मधुमक्खिकाहि मधुघातको विय अकुसलवितक्केहि परिक्खित्तो अहोसि । तं सन्धाय — अथ खो आयस्मतो मेघियस्सातिआदि वुत्तं । अन्वासत्ताति अनुबद्धा सम्परिवारिता । येन भगवा तेनुपसङ्कमीति एवं पापवितक्केहि सम्परिकिण्णो कम्मट्ठानं सप्पायं कातुं असक्कोन्तो “इदं वत दिस्वा दीघदस्सी भगवा पटिसेधेसी”ति सल्लक्खेत्वा “इदं कारणं दसबलस्स आरोचेस्सामी”ति निसिन्नासनतो वुट्ठाय येन भगवा तेनुपसङ्कमि ।

४. नन्दकसुत्तवण्णना

४. चतुत्थे उपट्ठानसालायन्ति भोजनसालायं । येनुपट्ठानसालाति सत्था नन्दकत्थेरेन मधुरस्सरेन आरद्धाय धम्मदेसनाय सद्धं सुत्वा, “आनन्द, को एसो उपट्ठानसालाय मधुरस्सरेन धम्मं देसेती”ति पुच्छित्वा

“धम्मकथिकनन्दकथेरस्स अज्ज, भन्ते, वारो”ति सुत्वा “अतिमधुरं कत्वा, आनन्द, एसो भिक्खु धम्मं कथेति, मयम्पि गन्त्वा सुणिस्सामा”ति वत्वा येनुपट्टानसाला तेनुपसङ्गमि। **बहिद्वारकोट्टके अट्टासीति** छब्बण्णरस्मियो चीवरगब्भे पटिच्छादेत्वा अज्जातकवेसेन अट्टासि। **कथापरियोसानं आगमयमानोति** “इदमवोचा”ति इदं कथावसानं उदिकखमानो धम्मकथं सुणन्तो अट्टासियेव। अथायस्मा आनन्दो निक्खन्ते पठमे यामे सत्थु सज्जं अदासि — “पठमयामो अतिक्कन्तो, भन्ते, थोकं विस्समथा”ति। सत्था तत्थेव अट्टासि। अथायस्मा आनन्दो मज्झिमयामेपि निक्खन्ते, “भन्ते, तुम्हे पकतिया खत्तियसुखुमाला, पुन बुद्धसुखुमालाति परमसुखुमाला, मज्झिमयामोपि अतिक्कन्तो, मुहुत्तं विस्समथा”ति आह। सत्था तत्थेव अट्टासि। तत्थ ठितकस्सेवस्स अरुणगं पज्जायित्थ। अरुणुगमनञ्च थेरस्स “इदमवोचा”ति पापेत्वा कथापरियोसानञ्च दसबलस्स छब्बण्णसरीरस्मिविस्सज्जनञ्च एकप्पहारेनेव अहोसि। **अग्गळं आकोटेसीति** अग्नखेन द्वारकवाटं आकोटेसि।

सारज्जमानरूपोति हरायमानो ओत्तप्पमानो। दोमनस्ससारज्जं पनस्स नत्थि। **एत्तकम्पि नो नप्पटिभासेय्याति** पटिसम्भिदाप्पत्तस्स अप्पटिभानं नाम नत्थि। एत्तकम्पि न कथेय्यन्ति दस्सेति। **साधु साधूति** थेरस्स धम्मदेसनं सम्पहंसन्तो आह। अयञ्हेत्थ अत्थो “सुगहिता च ते धम्मदेसना सुकथिता चा”ति। **कुलपुत्तानन्ति** आचारकुलपुत्तानञ्चेव जातिकुलपुत्तानञ्च। **अरियो च तुण्हिभावोति** दुतियज्झानसमापत्तिं सन्धायेवमाह। **अधिपज्जाधम्मविपस्सनायाति** सङ्खारपरिगहविपस्सनाजाणस्स। **चतुप्पादकोति** अस्सगोणगद्रभादिको। **इदं वत्वाति** इमं चतूहङ्गेहि समन्नागतं धम्मं कथयित्वा। **विहारं पाविसीति** गन्धकुटिं पविट्ठो।

कालेन धम्मस्सवनेति काले काले धम्मस्सवनस्मिं। **धम्मसाकच्छायाति** पञ्चकथाय। **गम्भीरं अत्थपदन्ति** गम्भीरं गुळ्हं रहस्सं अत्थं। **पज्जायाति** सहविपस्सनाय मग्गपज्जाय। सम्मसनपटिवेधपज्जापि उग्गहपरिपुच्छापज्जापि वट्टितयेव। **पत्तो वा पज्जति वाति** अरहत्तं पत्तो वा पापुणिस्सति वाति एवं गुणसम्भावनाय सम्भावेति। **अप्पत्तमानसाति** अप्पत्तअरहत्ता, अरहत्तं वा अप्पत्तं मानसं एतेसन्तिपि अप्पत्तमानसा। **दिट्ठधम्मसुखविहारन्ति** एत्थ दिट्ठधम्मसुखविहारो लोकियोपि वट्टति लोकुत्तरोपि।

५. बलसुत्तवण्णना

५. पञ्चमे अविज्जाकोसज्जसावज्जअस्सद्वियेसु अकम्पनतो **पज्जाबलादीनि** दट्टब्बानि। **अकुसलसङ्घाताति** अकुसलाति जाता। एस नयो सब्बत्थ। **नालमरियाति** अरियभावं कातुं असमत्था, अरियानं वा अननुच्छविका। **वोदिट्ठाति** सुट्ठु दिट्ठा। **वोचरिताति** मनोद्वारे समुदाचारप्पत्ता। **अत्थिकस्साति** धम्मदेसनाय अत्थिकस्स। **आजीविकाभयन्ति** जीवितवृत्तिभयं। **असिलोकभयन्ति** गरहाभयं। **परिसासारज्जभयन्ति** परिसं पत्वा सारज्जं ओक्कमनभयं। इमस्मिं सुत्ते वट्टिविवट्ठं कथितं।

६. सेवनासुत्तवण्णना

६. छट्ठे **जीवितपरिक्खाराति** जीवितसम्भारा। **समुदानेतब्बाति** समाहरितब्बा। **कसिरेन समुदागच्छन्तीति** दुक्खेन उप्पज्जन्ति। **रत्तिभागं वा दिवसभागं वाति** एत्थ रत्तिभागे जत्वा रत्तिभागेयेव पक्कमितब्बं, रत्तिं चण्डवाळादिपरिपन्थे सति अरुणुगमनं आगमेतब्बं। दिवसभागे जत्वा दिवा पक्कमितब्बं, दिवा परिपन्थे सति सूरियत्थङ्गमनं आगमेतब्बं। **सङ्घापीति** सामज्जत्थस्स भावनापारिपूरिआगमनं जानित्वा। **सो पुग्गलोति** पदस्स पन “नानुबन्धितब्बो”ति इमिना

सम्बन्धो। **अनापुच्छाति** इध पन तं पुगलं अनापुच्छा पक्कमितव्वन्ति अत्थो। **अपि पनुज्जमानेनाति** अपि निक्कट्टियमानेन। एवरूपो हि पुगलो सचेपि दारुकलापसतं वा उदकघटसतं वा वालिकाघटसतं वा दण्डं आरोपेति, मा इध वसीति निक्कट्टापेति वा, तं खमापेत्वापि यावजीवं सो अनुबन्धितव्वोव, न विजहितव्वो।

७. सुतवासुत्तवण्णना

७. सत्तमे पञ्च ठानानि अज्झाचरितुन्ति पञ्च कारणानि अतिक्कमितुं। **पाणन्ति** अन्तमसो कुन्थकिपिल्लिकं। **अदिन्नन्ति** अन्तमसो तिणसलाकम्पि परसन्तकं। **थेय्यसङ्घातन्ति** थेय्यचित्तेन। **सन्निधिकारकं कामे परिभुज्जितुन्ति** सन्निधिं कत्वा ठपेत्वा वत्थुकामकिलेसकामे परिभुज्जितुं अभव्वो। अकप्पियं कामगुणं सन्धायेतं वुत्तं। **बुद्धं पच्चक्खातुन्ति** “न बुद्धो अयं”न्ति एवं पटिक्खितुं। **धम्मादीसुपि** एसेव नयो। एवं ताव अट्ठकथाय आगतं। पाळियं पन इमस्मिं सुत्ते अगतिगमनानि कथितानि।

८-१०. सज्झसुत्तादिवण्णना

८-१०. अट्ठमे बुद्धादीनां पच्चक्खानं कथितं। नवमे पुथुज्जनेन सद्धिं गहितत्ता “आहुनेय्या”ति वुत्तं। दसमे **गोत्रभूति** सोतापत्तिमग्गस्स अनन्तरपच्चयेन सिखापत्तबलवविपस्सनाचित्तेन समन्नागतो। सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति।

सम्बोधवग्गो पठमो।

२. सीहनादवग्गो

१. सीहनादसुत्तवण्णना

११. दुतियस्स पठमे **येन भगवा तेनुपसङ्कमीति** “सचे सत्था चारिकं पक्कमितुकामो अस्स, इमस्मिं काले पक्कमेय्य। हन्दाहं चारिकं गमनत्थाय सत्थारं आपुच्छामी”ति चिन्तेत्वा भिक्खुसङ्घपरिवृतो उपसङ्कमि। **आयस्मा मं, भन्तेति** सो किर भिक्खु थेरं महता भिक्खुपरिवारेण गच्छन्तं दिस्वा “इमे भिक्खू तथागतं पहाय सारिपुत्तं परिवारेत्वा निक्खन्ता, गमनविच्छेदमस्स करिस्सामी”ति अट्ठाने कोपं बन्धित्वा एवमाह। तत्थ **आसज्जाति** घट्टेत्वा। **अप्पटिनिस्सज्जाति** अक्खमापेत्वा अच्चयं अदेसेत्वा। किस्मिं पन सो कारणे आघातं बन्धीति? थेरस्स किर दसबलं वन्दित्वा उट्ठाय गच्छतो चीवरकण्णो तस्स सरीरं फुसि, वातो पहरीतिपि वदन्ति। एतकेन आघातं बन्धित्वा थेरं महता परिवारेण गच्छन्तं दिस्वा उसूयमानो “गमनविच्छेदमस्स करिस्सामी”ति एवमाह। **एहि त्वं भिक्खू**ति सत्था तस्स भिक्खुनो वचनं सुत्वा “न तं भिक्खु सारिपुत्तो पहरीति वुत्ते, ‘भन्ते, तुम्हे अत्तनो अगगसावकस्सेव पक्खं वहथ, न मय्ह’न्ति मयि मनोपदोसं कत्वा अपाये निब्बत्तेय्या”ति जत्वा “सारिपुत्तं पक्कोसापेत्वा इममत्थं पुच्छिस्सामी”ति एकं भिक्खुं आमन्तेत्वा एवमाह। **अवापुरणं आदायाति** कुञ्चिकं गहेत्वा। **सीहनादन्ति** सेट्ठनादं पमुखनादं अप्पटिवत्तियनादं। एवं द्वीहि महाथेरेहि आरोचितो भिक्खुसङ्घो रत्तिट्ठानदिवाट्ठानानि पहाय सत्थु सन्निकं अगमासि। **खीयनधम्मन्ति** कथाधम्मं।

गूथगतन्ति गूथमेव। सेसेसुपि एसेव नयो। **पथवीसमेनाति** अकुज्झनट्ठेन पथविया समानेन। न हि पथवी “मयि सुचिं निक्खिपन्ती”ति सोमनस्सं करोति, न “असुचिं निक्खिपन्ती”ति दोमनस्सं। मय्हम्पि एवरूपं चित्तन्ति दस्सेति। **विपुलेनाति** अपरित्तेन। **महग्गतेनाति** महन्तभावं गतेन। **अप्पमाणेनाति** वट्ठितप्पमाणेन। **अवेरेनाति**

अकुसलवेरपुगलवेरहितेन । अब्यापज्जेनाति निदुक्खेन विगतदोमनस्सेन । सो इधाति सो अनुपट्ठितकायानुपस्सनासतिपट्टानो भिक्खु एवं करेय्य, मादिसो कथं एवरूपं करिस्सति, भन्तेति पठमं सीहनादं नदि । एवं सब्बत्थ योजना वेदितब्बा ।

रजोहरणन्ति रजसम्मज्जनचोळकं, पादपुञ्छन्ति, तस्सेव नामं । कळोपिहत्थोति पच्छिहत्थो उक्खलिहत्थो वा । नन्तकवासीति अन्तच्छिन्नपिलोतिकवसनो । सूरतोति सुचिसीलो सोरच्चेन समन्नागतो । सुदन्तोति सुट्ठु दमथं उपगतो । सुविनीतोति सुट्ठु सिक्खितो । न कज्जि हिंसतीति विसाणादीसु गण्हन्तम्पि पिट्ठिं परिमज्जन्तम्पि न कज्जि विहेठेति । उसभछिन्नविसाणसमेनाति उसभस्स छिन्नविसाणस्स चित्तसदिसेन ।

अट्टीयेय्याति अट्टो पीळितो भवेय्य । हरायेय्याति लज्जेय्य । जिगुच्छेय्याति जिगुच्छं आपज्जेय्य ।

मेदकथालिकन्ति मेदकथालिका वुच्चति सूनकारकेहि यूसनिकखमनत्थाय तत्थ तत्थ कतछिद्वा थालिका । परिहरेय्याति मंसस्स पूरेत्वा उक्खिपित्वा गच्छेय्य । छिद्वावछिदन्ति परित्तमहन्तेहि छिद्देहि समन्नागतं । उग्घरन्तन्ति उपरिमुखेहि छिद्देहि निक्खममानयूसं । पग्घरन्तन्ति अधोमुखेहि निक्खममानयूसं । एवमस्स सकलसरीरं यूसमक्खितं भवेय्य । छिद्वावछिदन्ति नवहि वणमुखेहि परित्तमहन्त छिदं । एवमेत्थ अट्टमनवमेहि द्वीहि अङ्गेहि थेरो अत्तनो सरीरे निच्छन्दरागतं कथेसि ।

अथ खो सो भिक्खूति एवं थेरेन नवहि कारणेहि सीहनादे नदिते अथ सो भिक्खु । अच्चयोति अपराधो । मं अच्चगमाति मं अतिक्कम्म अभिभवित्वा पवत्तो । पटिगण्हतूति खमतु । आयति संवरायाति अनागते संवरणत्थाय, पुन एवरूपस्स अपराधस्स अकरणत्थाय । तग्घाति एकंसेन । यथाधम्मं पटिकरोसीति यथा धम्मो ठितो, तथेव करोसि, खमापेसीति वुत्तं होति । तं ते मयं पटिगण्हामाति तं तव अपराधं मयं खमाम । वुद्धिहेसा भिक्खु अरियस्स विनयेति एसा भिक्खु अरियस्स विनये बुद्धस्स भगवतो सासने वुट्ठि नाम । कतमा? अच्चयं अच्चयतो दिस्वा यथाधम्मं पटिकरित्वा आयति संवरापज्जना । देसनं पन पुगलाधिष्ठानं करोन्तो यो अच्चयं अच्चयतो दिस्वा यथाधम्मं पटिकरोति, आयति संवरं आपज्जतीति आह । फलतीति सचे हि थेरो न खमेय्य, तस्स भिक्खुनो तत्थेव सत्तधा मुद्धा फलेय्य । तस्मा भगवा एवमाह । सचे मं सोति सचे मं अयं भिक्खु खमाहीति एवं वदति । खमतु च मे सोति अयम्पि चायस्मा मय्हं खमतूति एवं थेरो तस्स अच्चयं पटिगण्हित्वा सयम्पि तं सत्थु सम्मुखे खमापेसीति ।

२. सउपादिसेससुत्तवण्णना

१२. दुतिये सउपादिसेसन्ति सउपादानसेसं । अनुपादिसेसन्ति उपादानसेसरहितं निग्गहणं । मत्तसो कारीति पमाणकारी न परिपूरकारी । न तावायं, सारिपुत्त, धम्मपरियायो पटिभासीति अप्पटिभानं नाम भगवतो नत्थि, न तावाहं इमं धम्मपरियायं कथेसिन्ति अयं पनेत्थ अत्थो । मायिमं धम्मपरियायं सुत्वा पमादं आहरिंसूति “मयं किर चतूहि अपायेहि मुत्ता”ति उपरि अरहत्तत्थाय वीरियं अकरोन्ता मा पमादं आपज्जिंसु । पज्हाधिप्पायेन भासितोति तया पुच्छितपज्हस्स सभावेन कथितोति दस्सेति । इमेसं पन नवन्नं पुगलानं भवेसु छन्दरागविनोदनत्थं एतमेव अत्थुप्पत्ति कत्वा — “सेय्यथापि, भिक्खवे, अप्पमत्तकोपि गूथो दुग्गन्धो होति, एवमेव खो ख्वाहं, भिक्खवे, अप्पमत्तकम्पि भवं न वण्णेमि अन्तमसो अच्छरासङ्गातमत्तम्पी”ति इमं सुत्तं (अ० नि० १.३२१) अभासि । न केवलञ्च एतेसंयेव नवन्नं पुगलानं गति निबद्धा, येसं पन कुलानं तीणि सरणानि पज्ज सीलानि एकं सलाकभत्तं एकं पक्खियभत्तं एकं वस्सावासिकं एका

पोक्खरणी एको आवासो, एवरूपानि निबद्धपुञ्जानि अत्थि । तेसम्पि गति निबद्धा, सोतापन्नसदिसानेव तानि कुलानि ।

३. कोट्टिकसुत्तवण्णना

१३. ततिये दिट्ठधम्मवेदनीयन्ति इमस्मिं येवत्तभावे विपच्चनककम्मं । सम्परायवेदनीयन्ति दुतिये अत्तभावे विपच्चनककम्मं । सुखवेदनीयन्ति सुखवेदनाजनककम्मं । दुक्खवेदनीयन्ति दुक्खवेदनाजनककम्मं । परिपक्कवेदनीयन्ति लब्धविपाकवारं । अपरिपक्कवेदनीयन्ति अलब्धविपाकवारं । बहुवेदनीयन्ति बहुविपाकदायकं । अप्पवेदनीयन्ति न बहुविपाकदायकं । अवेदनीयन्ति विपाकवेदनाय अदायकं । इमस्मिं सुत्ते वट्ठविट्ठं कथितं ।

४. समिद्धिसुत्तवण्णना

१४. चतुत्थे समिद्धीति अत्तभावसमिद्धताय एवंलब्धनामो थेरस्स सद्धिविहारिकत्थेरो । किमारम्मणाति किंपच्चया । सङ्कप्पवितक्काति सङ्कप्पभूता वितक्का । नामरूपारम्मणाति नामरूपपच्चया । इमिना चत्तारो अरूपक्खन्धा भूतुपादायरूपञ्च वितक्कानं पच्चयोति दस्सेति । क्व नानत्तं गच्छन्तीति कस्मिं ठाने नानासभावतं वेमत्तं गच्छन्ति । धातुसूति रूपधातुआदीसु । अञ्जोयेव हि रूपवितक्को, अञ्जे सद्धवितक्कादयोति । फस्ससमुदयाति सम्पयुत्तफस्सपच्चया । वेदनासमोसरणाति तिस्सो वेदना समोसरणा । एत्तकेन कुसलाकुसलमिस्सका कथिता । समाधिप्पमुखाति आदयो पन अपचयपक्खिकाति वेदितब्बा । तत्थ पुब्बङ्गमट्टेन जेट्ठकट्टेन वा समाधि पमुखं एतेसन्ति समाधिप्पमुखा । जेट्ठककारणट्टेन सति अधिपतेय्या एतेसन्ति सताधिपतेय्या । मग्गपज्जा उत्तरा एतेसन्ति पञ्चुत्तरा । फलविमुत्तिं पत्वा सारप्पत्ता होन्तीति विमुत्तिसारा । आरम्मणवसेन अमतं निब्बानं ओगाहित्वा तत्थ पतिट्ठिताति अमतोगथा । तेन च मा मज्जीति तेन विस्सज्जनेन “अहं अग्गसावकेन पुच्छिते पज्हे विस्सज्जेसि”न्ति मा मानं वा दप्पं वा अकासि ।

५-६. गण्डसुत्तादिवण्णना

१५-१६. पञ्चमे तीणि चत्तारि वस्सानि वस्सगणा, अनेके वस्सगणा उप्पन्ना अस्साति अनेकवस्सगणिको । तस्सस्सूति तस्स भवेय्युं । अभेदनमुखानीति न केनचि भिन्दित्वा कतानि, केवलं कम्मसमुट्ठितानेव वणमुखानि । जेगुच्छियंयेवाति जिगुच्छितब्बमेव पटिकूलमेव । चातुमहाभूतिकस्साति चतुमहाभूतमयस्स ॥ ओदनकुम्मासूपचयस्साति ओदनेन चेव कुम्मासेन च उपचितस्स वट्ठितस्स । अनिच्चुच्छादनपरिमहनभेदनविद्धंसनधम्मस्साति हुत्वा अभावट्टेन अनिच्चधम्मस्स, दुग्गन्धविघातत्थाय तनुविलेपनेन उच्छादनधम्मस्स, अङ्गपच्चङ्गाबाधविनोदनत्थाय खुट्ठकसम्बाहनेन परिमहनधम्मस्स, दहरकाले वा ऊरुसु सयापेत्वा गम्भवासेन दुस्सण्ठितानं तेसं तेसं अङ्गपच्चङ्गानं सण्ठानसम्पादनत्थं अञ्छनपीळानादिवसेन परिमहनधम्मस्स, एवं परिहरितस्सापि च भेदनविद्धंसनधम्मस्स, भिज्जनविकिरणसभावस्सेवाति अत्थो । एत्थ च अनिच्चपदेन चेव भेदनविद्धंसनपदेहि चस्स अत्थङ्गमो कथितो, सेसेहि समुदयो । निब्बिन्दथाति उक्कण्ठथ पजहथ इमं कायन्ति दस्सेति । एवमिमस्मिं सुत्ते बलविपस्सना कथिता । छट्ठं वुत्तनयमेव । सज्जासीसेन पनेत्थ जाणमेव कथितं ।

७-८. कुलसुत्तादिवण्णना

१७-१८. सत्तमे न मनापेन पच्चुट्टेन्तीति मनवड्डेनेन मनं अल्लीयनाकारेण आसना वुट्ठाय पच्चुग्गमनं न करोन्ति । न मनापेन अभिवादेन्तीति न पच्चपतिट्ठितेन वन्दन्ति । असक्कच्चं देन्तीति अचिन्तीकारेण देन्ति । नो सक्कच्चन्ति सहत्था न देन्ति । न उपनिसीदन्ति धम्मसवनायाति “धम्मं सुणिस्सामा”ति न समीपे निसीदन्ति । न सुस्सूसन्तीति घटपिट्ठे आसित्तउदकं विय विवट्ठेत्वा गच्छति । अट्ठमे वेनेय्यज्झासयवसेन मेत्ताभावनं पक्खिपित्वा नवङ्गसमन्नागतोति वुत्तं ।

९. देवतासुत्तवण्णना

१९. नवमे विप्पटिसारिनियोति विप्पटिसारितं मङ्कुभावं आपज्जिम्ह । हीनं कायन्ति उपरिदेवलोकं उपादाय हेट्ठिमो हीनोति वुच्चति । नो च खो यथासत्ति यथाबलं संविभजिम्हाति अत्तनो सत्तिया च बलस्स च अनुरूपेण सीलवन्तानं संविभागं कत्वा न भुज्जिम्हा ।

१०. वेलामसुत्तवण्णना

२०. दसमे अपि नु ते, गहपति, कुले दानं दीयतीति नयिदं भगवा भिक्खुसङ्घस्स दानं सन्धाय पुच्छति । सेट्ठिस्स हि घरे भिक्खुसङ्घस्स निच्चं पणीतदानं दीयति, न तं सत्था न जानाति । लोकियमहाजनस्स पणं दिव्यमानदानं अत्थि, तं लूखं होति, सेट्ठिस्स चित्तं न पीणेति । तं पुच्छामीति पुच्छति । कणाजकन्ति सकुण्डकभत्तं, सकुण्डकेहिपि कणिकतण्डुलेहेव पक्कं । बिळङ्गदुतियन्ति कज्जियदुतियं । असक्कच्चं देतीति असक्करित्वा देति । अचिन्तीकत्वाति अचिन्तीकारेण दक्खिण्येय्य अगारवेण देति । असहत्था देतीति सहत्थेन अदत्त्वा परहत्थेन देति, आणत्तिमत्तमेव करोतीति अत्थो । अपविद्धं देतीति न निरन्तरं देति, संवच्छरिकं सोण्डबलि विय होति । अनागमनदिट्ठिको देतीति न कम्मज्ज फलज्ज सद्वहित्वा देति ।

यत्थ यत्थाति तीसु कुलसम्पदासु यस्मिं यस्मिं कुले । न उळाराय भत्तभोगायातिआदीसु नानगरससुगन्धसालिभोजने उपनीते चित्तं न नमति, “हरथेतं रोगवड्डुन”न्ति वत्त्वा येन वा तेन वा डाकेन सद्धिं सकुण्डकभत्तं अमतं विय सम्पियायमानो भुज्जति । कासिकादीसु वरवत्थेसु उपनीतेसु “हरथेतानि निवासेन्तस्स पटिच्छादेतुम्पि न सक्कोन्ति, गत्तेसुपि न सण्ठहन्ती”ति वत्त्वा नाळिकेरसाटकमूलतचसदिसानि पणं थूलवत्थानि “इमानि निवासेन्तो निवत्थभावम्पि जानाति, पटिच्छादेतब्बम्पि पटिच्छादेन्ती”ति सम्पियायमानो निवासेति । हत्थियानअस्सयानरथयानसुवण्णसिविकादीसु उपनीतेसु “हरथेतानि चलाचलानि, न सक्का एत्थ निसीदितु”न्ति वत्त्वा जज्जररथके उपनीते “अयं निच्चलो, एत्थ सुखं निसीदितु”न्ति तं सादियति । न उळारेसु पच्चसु कामगुणेषूति अलङ्कृतपटियत्ता रूपवतियो इत्थियो दिस्वा “यक्खिनियो मज्जे, एता खादितुकामा, किं एताही”ति यथाफासुकेनेव वीतिनामेति । न सुस्सूसन्तीति सोतुं न इच्छन्ति, न सद्वहन्तीति अत्थो । न सोतं ओदहन्तीति कथितस्स सवनत्थं न सोतपसादं ओदहन्ति । सक्कच्चन्तिआदीनि वुत्तविपरियायेन वेदितब्बानि ।

वेलामोति जातिगोत्तरूपभोगसद्धापज्जादीहि मरियादवेलं अतिक्कन्तेहि उळारेहि गुणेहि समन्नागतत्ता एवंलद्धनामो । सो एवरूपं दानं अदासि महादानन्ति एत्थ अयं अनुपुब्बीकथा — सो किर अतीते बाराणसियं पुरोहितगेहे पटिसन्धिं गण्हि, वेलामकुमारोतिस्स नामं अकंसु । सो सोळसवस्सकाले बाराणसिराजकुमारेण सद्धिं सिप्पुगहणत्थं तक्कसिलं अगमासि । ते उभोपि दिसापामोक्खस्स आचरियस्स सन्तिके सिप्पं पट्टपयिंसु । यथा च ते, एवं अज्जेपि जम्बुदीपे चतुरासीतिसहस्सराजकुमारा । बोधिसत्तो अत्तना गहितट्ठाने पिट्ठिआचरियो हुत्वा चतुरासीति राजकुमारसहस्सानि

सिक्खापेति, सयम्पि सोळसवस्सेहि गहेतब्बसिप्पं तीहि वस्सेहि उग्गण्हि । आचरियो “वेलामकुमारस्स सिप्पं पग्गुण”न्ति जत्वा, “ताता, वेलामो मया जातं सब्बं जानाति, तुम्हे सब्बेपि समग्गा गन्त्वा एतस्स सन्तिके सिप्पं उग्गण्हथा”ति चतुरासीति कुमारसहस्सानि बोधिसत्तस्स निव्यादेसि ।

बोधिसत्तो आचरियं वन्दित्वा चतुरासीति कुमारसहस्सपरिवारो निक्खमित्वा एकं आसन्ननगरं पत्वा नगरसामिकं राजकुमारं उग्गण्हापेत्वा तस्स सिप्पे पग्गुणे जाते तं तत्थेव निवत्तेसि । एतेनुपायेन चतुरासीति नगरसहस्सानि गन्त्वा चतुरासीतिया राजकुमारानं सिप्पं पग्गुणं कारेत्वा तस्मिं तस्मिं नगरे तं तं निवत्तेत्वा बाराणसिराजकुमारं आदाय बाराणसिं पच्चागच्छि । मनुस्सा कुमारं परियोसितसिप्पं रज्जे अभिसिञ्चिसु, वेलामस्स पुरोहितद्वानं अदंसु । तेपि चतुरासीतिसहस्सरारजकुमारा सकेसु सकेसु रज्जेसु अभिसेकं पत्वा अनुसंवच्छरं बाराणसिरज्जो उपद्वानं आगच्छन्ति । ते राजानं दिस्वा वेलामस्स सन्तिकं गन्त्वा, “आचरिय, अम्हे रज्जेसु पतिट्ठिता, वदेय्याथ येनत्थो”ति वत्वा गच्छन्ति । तेसं गमनागमनकाले सकटसन्दमानिकगाविगोणकुक्कुटसूकरादयो गण्हन्तानं जनपदो अतिविय उउपद्दुतो होति, महाजनो सन्निपतित्वा राजङ्गणे कन्दति ।

राजा वेलामं पक्कोसित्वा, “आचरिय, उपद्दुतो जनपदो, राजानो गमनागमनकाले महाविलोपं करोन्ति, मनुस्सा सन्धारेतुं न सक्कोन्ति, जनपदपीळाय उपसमं एकं उपायं करोथा”ति । साधु महाराज, उपायं करिस्सामि, तुम्हाकं यत्तकेन जनपदेन अत्थो, तं परिच्छिन्दित्वा गण्हथाति । राजा तथा अकासि । वेलामो चतुरासीतिया राजसहस्सानं जनपदे विचारेत्वा चक्कनाभियं अरे विय रज्जो जनपदस्मिं ओरोपेसि । ततो पट्टाय ते राजानो आगच्छन्तापि गच्छन्तापि अत्तनो अत्तनो जनपदेनेव सञ्चरन्ति, अम्हाकं जनपदोति विलोपं न करोन्ति । राजगारवेन रज्जो जनपदम्पि न पीळेन्ति । जनपदा सन्निसिन्ना निस्सद्वा निरवा अहेसुं । सब्बे राजानो हट्ठुत्तु “येन वो, आचरिय, अत्थो, तं अम्हाकं वदेथा”ति पवारयिंसु ।

वेलामो सीसंन्हातो अत्तनो अन्तोनिवेसने सत्तरतनपरिपूरानं गम्भानं द्वारानि विवरापेत्वा याव सत्तमा कुलपरिवट्टा ठपितं धनं ओलोकेत्वा आयवयं उपधारेत्वा “मया सकलजम्बुदीपं खोभेन्तेन दानं दातुं वट्ठती”ति रज्जो आरोचेत्वा गङ्गातीरे द्वादसयोजनिका उद्धनपन्तियो कारेत्वा तस्मिं तस्मिं ठाने सप्पिमधुफाणिततेलतिलतण्डुलादीनं ठपनत्थाय महाकोट्टागारानि पतिट्ठापेत्वा “एकेकस्मिं ठाने एत्तका एत्तका जना संविदहथ, यंकिञ्चि मनुस्सानं लद्धब्बं नाम अत्थि, ततो एकस्मिम्पि असति मय्हं आरोचेय्याथा”ति मनुस्से संविधाय “असुकदिवसतो पट्टाय वेलामब्राह्मणस्स दानं भुज्जन्तू”ति नगरे भेरिं चरापेत्वा “दानगं परिनिट्ठित”न्ति दानयुत्तेहि आरोचिते सहस्सगघनकं वत्थं निवासेत्वा पच्चसतगघनकं एकंसं कत्वा सब्बालङ्कारभूसितो दानवीमंसनत्थाय फलिकवण्णस्स उदकस्स सुवण्णभिङ्गारं पूरेत्वा “इमस्मिं लोके सचे इमं दानं पटिग्गहेतुं युत्तरूपा दक्खिण्यपुग्गला अत्थि, इदं उदकं निक्खमित्वा पथविं गण्हातु । सचे नत्थि, एवमेव तिट्ठतू”ति सच्चकिरियं कत्वा भिङ्गारं अधोमुखं अकासि । उदकं धमकरणेन गहितं विय अहोसि । बोधिसत्तो “सुज्जो वत, भो, जम्बुदीपो, एकपुग्गलोपि दक्खिणं पटिग्गहेतुं युत्तरूपो नत्थी”ति विप्पटिसारं अकत्वा “सचे दायकस्स वसेनायं दक्खिणा विसुज्झिस्सति, उदकं निक्खमित्वा पथविं गण्हातू”ति चिन्तेसि । फलिकवण्णसदिसं उदकं निक्खमित्वा पथविं गण्हि । “इदानीं दानं दस्सामी”ति दानगं पत्वा दानं ओलोकेत्वा यागुवेलाय यागुं, खज्जकवेलाय खज्जकं, भोजनवेलाय भोजनं दापेसि । एतेनेव नीहारेन दिवसे दिवसे दानं दीयति ।

तस्मिं खो पन दानगो “इदं नाम अत्थि, इदं नाम नत्थी”ति वत्तब्बं नत्थि । इदानीं तं दानं एत्तकमत्तेनेव न निट्ठं गमिस्सतीति रत्तसुवण्णं नीहरापेत्वा सुवण्णपातियो कारेत्वा चतुरासीतिसुवण्णपातिसहस्सादीनं अत्थाय

चतुरासीतिराजसहस्सानं सासनं पहिणि । राजानो “चिरस्सं वत मयं आचरियेन अनुग्गहिता”ति सब्बं सम्पादेत्वा पेसेसुं । दाने दिव्यमानेयेव सत्त वस्सानि सत्त मासा अतिक्कन्ता । अथ ब्राह्मणो “हिरज्जं भाजेत्वा दानं दस्सामी”ति महन्ते ओकासे दानं सज्जापेसि । सज्जापेत्वा चतुरासीति सुवण्णपातिसहस्सानि आदिं कत्वा कोटितो पट्ठाय अदासि ।

तत्थ **रूपियपूरानी**ति रजततट्टिरजतफालरजतमासकेहि पूरानि । पातियो पन खुद्विकाति न सल्लक्खेतब्बा, एककरीसप्पमाणे भूमिभागे चतस्सोव पातियो ठपयिंसु । पातिमकुळं नवरतनं होति, मुखवट्ठितो पट्ठाय अट्टरतनं, पातिमुखवट्ठिया छयुत्तो आजज्जरथो अनुपरियायति, ददमानो पातिया बाहिरन्तेन वग्गवग्गे पटिग्गाहके ठपेत्वा पठमं पातिया पक्खित्तं दत्वा पच्छा सन्धिसन्धितो वियोजेत्वा पातिन्ति एवं चतुरासीति पातिसहस्सानि अदासि ।

रूपियपातिआदीसुपि एसेव नयो । एत्थपि च **सुवण्णपूरानी**ति सुवण्णतट्टिसुवण्णफालसुवण्णमासकेहि पूरानि ।

हिरज्जपूरानीति सत्तविधरतनपूरानि । **सोवण्णालङ्कारानी**ति सुवण्णालङ्कारानि । **कंसूपधारणानी**ति

रजतमयखीरपटिच्छकानि । तासं पन धेनूनं सिङ्गानि सुवण्णकोसकपरियोनद्धानि अहेसुं, गीवाय सुमनदामं पिळन्धिसु, चतूसु पादेसु नूपूरानि, पिड्डियं वरदुकूलं पारुतं, कण्ठे सुवण्णघण्टं बन्धिसु । **वत्थकोटिसहस्सानि**ति लोकवोहारतो वीसतिवत्थयुगानि एका कोटि, इध पन दस साटकाति वुत्तं । **खोमसुखुमानन्ति**आदिमि खोमादीसु यं यं सुखुमं, तं तदेव अदासि । यानि पनेतानि इत्थिदानं उसभदानं मज्जदानं समज्जादानन्ति अदानसम्मत्तानि, तानिपि एस “वेलामस्स दानमुखे इदं नाम नत्थी”ति वचनपथं पच्छिन्दितुं परिवारत्थाय अदासि । **नज्जो मज्जे विस्सन्दन्ती**ति नदियो विय विस्सन्दन्ति ।

इमिना सत्था वेलामस्स दानं कथेत्वा, “गहपति, एतं महादानं नाज्जो अदासि, अहं अदासिं । एवरूपं पन दानं ददन्तोपि अहं पटिग्गहेतुं युत्तरूपं पुग्गलं नालत्थं, त्वं मादिसे बुद्धे लोकस्मिं दिट्ठमाने दानं ददमानो कस्मा चिन्तेसी”ति सेट्ठिस्स देसनं वट्ठेन्तो **सिया खो पन तेति**आदिमाह । ननु च यानि तदा अहेसुं रूपवेदनासज्जासङ्खारविज्जाणानि, तानि निरुद्धानि? कस्मा “अहं तेन समयेन वेलामो ब्राह्मणो”ति आहाति? पवेणिया अविच्छिन्नत्ता । तानि हि रूपादीनि निरुद्ध्यमानानि इमेसं पच्चये दत्वा निरुद्धानि अपरापरं अविच्छिन्नं पवेणिं गहेत्वा एवमाह । **न तं कोचि दक्खिणं सोधेतीति** कोचि समणो वा ब्राह्मणो वा देवो वा मारो वा उट्ठाय तं दक्खिणं सोधेतीति वत्तब्बो नाहोसि । तज्जि दक्खिणं सोधेन्तो उत्तमकोटिया बुद्धो, हेट्ठिमकोटिया धम्मसेनापतिसारिपुत्तत्थेरसदिसो सावको सोधेय्य ।

दिट्ठिसम्पन्नन्ति दस्सनसम्पन्नं सोतापन्नं । **इदं ततो महप्फलतरन्ति** इदं सोतापन्नस्स दिन्नदानं लोकियमहाजनस्स सत्तमासाधिकानि सत्त संवच्छरानि एत्तकं हिरज्जसुवण्णं परिच्चजन्तेन दिन्नदानतो महप्फलं ।

यो च सतं दिट्ठिसम्पन्नानन्ति एत्थ एकस्स सकदागामिस्स वसेन एकुत्तरसतं सोतापन्ने कत्वा सोतापन्नगणना वेदितब्बा । इमिना उपायेन सब्बवारेसु हेट्ठा हेट्ठा आगते अनन्तरेण सतगुणं कत्वा पुग्गलगणना वेदितब्बा ।

बुद्धप्पमुखन्ति एत्थ सम्मासम्बुद्धं सङ्गत्थेरं कत्वा निसिन्नो सङ्गो बुद्धप्पमुखो सङ्गोति वेदितब्बो । **चातुदिसं सङ्गं उद्विस्साति** एत्थ चातुदिसं सङ्गं उद्विस्स कतविहारो नाम यत्थ चेति यं पतिट्ठितं होति, धम्मस्सवनं करीयति, चतूहि दिसाहि अनुदिसाहि च भिक्खू आगन्त्वा अप्पटिपुच्छित्वायेव पादे धोवित्वा कुञ्चिकाय द्वारं विवरित्वा सेनासनं पटिजग्गित्वा वसित्वा यथाफासुकं गच्छन्ति । सो अन्तमसो चतुरतनिया पण्णसालापि होतु, चातुदिसं सङ्गं उद्विस्स कतविहारोत्तेव वुच्चति ।

सरणं गच्छेय्याति एत्थ मग्गेनागतं अनिवत्तनसरणं अधिप्पेतं । अपरे पनाहु — अत्तानं निय्यादेत्वा दिन्नत्ता

सरणागमनं ततो महप्फलतरन्ति वृत्तं । **सिक्खापदानि समादियेय्याति** पञ्च सीलानि गणहेय्य । सीलम्पि मग्गेन आगतं अनिवत्तनसीलमेव कथितं । अपरे पनाहु — सब्बसत्तानं अभयदानस्स दिन्नत्ता सीलं ततो महप्फलतरन्ति वृत्तं । **गन्धोहनमत्तन्ति** गन्धऊहनमत्तं, द्वीहङ्गुलीहि गण्डपिण्डं गहेत्वा उपसिङ्घनमत्तं । अपरे पन “गद्दोहनमत्त”न्ति पाळिं वत्वा गाविया एकवारं थनअञ्छनमत्तन्ति अत्थं वदन्ति । **मेत्तचित्तन्ति** सब्बसत्तानं हितानुफरणचित्तं । तं पन अप्पनावसेनेव गहितं । **अनिच्चसञ्जन्ति** मग्गस्स अनन्तरपच्चयभावेन सिक्खापत्तबलवविपस्सनं ।

उपमातो पन इमानि दानादीनि पुज्जानि एवं वेदितब्बानि — सचेपि हि जम्बुदीपं भेरितलसदिसं समतलं कत्वा कोटितो पट्टाय पल्लङ्के अत्थरित्वा अरियपुग्गले निसीदापेय्य, तत्थ सोतापन्नानं दस पन्तियो अस्सु, सकदागामीनं पञ्च, अनागामीनं अट्ठतेय्या, खिणासवानं दियट्ठा, पच्चेकबुद्धानं एका पन्ति भवेय्य, सम्मासम्बुद्धो एककोव । एत्तकस्स जनस्स दिन्नदानतो सम्मासम्बुद्धस्स दिन्नमेव महप्फलं । इतरं पन —

“विहारदानं पणिपातो, सिक्खा मेत्ताय भावना ।
खयतो सम्मसन्तस्स, कलं नाग्घति सोळसि” ॥

तेनेव भगवा परिनिब्बानसमये “धम्मानुधम्मप्पटिपत्ति अनुत्तरा पूजा”ति आह । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

सीहनादवग्गो दुतियो ।

३. सत्तावासवग्गो

१. तिठानसुत्तवण्णना

२१. ततियस्स पठमे **उत्तरकुरुकाति** उत्तरकुरुवासिनो । **अधिगगणहन्तीति** अधिभवन्ति, अधिका विसिद्धा जेड्डका होन्ति । **अममाति** नित्तण्हा । अट्ठकथायं पन निद्दुक्खाति वृत्तं । **अपरिग्गहाति** “इदं मय्ह”न्ति परिग्गहरहिता । **नियतायुकाति** तेसज्हि निबद्धं आयु वस्ससहस्समेव, गतिपि निबद्धा, ततो चवित्वा सग्गेयेव निब्बत्तन्ति । **सतिमन्तोति** देवतानज्हि एकन्तसुखिताय सति थिरा न होति, नेरयिकानं एकन्तदुक्खिताय । इमेसं पन वोकिण्णसुखदुक्खत्ता सति थिरा होति । **इध ब्रह्मचरियवासोति** जम्बुदीपे बुद्धपच्चेकबुद्धानं उप्पज्जनतो अट्ठङ्गिकमग्गब्रह्मचरियवासोपि इधेव होति ।

२. अस्सखळुङ्कसुत्तवण्णना

२२. दुतिये **जवसम्पन्नोति** पदजवेन सम्पन्नो । **न वण्णसम्पन्नोति** न सरीरवण्णेन सम्पन्नो । पुरिसखळुङ्केसु **जवसम्पन्नोति** जाणजवेन सम्पन्नो । **न वण्णसम्पन्नोति** न गुणवण्णेन सम्पन्नो । सेसं पाळिनयेनेव वेदितब्बं । यज्हेत्थ वत्तब्बं सिया, तं तिकनिपातवण्णनायं वृत्तमेव ।

३. तण्हामूलकसुत्तवण्णना

२३. ततिये **तण्हं पटिच्चाति** द्वे तण्हा एसनतण्हा एसिततण्हा च । याय तण्हाय अजपथसङ्कुपथादीनि पटिपज्जित्वा भोगे एसति गवेसति, अयं एसनतण्हा नाम । या तेसु एसितेसु गवेसितेसु पटिलद्धेसु तण्हा, अयं एसिततण्हा नाम । इध पन

एसनतण्हा दट्टुब्बा । **परियेसना**ति रूपादिआरम्मणपरियेसना । सा हि एसनतण्हाय सति होति । **लाभो**ति रूपादिआरम्मणपटिलाभो । सो हि परियेसनाय सति होति ।

विनिच्छयो पन जाणतण्हादिट्ठिवितक्कवसेन चतुब्बिधो । तत्थ “सुखविनिच्छयं जज्जा, सुखविनिच्छयं जत्वा अज्झत्तं सुखमनुयुज्जेय्या”ति (म० नि० ३.३२३) अयं जाणविनिच्छयो । “विनिच्छयाति द्वे विनिच्छया तण्हाविनिच्छयो च दिट्ठिविनिच्छयो चा”ति (महानि० १०२) एवं आगतानि अट्टसततण्हाविचरितानि तण्हाविनिच्छयो । द्वासट्ठि दिट्ठियो दिट्ठिविनिच्छयो । “छन्दो खो, देवानमिन्द, वितक्कनिदानो”ति (दी० नि० २.३५८) इमस्मिं पन सुत्ते इध विनिच्छयोति वुत्तो वितक्कोयेव आगतो । लाभं लभित्वा हि इट्ठानिट्ठं सुन्दरासुन्दरं वितक्केनेव विनिच्छिनन्ति “एत्तकं मे रूपाारम्मणत्थाय भविस्सति, एत्तकं सद्धारम्मणत्थाय, एत्तकं मय्हं भविस्सति, एत्तकं परस्स, एत्तकं परिभुज्जिस्सामि, एत्तकं निदहिस्सामी”ति । तेन वुत्तं — **लाभं पटिच्च विनिच्छयो**ति ।

छन्दरागोति एवं अकुसलवितक्केन वितक्किते वत्थुस्मिं दुब्बलरागो च बलवरागो च उप्पज्जति । इदञ्चि इध छन्दोति दुब्बलरागस्साधिवचनं । **अज्झोसान**न्ति अहं ममन्ति बलवसन्निट्ठानं । **परिग्गहो**ति तण्हादिट्ठिवसेन परिग्गहकरणं । **मच्छरिय**न्ति परेहि साधारणभावस्स असहनता । तेनेवस्स पोराणा एवं वचनत्थं वदन्ति — “इदं अच्छरियं मय्हमेव होतु, मा अज्जस्स अच्छरियं होतूति पवत्तत्ता मच्छरियन्ति वुच्चती”ति । **आरक्खो**ति द्वारपिदहनमज्जूसागोपनादिवसेन सुट्ठु रक्खनं । अधिकरोतीति **अधिकरणं**, कारणस्सेतं नामं । **आरक्खाधिकरण**न्ति भावनपुंसकं, आरक्खाहेतूति अत्थो । **दण्डादाना**दीसु परनिसेधनत्थं दण्डस्स आदानं **दण्डादानं** । एकतो धारादिनो सत्थस्स आदानं **सत्थादानं** । **कलहो**ति कायकलहोपि वाचाकलहोपि । पुरिमो **विग्गहो**, पच्छिमो **विवादो** (दी० नि० अट्ठ० २.१०३) । तुवंतुवन्ति अगारववसेन तुवंतुवंचनं ।

४. सत्तावाससुत्तवण्णना

२४. चतुत्थे **सत्तावासा**ति सत्तानं आवासा, वसनट्ठानानीति अत्थो । तत्थ सुद्धावासापि सत्तावासोव, असब्बकालिकत्ता पन न गहिता । सुद्धावासा हि बुद्धानं खन्धावारट्ठानसदिसा, असङ्खेय्यकप्पे बुद्धेसु अनिब्बत्तेसु तं ठानं सुज्जं होति । इति असब्बकालिकत्ता न गहिता । सेसमेत्थ विज्जाणट्ठितीसु वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

५. पज्जासुत्तवण्णना

२५. पज्जमे **यतो**ति यस्मिं काले । **सुपरिचितं** होतीति सुट्ठु उपचितं सुवट्ठितं होति । **कल्लं वचनाया**ति युत्तं वत्तुं । **वीतराग**न्ति विगतारागं । **असरागधम्म**न्ति न सरज्जनसभावं । **अनावत्तिधम्म**न्ति अनावत्तनसभावं अनिब्बत्तारहं, अप्पटिसन्धिकभावेनेव निरुज्जनसभावन्ति अत्थो । इमस्मिं सुत्ते खीणासवोव कथितो ।

६. सिलायूपसुत्तवण्णना

२६. छट्ठे **चन्दिकापुत्तो**ति मातु नामवसेन पज्जातो चन्दिकापुत्तत्थेरो । **चेतसा चित्तं** होतीति चित्तवारपरियायेन चित्तवारपरियायो चितो वट्ठितो होति । **चेतसा चित्तं सुपरिचित**न्ति चित्तवारपरियायेन चित्तवारपरियायो उपरूपरि सुचितो सुवट्ठितो होति । **नेवस्स चित्तं परियादियन्ती**ति तानि आरम्मणानि तस्स खीणासवस्स चित्तुप्पादं गहेत्वा खेपेत्वा ठातुं न सक्कोन्ति । **अमिस्सीक**तन्ति तानि आरम्मणानि अनल्लीनत्ता तेहि अमिस्सीकतं । **आनेज्जप्प**त्तन्ति अनिज्जनभावं

निष्फन्दनभावं पतं ।

सिलायूपोति सिलाथम्भो । सोळसकुक्कुकोति दीघतो सोळसहत्यो । हेट्टानेमङ्गमाति आवाटस्स हेट्टागता । उपरि नेमस्साति उपरि आवाटस्स । सुनिखातत्ताति अयमुसलेहि कोट्टेत्वा कोट्टेत्वा सुट्टु निखातत्ता । एवमेव खोति एत्थ सिलायूपो विय खीणासवो दट्टब्बो, महावाता विय छसु द्वारेसु उप्पज्जनका किलेसा, चतूहि दिसाहि आगन्त्वा वातानं सिलायूपं चालेतुं असमत्थभावो विय छसु द्वारेसु उप्पज्जनककिलेसानं खीणासवस्स चित्तं चालेतुं असमत्थभावो वेदितब्बो । इमस्मिम्पि सुत्ते खीणासवोव कथितो ।

७-८. वेरसुत्तद्वयवण्णना

२७-२८. सत्तमे भयं वेरं पसवतीति चित्तुत्रासभयञ्च पुग्गलवेरञ्च पटिलभति । चेतसिकन्ति चित्तनिस्सितं । दुक्खन्ति कायवत्थुकं । दोमनस्सन्ति पटिघसम्पयुत्तदुक्खं । इमस्मिं सुत्ते सोतापत्तिमग्गो कथितो । अट्टमं भिक्खुसङ्घस्स कथितं, इमस्मिं पन सोतापन्नोव कथितोति वुत्तं ।

९. आघातवत्थुसुत्तवण्णना

२९. नवमे आघातवत्थूनीति आघातकारणानि । आघातं बन्धतीति कोपं बन्धति उप्पादेति ।

१०-११. आघातपटिविनयसुत्तादिवण्णना

३०-३१. दसमे आघातपटिविनयाति आघातस्स पटिविनयकारणानि । तं कुतेत्थ लब्भाति “तं अनत्थचरणं मा अहोसी”ति एतस्मिं पुग्गले कुतो लब्भा, केन कारणेन सक्का लब्धुं, “परो नाम परस्स अत्तनो चित्तरुचिया अनत्थं करोती”ति एवं चिन्तेत्वा आघातं पटिविनेति । अथ वा सचाहं कोपं करेय्यं, तं कोपकरणं एत्थ पुग्गले कुतो लब्भा, केन कारणेन लब्धवन्ति अत्थो । कुतो लाभातिपि पाठो । सचाहं एत्थ कोपं करेय्यं, तस्मिं मे कोपकरणे कुतो लाभा लाभा, नाम के सियुन्ति अत्थो । इमस्मिञ्च अत्थे तन्ति निपातमत्तमेव होति । एकादसमे अनुपुब्बनिरोधाति अनुपटिपाटिनिरोधा । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

सत्तावासवग्गो ततियो ।

४. महावग्गो

१-२. अनुपुब्बविहारसुत्तादिवण्णना

३२-३३. चतुत्थस्स पठमे अनुपुब्बविहाराति अनुपटिपाटिया समापज्जितब्बविहारा । दुतिये यत्थ कामा निरुज्झन्तीति यस्मिं ठाने कामा वूपसम्मन्ति । निरोधेत्वाति अप्पटिवत्ते कत्वा । निच्छाताति तण्हादिट्ठिच्छातानं अभावेन निच्छाता । निब्बुताति अत्तपरितापनकिलेसानं अभावेन निब्बुता । तिण्णाति कामतो तिण्णा । पारंगताति कामे पारं गता । तदङ्गेनाति तेन ज्ञानङ्गेन । एत्थ कामा निरुज्झन्तीति एत्थ पठमज्झाने कामा निरुज्झन्ति । ते चाति ये पठमज्झानं समापज्जन्ति, ते कामे निरोधेत्वा निरोधेत्वा विहरन्ति नाम । पज्जलिकोति पग्गहितअज्जलिको हुत्वा । पयिरुपासेय्याति

उपट्टापेय्य । इमिना उपायेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

३. निब्बानसुखसुत्तवण्णना

३४. ततिये उदायीति लाळुदायित्थेरो । एतदेव ख्वेत्थाति एतदेव खो एत्थ । कामसहगताति कामनिस्सिता । समुदाचरन्तीति मनोद्वारे सञ्चरन्ति । आबाधायाति आबाधनाय पीळनाय । परियायेनाति कारणेन । एवं सब्बवारेसु अत्थो वेदितब्बो । इमस्मिं सुत्ते अवेदयितसुखं नाम कथितं ।

४. गावीउपमासुत्तवण्णना

३५. चतुत्थे पब्बतेय्याति पब्बतचारिनी । न सुप्पतिट्ठितं पतिट्ठापेत्वाति यथा सुप्पतिट्ठिता होति, एवं न पतिट्ठापेत्वा । तं निमित्तन्ति तं पठमज्झानसङ्घातं निमित्तं । न स्वाधिट्ठितं अधिट्ठातीति यथा सुट्ठु अधिट्ठितं होति, न एवं अधिट्ठाति । अनभिहिंसमानोति अपोथेन्तो अविहेठेन्तो । मुदु चित्तं होति कम्मज्जन्ति यथा विपस्सनाचित्तं लोकुत्तरमग्गकखणे मुदु कम्मकखमं कम्मयोगं होति, एवमस्स अभिज्जापादकं चतुत्थज्झानचित्तं मुदु होति कम्मज्जं । अप्पमाणो समाधीति चतुर्ब्रह्मविहारसमाधिपि मग्गफलसमाधिपि अप्पमाणो समाधि नाम, इध पन “अप्पमाणं अप्पमाणारम्मण”न्ति इमिना परियायेन सुप्पगुणसमाधि अप्पमाणसमाधीति दट्ठब्बो । सो अप्पमाणेन समाधिना सुभावितेनाति इमस्मिं ठाने अयं भिक्खु विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पत्तो । इदानि खीणासवस्स अभिज्जापटिपाटिं दस्सेन्तो यस्स यस्स चातिआदिमाह ।

५. ज्ञानसुत्तवण्णना

३६. पञ्चमे आसवानं खयन्ति अरहत्तं । यदेव तत्थ होति रूपगतन्ति तस्मिं पठमज्झानकखणे वत्थुवसेन वा चित्तसमुट्ठानिकादिवसेन वा यं रूपं नाम पवत्तति । वेदनागतादीनि सम्पयुत्तवेदनादीनं वसेन वेदितब्बानि । ते धम्मेति ते रूपादयो पञ्चकखन्धधम्मे । अनिच्चतोतिआदीसु हुत्वा अभावाकारेन अनिच्चतो, पटिपीळनाकारेन दुक्खतो, रुज्जनाकारेन रोगतो, अन्तोदुस्सनट्ठेन गण्डतो, अनुपविट्ठेन अनुकन्तनट्ठेन च सल्लतो, दुक्खट्ठेन अघतो, आबाधनट्ठेन आबाधतो, असकट्ठेन परतो, पलुज्जनट्ठेन पलोकतो, अस्सामिकट्ठेन सुज्जतो, अवसवत्तनट्ठेन अनत्ततो । समनुपस्सतीति बलवविपस्सनापज्जाय पस्सति ।

तेहि धम्मेहीति तेहि पञ्चकखन्धधम्मेहि । पटिवापेतीति निब्बानवसेन निवत्तेति । अमताय धातुयाति निब्बानधातुया । चित्तं उपसंहरतीति जाणेन आनिसंसं दिस्वा ओतारेति । सन्तन्ति पच्चनीकसन्तताय सन्तं । पणीतन्ति अतप्पकं । सो तत्थ ठितो आसवानं खयं पापुणातीति सो तस्मिं पठमज्झाने ठितो तं बलवविपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणाति । अपरो नयो — सो तेहि धम्मेहीति यस्मा अनिच्चतोतिआदीसु अनिच्चतो पलोकतोति द्वीहि पदेहि अनिच्चलकखणं कथितं, दुक्खतोतिआदीहि छहि दुक्खलकखणं, परतो, सुज्जतो, अनत्ततोति तीहि अनत्तलकखणं । तस्मा सो तेहि एवं तिलकखणं आरोपेत्वा दिट्ठेहि अन्तोसमापत्तियं पञ्चकखन्धधम्मेहि । चित्तं पटिवापेतीति चित्तं पटिसंहरति मोचेति अपनेति । उपसंहरतीति विपस्सनाचित्तं ताव सवनवसेन थुतिवसेन परियत्तिवसेन पज्जत्तिवसेन च सन्तं निब्बानन्ति एवं असङ्खताय अमताय धातुया उपसंहरति । मग्गचित्तं निब्बानं आरम्मणकरणवसेनेव “एतं सन्तं एतं पणीतं”न्ति न एवं वदति । इमिना पनाकारेन तं पटिविज्जन्तो तत्थ चित्तं उपसंहरतीति अत्थो ।

सो तत्थ ठितोति तस्सा तिलकखणारम्मणाय विपस्सनाय ठितो । आसवानं खयं पापुणातीति अनुक्कमेन चत्तारो

मग्गे भावेत्वा अरहत्तं पापुणाति । तेनेव धम्मरागेनाति समथविपस्सनाधम्मं छन्दरागेन । धम्मनन्दियाति तस्सेव वेवचनं । समथविपस्सनासु हि सब्बसो छन्दरागं परियादातुं सक्कोन्तो अरहत्तं पापुणाति, असक्कोन्तो अनागामी होति ।

तिणपुरिसरूपके वाति तिणपोत्थकरूपे वा । दूरे कण्डे पातेतीति दूरेपाती । अविराधितं विज्झतीति अक्खणवेधी । यदेव तत्थ होति वेदनागतन्ति इध रूपं न गहितं । कस्मा? समतिक्कन्तत्ता । अयञ्जि हेट्ठा रूपावचरज्झानं समापज्जित्वा रूपं अतिक्कमित्वा अरूपावचरसमापत्तिं समापन्नोति समथवसेनापि अनेन रूपं समतिक्कन्तं, हेट्ठा रूपं सम्मसित्वा तं अतिक्कम्म इदानि अरूपं सम्मसतीति विपस्सनावसेनापि अनेन रूपं अतिक्कन्तं । आरूपे पन सब्बसोपि रूपं नत्थीति तं सन्धायपि रूपं न गहितं । अथ नेवसज्जानासज्जायतनं कस्मा न गहितन्ति? सुखुमत्ता । तस्मिञ्च चत्तारोपि अरूपक्खन्धा सुखुमा न सम्मसनूपगा । तेनेवाह — “इति खो, भिक्खवे, यावता सज्जासमापत्ति तावता अज्जापटिवेधो”ति । इदं वुत्तं होति — यावता सचित्तकसमापत्ति नाम अत्थि, तावता ओळारिके धम्मं सम्मसतो अज्जापटिवेधो होति, अरहत्तं सम्पज्जति । नेवसज्जानासज्जायतनं पन सुखुमत्ता सज्जासमापत्तीति न वुच्चति । ज्ञायीहेतेति ज्ञायीहि ज्ञानाभिरतेहि एतानि । वुट्ठहित्वाति ततो समापत्तितो वुट्ठाय । समक्खातब्बानीति सम्मा अक्खातब्बानि, “सन्तानि पणीतानी”ति एवं केवलं आचिक्खितब्बानि थोमेतब्बानि वण्णेतब्बानीति ।

६. आनन्दसुत्तवण्णना

३७. छट्ठे सम्बाधेति पच्चकामगुणसम्बाधे । ओकासाधिगमोति ओकासस्स अधिगमो । सत्तानं विसुद्धियाति सत्तानं विसुद्धिं पापनत्थाय । समतिक्कमायाति समतिक्कमनत्थाय । अत्थङ्गमायाति अत्थं गमनत्थाय । जायस्स अधिगमायाति सहविपस्सनकस्स मग्गस्स अधिगमनत्थाय । निब्बानस्स सच्छिकिरियायाति अपच्चयनिब्बानस्स पच्चक्खकरणत्थाय । तदेव नाम चक्खुं भविस्सतीति तज्जेव पसादचक्खु असम्भिन्नं भविस्सति । ते रूपाति तदेव रूपारम्भणं आपाथं आगमिस्सति । तज्जायतनं नो पटिसंवेदिस्सतीति तज्ज रूपायतनं न जानिस्सति । सेसेसुपि एसेव नयो ।

उदायीति काळुदायित्थेरो । सज्जीमेव नु खोति सचित्तकोयेव नु खो । मकारो पदसन्धिमतं । किंसज्जीति कतरसज्जाय सज्जी हुत्वा । सब्बसो रूपसज्जानन्ति इदं कस्मा गण्हि, किं पठमज्झानादिसमङ्गिनो रूपादिपटिसंवेदना होतीति? न होति, याव पन कसिणरूपं आरम्भणं होति, ताव रूपं समतिक्कन्तं नाम न होति । असमतिक्कन्तत्ता पच्चयो भवितुं सक्खिस्सति । समतिक्कन्तत्ता पन तं नत्थि नाम होति, नत्थिताय पच्चयो भवितुं न सक्कोतीति दस्सेतुं इदमेव गण्हि ।

जटिलवासिकाति जटिलनगरवासिनी । न चाभिनतोतिआदीसु रागवसेन न अभिनतो, दोसवसेन न अपनतो । ससङ्खारेण सप्पयोगेन किलेसे निग्गण्हित्वा वारेत्वा ठितो, किलेसानं पन छिन्नन्ते उप्पन्नोति न ससङ्खारनिग्गह्वारितगतो । विमुत्तत्ता ठितोति किलेसेहि विमुत्तत्तायेव ठितो । ठितत्ता सन्तुसितोति ठितत्तायेव सन्तुट्ठो नाम जातो । सन्तुसितत्ता नो परितस्सतीति सन्तुट्ठत्तायेव परितासं नापज्जति । अयं, भन्ते आनन्द, समाधि किं फलोति इमिना अयं थेरी तालफलज्जेव गहेत्वा “इदं फलं किं फलं नामा”ति पुच्छमाना विय अरहत्तफलसमाधिं गहेत्वा “अयं, भन्ते आनन्द, समाधि किं फलो वुत्तो भगवता”ति पुच्छति । अज्जाफलो वुत्तोति अज्जा वुच्चति अरहत्तं, अरहत्तफलसमाधि नामेसो वुत्तो भगवताति अत्थो । एवंसज्जीपीति इमाय अरहत्तफलसज्जाय सज्जीपि तदायतनं नो पटिसंवेदेतीति एवं इमस्मिं सुत्ते अरहत्तफलसमाधि कथितोति ।

७. लोकायतिकसुत्तवण्णना

३८. सत्तमे लोकायतिकाति लोकायतवादका । सततन्ति सदा । समितन्ति निरन्तरं । तिडुतेतन्ति तिडुतु एतं, मा एतं पटुपेथ, को वो एतेन अत्थो । धम्मं वो ब्राह्मणा देसेस्सामीति अहं वो चतुसच्चधम्मं देसेस्सामि ।

दळ्ळहधम्मोति दळ्ळधनुं गहेत्वा ठितो । धनुग्गहोति इस्सासो । दळ्ळधनु नाम द्विसहस्सथामं वुच्चति । द्विसहस्सथामं नाम यस्स आरोपितस्स जियाबद्धो लोहसीसादीनं भारो दण्डे गहेत्वा याव कण्डप्पमाणा उक्खित्तस्स पथवितो मुच्चति । सिक्खितोति दस द्वादस वस्सानि आचरियकुले उग्गहितसिप्पो । कतहत्थोति एको सिप्पमेव उग्गण्हाति, कतहत्थो न होति अयं पन कतहत्थो चिण्णवसिभावो । कतूपासनोति राजकुलादीसु दस्सितसिप्पो । लहुकेन असनेनाति अन्तो सुसिरं कत्वा तूलादीहि पूरेत्वा कतलक्खपरिकम्मेन सल्लहुककण्डेन । एवं कतज्झि एकउसभगामी द्वे उसभानिपि गच्छति... पे०... अट्टुसभगामी सोळस उसभानिपि गच्छति । अप्पकसिरेनाति निहुक्खेन । अतिपातेय्याति अतिक्कमेय्य । इदं वुत्तं होति — यथा सो धनुग्गहो तं विदत्थिचतुरङ्गुलं छायं सीघमेव अतिक्कामेति, एवं सकलचक्कवाळं सीघं सीघं अतिक्कमनसमत्थेन जवेन समन्नागतो । सन्धावनिकायाति पदसा धावनेन । एवमाहंसूति एवं वदन्ति ।

८. देवासुरसङ्गामसुत्तवण्णना

३९. अट्टमे समुपब्यूळ्हो अहोसीति पच्चुपट्टितो अहोसि । सङ्गामेय्यामाति सङ्गामं करेय्याम युज्जेय्याम । अपयिंसुयेवाति पलायिंसुयेव । उत्तरेनाभिमुखाति उत्तरामुखा हुत्वा । अभियन्ते वाति अनुबन्धन्ति येव । भीरुत्तानगतेनाति भीरुत्तानं भयनिवारणं पतिट्ठानं गतेन । अकरणीयाति युद्धेन किञ्चि अकत्तब्बा । कस्मा पन नेसं सङ्गामो होतीति? असुरा हि पुब्बे तावतिसवासिनो, ते चित्तपाटलिया पुप्फनकाले दिब्बपारिच्छत्तकपुप्फं अनुस्सरन्ति । ततो उप्पन्नकोधा “गण्हथ देवे”ति सम्मुखसम्मुखट्टानेनेव सिनेरुं अभिरुहन्ति, देवापि निक्खमन्ति । तेसं गोपालकदारकानं अज्जमज्जं दण्डकेहि पहरणसदिसं युद्धं होति । सक्को देवराजा हेट्ठा पञ्चसु ठानेसु आरक्खं ठपेत्वा उपरि देवपुरं परिवारेत्वा अत्तसदिसा वजिरहत्था पटिमा ठपापेसि । असुरा हेट्ठा पञ्च ठानानि पटिबाहित्वा अभिरुळ्हा इन्दपटिमायो दिस्वा निवत्तित्वा असुरपुरमेव गच्छन्ति ।

दक्खिणेनाभिमुखाति दक्खिणामुखा हुत्वा । अपदं वधित्वाति निप्पदं निरवसेसं वधित्वा । अदस्सनं गतोति मारोपि वट्टपादकं कत्वा रूपावचरचतुत्थज्झानं समापन्नस्स चित्तं जानाति, तदेव विपस्सनापादकं कत्वा समापन्नस्स चित्तं जानाति । अरूपावचरसमापत्ति पन वट्टपादा वा होतु विपस्सनापादा वा, तं समापन्नस्स मारो चित्तं न जानाति । तेन वुत्तं — “अदस्सनं गतो पापिमतो”ति ।

९. नागसुत्तवण्णना

४०. नवमे आरज्जकस्साति अरज्जवासिनो । गोचरपसुतस्साति गोचरगगणत्थाय गच्छन्तस्स । हत्थिकलभाति महन्ता महन्ता नागा । हत्थिच्छापाति तरुणपोतका । ओभग्गोभग्गन्ति नामेत्वा नामेत्वा ठपितं । ओगाहं ओतिण्णस्साति ओगाहितब्बत्ता ओगाहन्ति लद्धनामं उदकतित्थं ओतिण्णस्स । ओगाहा उत्तिण्णस्साति उदकतित्थतो उत्तिण्णस्स । वूपकट्ठोति वूपकट्ठो हुत्वा । इदानि यस्मा दसबलस्स हत्थिनागेन किच्चं नत्थि, सासने पन तंसरिक्खकं पुग्गलं दस्सेतुं इदमाहटं, तस्मा तं पुग्गलं दस्सेन्तो एवमेव खोतिआदिमाह ।

१०. तपुस्ससुत्तवण्णना

४१. दसमे मल्लेसूति मल्लरट्ठे। इधेव ताव त्वं, आनन्द, होतीति इध भगवा “तपुस्सगहपतिनो इध ठितेन आनन्देन सद्धिं कथासल्लापो भविस्सति, ततोनिदानं अहं महन्तं धम्मपरियायं देसेस्सामी”ति जत्वा आह। **उपसङ्कमीति** सो किर भुत्तपातरासो “दसबलस्स उपट्ठानं गमिस्सामी”ति नेक्खमन्तो दूरतोव थेरं दिस्वा येनायस्मा आनन्दो तेनुपसङ्कमि। **पपातो विय खायति, यदिदं नेक्खम्मन्ति** यमिदं पब्बज्जासङ्घातं नेक्खम्मं, तं अम्हाकं महापपातो विय ओगाहित्वा उपट्ठाति। **नेक्खम्मे चित्तं पक्खन्दतीति** पब्बज्जाय चित्तं आरम्मणवसेन पक्खन्दति, तदेव आरम्मणं कत्वा **पसीदति**, तदेव **पतिट्ठाति**, पच्चनीकधम्मोहि च **विमुच्चति**। **‘एतं सन्त’न्ति पस्सतोति** एतं नेक्खम्मं सन्तं विगतदरथपरिळाहन्ति एवं पस्सन्तानं भिक्खून्। **बहुना जनेन विसभागोति** तयिदं बहुना महाजनेन सद्धिं भिक्खून् विसभागं, असदिसन्ति अत्थो।

कथापाभतन्ति कथामूलं। **तस्स मय्हं, आनन्द, नेक्खम्मे चित्तं न पक्खन्दतीति** तस्स एवं वितक्केन्तस्सापि मय्हं पब्बज्जाय चित्तं न ओतरति। **‘एतं सन्त’न्ति पस्सतोति** “साधु नेक्खम्म”न्ति परिवितक्कनवसेन “एतं नेक्खम्मं सन्त”न्ति पस्सन्तस्सपि। **अनासेवितोति** न आसेवितो न फस्सितो न सच्छिकतो। **अधिगम्माति** अधिगन्त्वा पत्वा सच्छिकत्वा। **तमासेवेय्यन्ति** तं आनिसंसं सेवेय्यं भजेय्यं। **यं मेति** येन कारणेन मय्हं। **अधिगम्माति** अधिगन्त्वा। **स्वास्स मे होति आबाधोति** सो मय्हं आबाधनट्ठेन आबाधो होति। **अवितक्के चित्तं न पक्खन्दतीति** अवितक्कविचारे दुतियज्झाने आरम्मणवसेन चित्तं न पक्खन्दति। **वितक्केसूति** वितक्कविचारेसु। सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति।

महावग्गो चतुत्थो।

५. सामज्जवग्गो

१. सम्बाधसुत्तवण्णना

४२. पञ्चमस्स पठमे उदायीति काळुदायित्थेरो। **अविट्ठाति** अज्जासि। **भूरिमेधसोति** महापज्जो। **यो ज्ञानमबुज्झीति** यो ज्ञानं अबुज्झि। **पटिलीननिसभोति** एकीभाववसेन पटिलीनो चेव उत्तमट्ठेन च निसभो। **मुनीति** बुद्धमुनि। **परियायेनाति** एकेन कारणेन। कामसम्बाधस्स हि अभावमत्तेनेव पठमज्झानं ओकासाधिगमो नाम, न सब्बथा सब्बं। **तत्रापत्थि सम्बाधोति** तस्मिम्पि पठमज्झाने सम्बाधो पटिपीळनं अत्थियेव। तत्रापित्थीतिपि पाठो। **किञ्च तत्थ सम्बाधोति** तस्मिं पन ज्ञाने किं सम्बाधो नाम। **अयमेत्थ सम्बाधोति** अयं वितक्कविचारानं अनिरुद्धभावो सम्बाधो संपीळा नाम। इमिना उपायेन सब्बवारेसु अत्थो वेदितब्बो। **निप्परियायेनाति** न एकेन कारणेन, अथ खो आसवक्खयो नाम सब्बसम्बाधानं पहीनत्ता सब्बेन सब्बं ओकासाधिगमो नामाति।

२. कायसक्खिसुत्तवण्णना

४३. दुतिये **यथा यथा च तदायतनन्ति** येन येन कारणेन येन येनाकारेन तं पठमज्झानसङ्घातं आयतनं होति। **तथा तथा नं कायेन फुसित्वा विहरतीति** तेन तेन कारणेन तेन तेनाकारेन तं समापत्तिं सहजातनामकायेन फुसित्वा विहरति, समापज्जतीति अत्थो। **कायसक्खि वुत्तो भगवता परियायेनाति** यस्मा तेन नामाकायेन पठमज्झानं सच्छिकतं, तस्मा

इमिना परियायेन कायसक्खि वुत्तो । निप्परियायेनाति यत्तकं कायेन सच्छिकातब्बं, सब्बस्स कतत्ता अयं निप्परियायेन कायसक्खि नाम ।

३. पञ्चाविमुत्तसुत्तवण्णना

४४. ततिये पञ्चाय च नं पजानातीति तं पठमज्झानविपस्सनापञ्चाय जानाति । इधापि परियायनिप्परियाया पुरिमनयेनेव वेदितब्बा । यथा च इध, एवं इतो परेसुपि ।

४. उभतोभागविमुत्तसुत्तवण्णना

४५. चतुत्थं उभयेन वेदितब्बं । एत्थ च उभतोभागविमुत्तोति उभतोभागेहि समथविपस्सनानं पच्चनीककिलेसेहि विमुत्तो । परियोसाने पन समापत्तिया रूपकायतो, अरियमग्गेन नामकायतो विमुत्तोयेव उभतोभागविमुत्तोति वेदितब्बो ।

५-१०. सन्दिट्टिकधम्मसुत्तादिवण्णना

४६-५१. पञ्चमादीसु सन्दिट्टिकोति सयं पस्सितब्बको । निब्बानन्ति किलेसनिब्बानं । परिनिब्बानन्ति तस्सेव वेवचनं । तदङ्गनिब्बानन्ति पठमज्झानादिना तेन तेन अङ्गेन निब्बानं । दिट्ठधम्मनिब्बानन्ति इस्मिंयेव अत्तभावे निब्बानं । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

सामञ्जवग्गो पञ्चमो ।

पठमपण्णासकं निट्ठितं ।

२. दुतियपण्णासकवण्णना

५२. इतो परेसु खेमन्ति निरुपद्वं । खेमप्पत्तोति खेमभावं पत्तो । सिक्खादुब्बल्यानीति सिक्खाय दुब्बलभावकरणानि । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

मनोरथपूरणिया अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

नवकनिपातस्स संवण्णना निट्ठिता ।

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये
दसकनिपात-अट्ठकथा

१. पठमपण्णासकं

१. आनिसंसवग्गो

१. किमत्थियसुत्तवण्णना

१. दसकनिपातस्स पठमे कुसलानि सीलानीति अनवज्जसीलानि । अमङ्कुभावस्स अविप्पटिसारस्स अत्थाय संवत्तन्तीति अविप्पटिसारत्थानि । सो नेसं आनिसंसोति अविप्पटिसारानिसंसानि । यथाभूतजाणदस्सनत्थोतिआदीसु यथाभूतजाणदस्सनं नाम तरुणविपस्सना, निब्बिदा नाम बलवविपस्सना, विरागो नाम मग्गो, विमुत्ति नाम अरहत्तफलं, जाणदस्सनं नाम पच्चवेक्खणजाणं । अग्गाय परेन्तीति अरहत्तत्थाय गच्छन्ति ।

२. चेतनाकरणीयसुत्तवण्णना

२. दुतिये न चेतनाय करणीयन्ति न चेतत्वा कप्पेत्वा पकप्पेत्वा कातब्बं । धम्मता एसाति धम्मसभावो एसो कारणनियमो अयं । अभिसन्देन्तीति पवत्तेन्ति । परिपूरेन्तीति परिपुण्णं करोन्ति । अपारा पारं गमनायाति ओरिमतीरभूता तेभूमकवट्टा निब्बानपारं गमनत्थाय ।

३-५. उपनिससुत्तयवण्णना

३-५. ततिये हतूपनिसोति हतकारणो । चतुत्थपञ्चमेसु द्वीहि थैरेहि कथितभावोव विसेसो ।

६. समाधिसुत्तवण्णना

६. छट्ठे नेव पथवियं पथवीसज्जी अस्साति पथविं आरम्मणं कत्वा पथवीति एवं उप्पन्नाय सज्जाय सज्जी न भवेय्य । आपादीसुपि एसेव नयो । न इधलोकेति इधलोके उप्पज्जनकचतुक्कपञ्चकज्झानसज्जाय न सज्जी भवेय्य । न परलोकेति परलोके उप्पज्जनकचतुक्कपञ्चकज्झानसज्जाय न सज्जी भवेय्य । सज्जी च पन अस्साति अथ च पनस्स समापत्ति सवितक्कसमापत्तियेव अस्साति वुच्चति । एतं सन्तं एतं पणीतन्ति सन्तं सन्तन्ति अप्पेत्वा निसिन्नस्स दिवसम्पि चित्तुप्पादो “सन्तं सन्तं”न्तेव पवत्तति, पणीतं पणीतन्ति अप्पेत्वा निसिन्नस्स दिवसम्पि चित्तुप्पादो “पणीतं पणीतं”न्तेव पवत्तति । यदिदं सब्बसङ्खारसमथोति निब्बानं निब्बानन्ति अप्पेत्वा निसिन्नस्स दिवसम्पि चित्तुप्पादो “निब्बानं निब्बानं”न्तेव पवत्ततीति सब्बम्पेतं फलसमापत्तिसमाधिं सन्धाय वुत्तं ।

७. सारिपुत्तसुत्तवण्णना

७. सत्तमे सज्जी च पनाहं, आवुसो, तस्मिं समये अहोसिन्ति, आवुसो, तस्मिं समये अहं “भवनिरोधो निब्बानं”न्ति इमाय फलसमापत्तिसज्जाय सज्जी अहोसिं । सचित्तका मे सा समापत्ति अहोसीति पच्चवेक्खणा कथिता ।

८. ज्ञानसुत्तवण्णना

८. अट्ठमे समन्तपासादिकोति पसादावहानंयेव कायकम्मादीनं सम्भावतो समन्तो पासादिको । सब्बाकारपरिपूरोति

सब्बेहि कारणेहि परिपुण्णो ।

९. सन्तविमोक्खसुत्तवण्णना

९. नवमे सन्ताति आरम्मणसन्ततायपि अङ्गसन्ततायपि सन्ता । विमोक्खाति पच्चनीकधम्मोहि विमुत्तता आरम्मणे च निरासङ्गभावेन सुट्ठु मुत्तता एवंलद्धनामा । अतिक्कम्म रूपेति रूपज्झानानि अतिक्कमित्वा पवत्ता । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

आनिसंसवग्गो पठमो ।

२. नाथवग्गो

१. सेनासनसुत्तवण्णना

११. दुतियस्स पठमे पञ्चङ्गसमन्नागतोति पञ्चहि गुणङ्गेहि समन्नागतो । नातिदूरं होति नाच्चासन्नन्ति यज्झि अतिदूरे होति, पिण्डाय चरित्वा तत्थ गच्छन्तस्स कायचित्तदरथा होति, ततो अनुप्पन्नं वा समाधिं उप्पादेतुं उप्पन्नं वा थिरं कातुं न सक्कोति । अच्चासन्नं बहुजनाकिण्णं होति । चत्तालीसउसभमत्ते पन पदेसे वसतं दूरासन्नदोसविमुत्तज्ज गमनागमनसम्पन्नं नाम होति । दिवाअप्पाकिण्णन्ति दिवसभागे महाजनेन अनाकिण्णं ।

२. पञ्चङ्गसुत्तवण्णना

१२. दुतिये केवलीति केवलेहि सकलेहि गुणेहि समन्नागतो । वुसितवाति वुत्थब्रह्मचरियवासो । असेखेनाति असेखधम्मपरियापन्नेन लोकुत्तरेन । सीलक्खन्धेनाति सीलरासिना । विमुत्तिक्खन्धेनाति एत्थ ठपेत्वा सीलादयो तयो सेसा फलधम्मा विमुत्ति नाम, विमुत्तिजाणदस्सनं पच्चवेक्खणजाणं, तं लोकियमेव ।

३-४. संयोजनसुत्तादिवण्णना

१३-१४. ततिये ओरम्भागियानीति हेट्ठाभागियानि । उद्धम्भागियानीति उपरिभागियानि । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथितं । चतुत्थे खिलविनिबन्धा पञ्चकनिपाते वित्थारितायेव । आरोहपरिणाहेनाति दीघपुथुलन्तेन ।

५. अप्पमादसुत्तवण्णना

१५. पञ्चमे एवमेव खोति यथा सब्बसत्तानं सम्मासम्बुद्धो अग्गो, एवं सब्बेसं कुसलधम्मानं कारापकअप्पमादो अग्गोति दट्ठब्बो । ननु चेस लोकियोव, कुसलधम्मा पन लोकुत्तरापि । अयज्ज कामावचरोव, कुसलधम्मा पन चतुभूमका । कथमेस तेसं अग्गोति? पटिलाभकत्तेन । अप्पमादेन हि ते पटिलभन्ति, तस्मा सो तेसं अग्गो । तेनेव वुत्तं — सब्बे ते अप्पमादमूलकाति ।

जङ्गलानन्ति पथवितलचारीनं । पाणानन्ति सपादकपाणानं । पदजातानीति पदानि । समोधानं गच्छन्तीति ओधानं पक्खेपं गच्छन्ति । अग्गमक्खायतीति सेट्ठमक्खायति । यदिदं महन्तत्तेनाति महन्तभावेन अग्गमक्खायति, न गुणगोनाति

अत्थो। **वस्सिकन्ति** सुमनपुप्फं। इदं किर सुत्तं सुत्वा भातियमहाराजा वीमंसितुकामताय एकस्मिं गब्भे चतुजातिगन्धेहि परिभण्डं कत्वा सुगन्धपुप्फानि आहरापेत्वा एकस्स समुग्गस्स मज्झे सुमनपुप्फमुट्ठिं ठपेत्वा सेसानि तस्स समन्ततो मुट्ठिं कत्वा ठपेत्वा द्वारं पिधाय बहि निक्खन्तो। अथस्स मुहुत्तं बहि वीतिनामेत्वा द्वारं विवरित्वा पविसन्तस्स सब्बपठमं सुमनपुप्फगन्धो घानं पहरि। सो महातलस्मियेव महाचेतियाभिमुखो निपज्जित्वा “वस्सिकं तेसं अग्गन्ति कथेन्तेन सुकथितं सम्मासम्बुद्धेना”ति चेतिथं वन्दि। **खुद्वराजानोति** खुद्वकराजानो। कूटराजानोतिपि पाठो।

६. आहुनेय्यसुत्तवण्णना

१६. छट्ठे **गोत्रभूति** सिखापत्तविपस्सनाभूतेन निब्बानारम्मणेन गोत्रभुजाणेन समन्नागतो।

७. पठमनाथसुत्तवण्णना

१७. सत्तमे **सनाथा**ति सजातका बहुजातिवग्गा हुत्वा विहरथ। नाथं करोन्तीति **नाथकरणा**, अत्तनो सनाथभावकरा पतिट्ठाकराति अत्थो। **कल्याणमित्तो**तिआदीसु सीलादिगुणसम्पन्ना कल्याणा मित्ता अस्साति **कल्याणमित्तो**। तेवस्स ठाननिसज्जादीसु सह अयनतो सहायाति **कल्याणसहायो**। चित्तेन चैव कायेन च कल्याणमित्तेसुयेव सम्पवङ्को ओणतोति **कल्याणसम्पवङ्को**। **सुवचो** होतीति सुखेन वत्तब्बो होति, सुखेन अनुसासितब्बो। **खमो**ति गाळ्हेन फरुसेन कक्खळेन वुत्तो खमति न कुप्पति। **पदक्खिणग्गाही अनुसासनिन्ति** यथा एकच्चो ओवदियमानो वामतो गण्हाति, पटिप्परति वा, अस्सुणन्तो वा गच्छति, एवं अकत्वा “ओवदथ, भन्ते, अनुसासथ, तुम्हेसु अनोवदन्तेसु को अज्जो ओवदिस्सती”ति पदक्खिणं गण्हाति।

उच्चावचानीति उच्चनीचानि। **किंकरणीयानी**ति “किं करोमी”ति एवं वत्वा कत्तब्बकम्मनि। तत्थ उच्चकम्मं नाम चीवरस्स करणं रजनं, चेतिथे सुधाकम्मं, उपोसथागारचेतियघरबोधिघरेसु कत्तब्बकम्मन्ति एवमादि। अवचकम्मं नाम पादधोवनमक्खनादिखुद्वकम्मं। **ततूपायायाति** ततुपगमनियाय। **अलं कातुन्ति** कातुं समत्थो होति। **अलं संविधातुन्ति** विचारेतुं समत्थो होति।

धम्मे अस्स कामो सिनेहोति **धम्मकामो**, तेपिटकं बुद्धवचनं पियायतीति अत्थो। **पियसमुदाहारो**ति परस्मिं कथेन्ते सक्कच्चं सुणाति, सयज्च परेसं देसेतुकामो होतीति अत्थो। **अभिधम्मे अभिविनये**ति एत्थ धम्मो अभिधम्मो, विनयो अभिविनयोति चतुक्कं वेदितब्बं। तत्थ **धम्मो**ति सुत्तन्तपिटकं। **अभिधम्मो**ति सत्त पकरणानि। **विनयो**ति उभतोविभङ्गो। **अभिविनयो**ति खन्धकपरिवारा। अथ वा सुत्तन्तपिटकम्पि अभिधम्मपिटकम्पि धम्मो एव, मग्गफलानि अभिधम्मो। सकलविनयपिटकं विनयो, किलेसवूपसमकरणं अभिविनयो। इति सब्बस्मिम्पि एत्थ धम्मे च अभिधम्मे च विनये च अभिविनये च उळारपामोज्जो होतीति अत्थो। **कुसलेसु धम्मेसूति** कारणत्थे भुम्मं, चातुभूमककुसलधम्मकारणा तेसं अधिगमत्थाय अनिक्खित्तधुरो होतीति अत्थो।

८. दुतियनाथसुत्तवण्णना

१८. अट्ठमे **थेरानुकम्पितस्सा**ति थेरेहि ओवादानुसासनिदानसमुस्साहिताय हितफरणाय अनुकम्पितस्स।

९. पठमअरियावाससुत्तवण्णना

१९. नवमे अरियावासाति अरियानं आवासो, ते आवसिंसु आवसन्ति आवसिस्सन्तीति अरियावासा । यदरियाति ये वासे अरिया ।

१०. दुतियअरियावाससुत्तवण्णना

२०. दसमं यस्मा कुरुरट्टवासिनो भिक्खू गम्भीरपज्जाकारका युत्तप्पयुत्ता, तस्मा यथा तेसं दीघनिकायादीसु महानिदानादीनि कथितानि, एवमिदम्पि गम्भीरं सुखुमं तिलक्खणाहतं सुत्तं तत्थेव अवोच । तत्थ पञ्चङ्गविप्पहीनोति पञ्चहि अङ्गेहि विप्पयुत्तो हुत्वा खीणासवो अवसि वसति वसिस्सति । तस्मा अयं पञ्चङ्गविप्पहीनता अरियावासाति वुत्तो । एस नयो सब्बत्थ । एवं खो, भिक्खवे, भिक्खु छळङ्गसमन्नागतो होतीति छळङ्गपेक्खाय समन्नागतो होति । छळङ्गपेक्खा धम्मा नाम केति? जाणादयो । “जाण”न्ति वुत्ते किरियतो चत्तारि जाणसम्पयुत्तचित्तानि लब्भन्ति, “सततविहारो”ति वुत्ते अट्ठ महाचित्तानि, “रज्जनदुस्सनं नत्थी”ति वुत्ते दस चित्तानि लब्भन्ति । सोमनस्सं आसेवनवसेन लब्भति । सतारक्खेन चेतसाति खीणासवस्स हि तीसु द्वारेसु सब्बकाले सति आरक्खकिच्चं साधेति । तेनेवस्स चरतो च तिड्डतो च सुत्तस्स च जागरस्स च सततं समितं जाणदस्सनं पच्चुपडितं होतीति वुच्चति ।

पुथुसमणब्राह्मणानन्ति बहूनं समणब्राह्मणानं । एत्थ समणाति पब्बज्जूपगता, ब्राह्मणाति भोवादिनो । पुथुपच्चेकसच्चानीति बहूनि पाटेक्कसच्चानि । “इदमेव दस्सनं सच्चं, इदमेव सच्च”न्ति एवं पाटियेक्कं गहितानि बहूनि सच्चानीति अत्थो । नुण्णानीति नीहटानि । पनुण्णानीति सुट्ठु नीहटानि । चत्तानीति विस्सट्ठानि । वन्तानीति वमितानि । मुत्तानीति छिन्नबन्धनानि कतानि । पहीनानीति पजहितानि । पटिनिस्सट्ठानीति यथा न पुन चित्तं आरोहन्ति, एवं पटिनिस्सज्जितानि । सब्बानेव तानि गहितग्गहणस्स विस्सट्ठभाववेवचनानि ।

समवयसट्ठेसनोति एत्थ अवयाति अनूना, सट्ठाति विस्सट्ठा । सम्मा अवया सट्ठा एसना अस्साति समवयसट्ठेसनो, सुट्ठुविस्सट्ठसब्बएसनोति अत्थो । रागा चित्तं विमुत्तन्तिआदीहि मग्गस्स किच्चनिप्फत्ति कथिता । रागो मे पहीनोतिआदीहि पच्चवेक्खणफलं कथितं । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

नाथवग्गो दुतियो ।

३. महावग्गो

१. सीहनादसुत्तवण्णना

२१. ततियस्स पठमे विसमगतेति विसमट्ठानेसु गोचरेसु गते । सङ्घातं आपादेसिन्ति घातं वधं पापेसिं । तस्स हि उस्सन्नतेजताय खुद्दकेसु पाणेसु अनुकम्पा होति । तस्मा ये पटिसत्तुभावेन सण्ठातुं सक्खिस्सन्ति, ये दुब्बला पलायितुकामा भविस्सन्ति, ते पलायिस्सन्तीति सीहनादं नदित्वाव गोचराय पक्कमति । तथागतस्सेतं अधिवचनन्ति यदि हि सहनताय हननताय च सीहो, तथागतो हि सब्बानि च इट्ठानिट्ठानि सहति, सब्बपरप्पवादिनो च वादानं निम्मथनेन हनति । इदमस्स होति सीहनादस्मिन्ति अयमस्स सीहनादो ।

तथागतबलानीति अज्जेहि असाधारणानि तथागतस्सेव बलानि । यथा वा पुब्बबुद्धानं बलानि पुज्जसम्पत्तिया

आगतानि, तथा आगतबलानीतिपि अत्थो । तत्थ दुविधं तथागतस्स बलं कायबलं जाणबलं । तेसु कायबलं हत्थिकुलानुसारेण वेदितव्वं । वुत्तञ्जेतं पोराणेहि —

“कालावकञ्च गङ्गेय्यं, पण्डरं तम्बपिङ्गलं ।
गन्धमङ्गलहेमञ्च, उपोसथछद्दन्तिमे दसा”ति ॥

इमानि दस हत्थिकुलानि । तत्थ **कालावक**न्ति पकतिहत्थिकुलं दट्ठव्वं । यं दसन्नं पुरिसानं कायबलं, तं एकस्स कालावकस्स हत्थिनो । यं दसन्नं कालावकानं बलं, तं एकस्स गङ्गेय्यस्स । यं दसन्नं गङ्गेय्यानं, तं एकस्स पण्डरस्स । यं दसन्नं पण्डरानं, तं एकस्स तम्बस्स । यं दसन्नं तम्बानं, तं एकस्स पिङ्गलस्स । यं दसन्नं पिङ्गलानं, तं एकस्स गन्धहत्थिनो । यं दसन्नं गन्धहत्थीनं, तं एकस्स मङ्गलस्स । यं दसन्नं मङ्गलानं, तं एकस्स हेमस्स । यं दसन्नं हेमानं, तं एकस्स उपोसथस्स । यं दसन्नं उपोसथानं, तं एकस्स छद्दन्तस्स । यं दसन्नं छद्दन्तानं, तं एकस्स तथागतस्स । नारायणसङ्घातबलन्तिपि इदमेव वुच्चति । तदेतं पकतिहत्थिगणनाय हत्थीनं कोटिसहस्सानं, पुरिसगणनाय दसन्नं पुरिसकोटिसहस्सानं बलं होति । इदं ताव तथागतस्स **कायबलं** ।

जाणबलं पण पाळियं ताव आगतमेव । दसबलजाणं, मज्झिमे आगतं चतुवेसारज्जजाणं, अट्ठसु परिसासु अकम्पनजाणं, चतुयोनिपरिच्छेदजाणं, पञ्चगतिपरिच्छेदजाणं, संयुत्तके (सं० नि० २.३३) आगतानि तेसत्तति जाणानि सत्तसत्तति जाणानीति, एवं अज्जानिपि अनेकानि **जाणबलं** नाम । इधापि जाणबलमेव अधिप्पेतं । जाणज्झि अकम्पियट्ठेन उपत्थम्भनट्ठेन च बलन्ति वुत्तं ।

आसभं ठानन्ति सेट्ठानं उत्तमट्ठानं । आसभा वा पुब्बबुद्धा, तेसं ठानन्ति अत्थो । अपिच गवसतजेट्ठको उसभो, गवसहस्सजेट्ठको वसभो । वजसतजेट्ठको वा उसभो, वजसहस्सजेट्ठको वसभो । सब्बगवसेट्ठो सब्बपरिस्सयसहो सेतो पासादिको महाभारवहो असनिसतसदेहिपि असम्पकम्पियो निसभो, सो इध उसभोति अधिप्पेतो । इदम्पि हि तस्स परियायवचनं । उसभस्स इदन्ति **आसभं** । **ठानन्ति** चतूहि पादेहि पथविं उप्पीळेत्वा अचलट्ठानं । इदं पण आसभं वियाति आसभं । यथेव हि निसभसङ्घातो उसभो उसभबलेन समन्नागतो चतूहि पादेहि पथविं उप्पीळेत्वा अचलट्ठानेन तिट्ठति, एवं तथागतोपि दसहि तथागतबलेहि समन्नागतो चतूहि वेसारज्जपादेहि अट्ठपरिसपथविं उप्पीळेत्वा सदेवके लोके केनचि पच्चत्थिकेन पच्चामित्तेन अकम्पियो अचलट्ठानेन तिट्ठति । एवं तिट्ठमानो च तं आसभं ठानं पटिजानाति उपगच्छति न पच्चक्खाति अत्तनि आरोपेति । तेन वुत्तं — “आसभं ठानं पटिजानाती”ति ।

परिसासूति अट्ठसु परिसासु । **सीहनादं नदतीति** सेट्ठनादं नदति, अभीतनादं नदति, सीहनादसदिसं वा नादं नदति । तत्रायं उपमा — यथा सीहो सीहबलेन समन्नागतो सब्बत्थ विसारदो विगतलोमहंसो सीहनादं नदति, एवं तथागतसीहोपि तथागतबलेहि समन्नागतो अट्ठसु परिसासु विसारदो विगतलोमहंसो “इति सक्कायो”ति आदिना नयेन नानाविधदेसनाविलाससम्पन्नं सीहनादं नदति । तेन वुत्तं — “परिसासु सीहनादं नदती”ति ।

ब्रह्मचक्कं पवत्तेतीति एत्थ ब्रह्मन्ति सेट्ठं उत्तमं विसिट्ठं । **चक्कन्ति** धम्मचक्कं । तं पनेतं दुविधं होति पटिवेधजाणञ्चेव देसनाजाणञ्च । तत्थ पज्जापभावितं अत्तनो अरियफलावहं पटिवेधजाणं, करुणापभावितं सावकानं अरियफलावहं देसनाजाणं । तत्थ पटिवेधजाणं उप्पज्जमानं उप्पन्नन्ति दुविधं । तज्झि अभिनिक्खमनतो याव अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम । तुसितभवनतो वा याव महाबोधिपल्लङ्के अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे

उष्पन्नं नाम । दीपङ्कुरतो वा पट्टाय याव अरहत्तमग्गा उष्पज्जमानं, फलक्खणे उष्पन्नं नाम । देसनाजाणम्पि पवत्तमानं पवत्तन्ति दुविधं । तज्झि याव अज्जासिकोण्डज्जस्स सोतापत्तिमग्गा पवत्तमानं, फलक्खणे पवत्तं नाम । तेसु पटिवेधजाणं लोकोत्तरं, देसनाजाणं लोकियं । उभयम्पि पनेतं अज्जेहि असाधारणं, बुद्धानयेव ओरसजाणं ।

इदानीं येहि दसहि बलेहि समन्नागतो तथागतो आसभं ठानं पटिजानाति, तानि वित्थारतो दस्सेतुं **कतमानि दस?** **इध, भिक्खवे, तथागतो ठानञ्च ठानतोति** आदिमाह । तत्थ **ठानञ्च ठानतोति** कारणञ्च कारणतो । कारणज्झि यस्मा तत्थ फलं तिष्ठति, तदायत्तवुत्तिताय उष्पज्जति चेव पवत्तति च, तस्मा ठानन्ति वुच्चति । तं भगवा “ये ये धम्मा येसं येसं धम्मानं हेतू पच्चया उप्पादाय, तं तं ठानं । ये ये धम्मा येसं येसं धम्मानं न हेतू न पच्चया उप्पादाय, तं तं अट्टान”न्ति पजानन्तो ठानञ्च ठानतो अट्टानञ्च अट्टानतो यथाभूतं पजानाति । अभिधम्मे पनेतं “तत्थ कतमं तथागतस्स ठानञ्च ठानतो अट्टानञ्च अट्टानतो यथाभूतं जाणं”न्ति आदिना (विभ० ८०९) नयेन वित्थारितमेव । **यम्पीति** येन जाणेन । **इदम्पि, भिक्खवे, तथागतस्साति** इदम्पि ठानाट्टानजाणं तथागतस्स तथागतबलं नाम होतीति अत्थो । एवं सब्बपदेसु योजना वेदितव्वा ।

कम्मसमादानानन्ति समादियित्वा कतानं कुसलाकुसलकम्मानं, कम्ममेव वा कम्मसमादानं । **ठानसो हेतुसोति** पच्चयतो चेव हेतुतो च । तत्थ गतिउपधिकालपयोगा विपाकस्स ठानं, कम्मं हेतु । इमस्स पन जाणस्स वित्थारकथा “अत्थेकच्चानि पापकानि कम्मसमादानानि गतिसम्पत्तिपटिबाळ्हानि न विपच्चन्ती”ति आदिना (विभ० ८१०) नयेन अभिधम्मे आगतायेव ।

सब्बत्थगामिनिन्ति सब्बगतिगामिनिञ्च अगतिगामिनिञ्च । **पटिपदन्ति** मग्गं । **यथाभूतं पजानातीति** बहूसुपि मनुस्सेसु एकमेव पाणं घातेन्तेसु “इमस्स चेतना निरयगामिनी भविस्सति, इमस्स तिरच्छानयोनिगामिनी”ति इमिना नयेन एकवत्थुस्मिम्पि कुसलाकुसलचेतनासङ्घातानं पटिपत्तीनं अविपरीततो सभावं जानाति । इमस्सपि च जाणस्स वित्थारकथा “तत्थ कतमं तथागतस्स सब्बत्थगामिनिं पटिपदं यथाभूतं जाणं? इध तथागतो अयं मग्गो अयं पटिपदा निरयगामिनीति पजानाती”ति आदिना (विभ० ८११) नयेन अभिधम्मे आगतायेव ।

अनेकधातुन्ति चक्खुधातुआदीहि कामधातुआदीहि वा धातूहि बहुधातुं । **नानाधातुन्ति** तासंयेव धातून् विलक्खणताय नानप्पकारधातुं । **लोकन्ति** खन्धायतनधातुलोकं । **यथाभूतं पजानातीति** तासं धातून् अविपरीततो सभावं पटिविज्झति । इदम्पि जाणं “तत्थ कतमं तथागतस्स अनेकधातुनानाधातुलोकं यथाभूतं जाणं? इध तथागतो खन्धनानत्तं पजानाती”ति आदिना नयेन अभिधम्मे वित्थारितमेव ।

नानाधिमुत्तिकतन्ति हीनादीहि अधिमुत्तीहि नानाधिमुत्तिकभावं । इदम्पि जाणं “तत्थ कतमं तथागतस्स सत्तानं नानाधिमुत्तिकतं यथाभूतं जाणं? इध तथागतो पजानाति सन्ति सत्ता हीनाधिमुत्तिका”ति आदिना नयेन अभिधम्मे वित्थारितमेव ।

परसत्तानन्ति पधानसत्तानं । **परपुग्गलानन्ति** ततो अज्जेसं हीनसत्तानं । एकत्थमेव वा एतं पदद्वयं, वेनेय्यवसेन द्विधा वुत्तं । **इन्द्रियपरोपरियत्तन्ति** सद्भादीनं इन्द्रियानं परभावञ्च अपरभावञ्च, वुद्धिञ्च हानिञ्चाति अत्थो । इमस्सापि जाणस्स वित्थारकथा “तत्थ कतमं तथागतस्स परसत्तानं परपुग्गलानं इन्द्रियपरोपरियत्तं यथाभूतं जाणं? इध तथागतो सत्तानं आसयं पजानाती”ति (विभ० ८१४) आदिना नयेन अभिधम्मे आगतायेव ।

ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनन्ति पठमादीनं चतुन्नं ज्ञानानं, “रूपी रूपानि पस्सती”तिआदीनं अट्टन्नं विमोक्खानं, सवितक्कसविचारादीनं तिण्णं समाधीनं, पठमज्ज्ञानसमापत्तिआदीनञ्च नवन्नं अनुपुब्बसमापत्तीनं । संकिलेसन्ति हानभागियधम्मं । वोदानन्ति विसेसभागियधम्मं । वुट्ठानन्ति “वोदानमि वुट्ठानं, तम्हा तम्हा समाधिम्हा वुट्ठानमि वुट्ठान”न्ति (विभ० ८२८) एवं वुत्तं पगुणज्ज्ञानञ्चेव भवङ्गफलसमापत्तियो च । हेट्ठिमं हेट्ठिमज्झि पगुणज्ज्ञानं उपरिमस्स उपरिमस्स पदट्ठानं होति, तस्मा “वोदानमि वुट्ठान”न्ति वुत्तं । भवङ्गेन पन सब्बज्ज्ञानेहि वुट्ठानं होति, फलसमापत्तिया निरोधसमापत्तितो वुट्ठानं होति । तं सन्धाय च “तम्हा तम्हा समाधिम्हा वुट्ठानमि वुट्ठान”न्ति वुत्तं । इदमि जाणं “तत्थ कतमं तथागतस्स ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनं संकिलेसं वोदानं वुट्ठानं यथाभूतं जाणं? ज्ञायीति चत्तारो ज्ञायी, अत्थेकच्चो ज्ञायी सम्पत्तियेव समानं विपत्तीति पच्चेती”तिआदिना (विभ० ८२८) नयेन अभिधम्मे वित्थारितमेव । सब्बजाणानं वित्थारकथाय विनिच्छयो सम्मोहविनोदनिया विभङ्गट्ठकथाय वुत्तो, पुब्बेनिवासानुस्सतिदिब्बचक्खुजाणकथा विसुद्धिमग्गे वित्थारिता, आसवक्खयकथा हेट्ठा वुत्तायेवाति ।

तत्थ परवादीकथा होति “दसबलजाणं नाम पाटियेक्कं जाणं नत्थि, सब्बज्जुतज्जाणस्सेवायं पभेदो”ति । तं न तथा दट्ठब्बं । अज्जमेव हि दसबलजाणं, अज्जं सब्बज्जुतज्जाणं । दसबलजाणज्झि सकसककिच्चमेव जानाति, सब्बज्जुतज्जाणं तमि ततो अवसेसमि जानाति । दसबलजाणेसु हि पठमं कारणाकारणमेव जानाति, दुतियं कम्मविपाकन्तरमेव, ततियं कम्मपरिच्छेदमेव, चतुत्थं धातुनानत्तकारणमेव, पञ्चमं सत्तानं अज्झासयाधिमुत्तिमेव, छट्ठं इन्द्रियानं तिक्खमुदुभावमेव, सत्तमं ज्ञानादीहि सद्धिं तेसं संकिलेसादिमेव, अट्ठमं पुब्बेनिवुत्थक्खन्धसन्ततिमेव, नवमं सत्तानं चुतिपटिसन्धिमेव, दसमं सच्चपरिच्छेदमेव । सब्बज्जुतज्जाणं पन एतेहि जानितब्बञ्च ततो उत्तरिञ्च पजानाति, एतेसं पन किच्चं न सब्बं करोति । तज्झि ज्ञानं हुत्वा अप्पेतुं न सक्कोति, इद्धि हुत्वा विकुब्बितुं न सक्कोति, मग्गो हुत्वा किलेसे खेपेतुं न सक्कोति ।

अपिच परवादी एवं पुच्छितब्बो “दसबलजाणं नामेतं सवितक्कसविचारं अवितक्कविचारमत्तं अवितक्कअविचारं, कामावचरं रूपावचरं अरूपावचरं, लोकियं लोकुत्तर”न्ति । जानन्तो “पटिपाटिया सत्त जाणानि सवितक्कसविचारानी”ति वक्खति, “ततो परानि द्वे अवितक्कअविचारानी”ति वक्खति । “आसवक्खयजाणं सिया सवितक्कसविचारं सिया अवितक्कविचारमत्तं, सिया अवितक्कअविचार”न्ति वक्खति । तथा “पटिपाटिया सत्त कामावचरानि, ततो द्वे रूपावचरानि, अवसाने एकं लोकुत्तर”न्ति वक्खति । “सब्बज्जुतज्जाणं पन सवितक्कसविचारमेव लोकियमेवा”ति वक्खति ।

एवमेत्थ अनुपदवण्णनं जत्वा इदानीं यस्मा तथागतो पठमंयेव ठानाट्ठानजाणेन वेनेय्यसत्तानं आसवक्खयाधिगमस्स चेव अनधिगमस्स च ठानाट्ठानभूतं किलेसावरणाभावं पस्सति लोकियसम्मादिट्ठिट्ठानादिदस्सनतो नियतमिच्छादिट्ठिट्ठानाभावदस्सनतो च । अथ नेसं कम्मविपाकजाणेन विपाकावरणाभावं पस्सति तिहेतुकप्पटिसन्धिदस्सनतो, सब्बत्थगामिनिपटिपदाजाणेन कम्मावरणाभावं पस्सति आनन्तरियकम्माभावदस्सनतो । एवमनावरणानं अनेकधातुनानाधातुजाणेन अनुकूलधम्मदेसनत्थं चरियाविसेसं पस्सति धातुवेमत्तदस्सनतो । अथ नेसं नानाधिमुत्तिकतजाणेन अधिमुत्तिं पस्सति पयोगं अनादियित्वापि अधिमुत्तिवसेन धम्मदेसनत्थं । अथेवं दिट्ठाधिमुत्तीनं यथासत्ति यथाबलं धम्मं देसेतुं इन्द्रियपरोपरियत्तिजाणेन इन्द्रियपरोपरियत्तं पस्सति सद्धादीनं तिक्खमुदुभावदस्सनतो । एवं परिज्जातिन्द्रियपरोपरियत्ता पन ते सचे दूरे होन्ति, अथ ज्ञानादिजाणेन ज्ञानादीसु वसीभूतत्ता इद्धिविसेसेन ते खिप्पं उपगच्छति । उपगन्त्वा च नेसं पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणेन पुब्बजातिभवं, दिब्बचक्खानुभावतो पत्तब्बेन चेतोपरियजाणेन

सम्पति चित्तविसेसं पस्सन्तो आसवक्खयजाणानुभावेन आसवक्खयगामिनिया पटिपदाय विगतसम्मोहत्ता आसवक्खयाय धम्मं देसेति । तस्मा इमिनानुक्कमेन इमानि बलानि वुत्तानीति वेदितब्बानि ।

२. अधिवृत्तिपदसुत्तवण्णना

२२. दुतिये ये ते धम्माति ये ते दसबलजाणं सब्बज्जुतज्जाणधम्मा । अधिवृत्तिपदानन्ति अधिवचनपदानं, खन्धायतनधातुधम्मानन्ति अत्थो । अधिवृत्तियोति हि अधिवचनानि वुच्चन्ति, तेसं ये पदभूता देसनाय पदद्वानत्ता । अतीता बुद्धापि हि एते धम्मे कथयिंसु, अनागतापि एतेव कथयिस्सन्ति । तस्मा खन्धादयो अधिवृत्तिपदानि नाम । तेसं अधिवृत्तिपदानं । अथ वा भूतमत्थं अभिभवित्वा यथासभावतो अग्गहेत्वा वत्तनतो अधिवृत्तियोति दिट्ठियो वुच्चन्ति, अधिवृत्तीनं पदानि अधिवृत्तिपदानि, दिट्ठिदीपकानि वचनानीति अत्थो । तेसं अधिवृत्तिपदानं दिट्ठिवोहारानं । **अभिज्जा सच्छिकिरियायाति** जानित्वा पच्चक्खकरणत्थाय । **विसारदोति** जाणसोमनस्सप्पत्तो । **तत्थाति** तेसु धम्मेसु **तेसं तेसं तथा तथा धम्मं देसेतुन्ति** तेसं तेसं दिट्ठिगतिकानं वा इतरेसं वा आसयं जत्वा तथा तथा धम्मं देसेतुं । **हीनं वा हीनन्ति जस्सतीति** हीनं वा धम्मं “हीनो धम्मो”ति जानिस्सति । **जातेय्यन्ति** जातब्बं । **दट्ठेय्यन्ति** दट्ठब्बं । **सच्छिकरेय्यन्ति** सच्छिकातब्बं । **तत्थ तत्थ यथाभूतजाणन्ति** तेसु तेसु धम्मेसु यथासभावजाणं । इमिना सब्बज्जुतज्जाणं दस्सेति । एवं सब्बज्जुतज्जाणं दस्सेत्वा पुन दसबलजाणं दस्सेन्तो **दसयिमाणीति** आदिमाह । दसबलजाणम्पि हि तत्थ तत्थ यथाभूतजाणमेवाति ।

३. कायसुत्तवण्णना

२३. ततिये आपन्नो होति कज्जिदेव देसन्ति कज्जि आपत्तिकोट्टासं आपन्नो होति । **अनुविच्चाति** अनुपविसित्वा परियोगाहेत्वा । **कायदुच्चरितन्ति** तिविधं कायदुच्चरितं । **वचीदुच्चरितन्ति** चतुब्बिधं वचीदुच्चरितं । **पापिका इस्साति** लामिका उसूया । **पज्जाय दिस्वाति** सहविपस्सनाय मग्गपज्जाय पस्सित्वा पस्सित्वा पहातब्बा । **इज्झतीति** समिज्झति । **उपवासस्साति** निस्साय उपसङ्कमित्वा वसन्तस्स । **अभिभुय्याति** अज्झोत्थरित्वा महित्वा । **इरीयतीति** वत्तति । इमस्मिं सुत्ते सहविपस्सनाय मग्गो कथितो ।

४. महाचुन्दसुत्तवण्णना

२४. चतुत्थे जानामिमं धम्मन्ति इमिना जाणवादस्स वदनाकारो वुत्तो । **भावितकायोम्हीति** आदीहि भावनावादस्स । ततियवारे द्वेपि वादा एकतो वुत्ता, तयोपि चेते अरहत्तमेव पटिजानन्ति । **अड्ढवादं वदेय्याति** अड्ढोहमस्मीति वादं वदेय्य । **उपनीहातुन्ति** नीहरित्वा दातुं ।

५. कसिणसुत्तवण्णना

२५. पञ्चमे सकलट्ठेन कसिणानि, तदारम्मणानं धम्मानं खेत्तट्ठेन अधिद्वानट्ठेन वा आयतनानीति **कसिणायतनानि** । उद्धन्ति उपरि गगणतलाभिमुखं । **अधोति** हेट्ठा भूमितलाभिमुखं । **तिरियन्ति** खेत्तमण्डलं विय समन्ता परिच्छिन्दित्वा । एकच्चो हि उद्धमेव कसिणं वट्ठेति, एकच्चो अधो, एकच्चो समन्ततो । तेन तेन वा कारणेन एवं पसारति आलोकमिव रूपदस्सनकामो । तेन वुत्तं — “पथवीकसिणमेको सज्जानाति उद्धं अधो तिरिय”न्ति । **अद्वयन्ति** इदं पन एकस्स अज्जभावानुपगमनत्थं वुत्तं । यथा हि उदकं पविट्ठस्स सब्बदिसासु उदकमेव होति न अज्जं, एवमेव पथवीकसिणं

पथवीकसिणमेव होति । नत्थि तस्स अज्जकसिणसम्भेदोति । एसेव नयो सब्बत्थ । **अप्पमाणन्ति** इदं तस्स तस्स फरणअप्पमाणवसेन वुत्तं । तज्झि चेतसा फरन्तो सकलमेव फरति, “अयमस्स आदि, इदं मज्झ”न्ति पमाणं न गण्हाति । **विज्जाणकसिणन्ति** चेत्य कसिणुग्घाटिमाकासे पवत्तविज्जाणं । तत्थ कसिणवसेन कसिणुग्घाटिमाकासे, कसिणुग्घाटिमाकासवसेन तत्थ पवत्तविज्जाणे उद्धंअधोतिरियता वेदितब्बा । अयमेत्थ सङ्खेपो, कम्मट्टानभावानानयेन पनेतानि पथवीकसिणादीनि वित्थारतो विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.५१ आदयो) वुत्तानेव ।

६. काळीसुत्तवण्णना

२६. छट्ठे **कुमारिपज्हेसूति** कुमारीनं मारधीतानं पुच्छासु । **अत्थस्स पत्तिं हृदयस्स सन्तिन्ति** द्वीहिपि पदेहि अरहत्तमेव कथितं । **सेनन्ति** रागादिकिलेससेनं । **पियसातरूपन्ति** पियजातिकेसु च सातजातिकेसु च वत्थूसु उप्पज्जनतो एवंलद्धनामं । **एकोहं ज्ञायं सुखमनुबोधिन्ति** एवं किलेससेनं जिनित्वा अहं एककोव ज्ञायन्तो सुखं अनुबुद्धिं सच्छिअकासिं । **सक्खिन्ति** सक्खिभावप्पत्तं धम्मसक्खिं । **न सम्पज्जति केनचि मेति** मय्हं केनचि सद्धिं मित्तधम्मो नाम नत्थि । **पथवीकसिणसमापत्तिपरमा खो, भगिनि, एके समणब्राह्मणा अत्थोति अभिनिब्बत्तेसुन्ति** पथवीकसिणसमापत्तिपरमो उत्तमो अत्थोति गहेत्वा अभिनिब्बत्तेसुं । **यावता खो, भगिनि, पथवीकसिणसमापत्तिपरमताति** यत्तका पथवीकसिणसमापत्तिया उत्तमकोटि । **तदभिज्जासि भगवाति** तं भगवा अभिज्जापज्जाय अभिज्जासि । **अस्सादमदसाति** समुदयसच्चं अदस । **आदीनवमदसाति** दुक्खसच्चं अदस । **निस्सरणमदसाति** निरोधसच्चं अदस । **मग्गामग्गजाणदस्सनमदसाति** मग्गसच्चं अदस । **अत्थस्स पत्तीति** एतेसं चतुन्नं सच्चानं दिट्ठत्ता अरहत्तसङ्घातस्स अत्थस्स पत्ति, सब्बदरथपरिळाहवूपसन्तताय **हृदयस्स सन्तीति** ।

७. पठममहापज्हेसुत्तवण्णना

२७. सत्तमे **अभिजानाथाति** अभिजानित्वा पच्चक्खं कत्वा विहरथ । **अभिज्जायाति** अभिजानित्वा । **इथाति** इमाय । **धम्मदेसनाय वा धम्मदेसनन्ति** यदिदं समणस्स गोतमस्स धम्मदेसनाय सद्धिं अम्हाकं धम्मदेसनं, अम्हाकं वा धम्मदेसनाय सद्धिं समणस्स गोतमस्स धम्मदेसनं आरब्भ नानाकरणं वुच्चेथ, तं किं नामाति वदन्ति । दुतियपदेपि एसेव नयो । इति ते मज्झे भिन्नसुवण्णं विय सासनेन सद्धिं अत्तनो लद्धिं वचनमत्तेन समधुरं ठपयिंसु । **नेव अभिनन्दिंसूति** “एवमेत”न्ति न सम्पटिच्छिंसु । **नप्पटिक्कोसिंसूति** “न इदं एव”न्ति नप्पटिसेधेसुं । कस्मा? ते किर “तित्थिया नाम अन्धसदिसा जानित्वा वा अजानित्वा वा कथेय्यु”न्ति नाभिनन्दिंसु ।

न सम्पायिस्सन्तीति सम्पादेत्वा कथेतुं न सक्खिस्सन्ति । **उत्तरि च विघातन्ति** असम्पादनतो उत्तरिम्पि दुक्खं आपज्जिस्सन्ति । सम्पादेत्वा कथेतुं असक्कोन्तानज्झि दुक्खं उप्पज्जति । **यथा तं, भिक्खवे, अविसयस्मिन्ति** एत्थ च तन्ति निपातमत्तं । **यथाति** कारणवचनं, यस्मा अविसये पज्झं पुच्छिता होन्तीति अत्थो । **इतो वा पन सुत्वाति** इतो वा पन मम सासनतो सुत्वा । इतोति तथागततोपि तथागतसावकतोपि । **आराधेय्याति** परितोसेय्य, अज्जथा आराधनं नाम नत्थीति दस्सेति ।

एकधम्मोति एकस्मिं धम्मे । इमिना उद्देसो दस्सितो । परतो **कतमस्मिं एकधम्मोति** इमिना पज्जो दस्सितो । **सब्बे सत्ता आहारट्टितिकाति** इदं पनेत्थ वेय्याकरणं । सेसेसुपि एसेव नयो । **सम्मा निब्बिन्दमानोति** आदीसु पन सम्मा हेतुना नयेन निब्बिदानुपस्सनाय निब्बिन्दन्तो उक्कण्ठन्तो, विरागानुपस्सनाय विरज्जन्तो, पटिसङ्खानुपस्सनाय मुच्चनस्स उपायं कत्वा

विमुच्चमानो, अधिमोक्खवसेन वा विमुच्चमानो सन्निट्ठानं कुरुमानोति अत्थो । उदयब्बयेहि परिच्छिन्दित्वा पुब्बन्तापरन्तदस्सनेन **सम्मा परियन्तदस्सावी । सम्मदत्थं अभिसमेच्चाति** सम्मा सभागत्थं जाणेन अभिसमागन्त्वा । **दुक्खस्सन्तकरो** होतीति सकलवट्टदुक्खस्स परियन्तं परिवट्ठमं करो होति ।

सब्बे सत्ताति कामभवादीसु एकवोकारभवादीसु च सब्बभवेसु सब्बे सत्ता । **आहारद्वितिकाति** आहारतो ठिति एतेसन्ति आहारद्वितिका । इति सब्बसत्तानम्पि ठितिहेतु आहारो नाम एको धम्मो, तस्मिं एकधम्मे । ननु च एवं सन्ते यं वुत्तं — “असज्जसत्ता देवा अहेतुका अनाहारा अफस्सका”ति आदि (विभ० १०१७), तं विरुज्झतीति । न विरुज्झति । तेसज्जि ज्ञानं आहारो होति । एवं सन्तेपि “चत्तारोमे, भिक्खवे, आहारा”ति (सं० नि० २.११) इदं विरुज्झतीति । इदम्पि न विरुज्झति । एतस्मिज्जि सुत्ते निप्परियायेन आहारलक्खणा धम्मा आहाराति वुत्ता, इध पन परियायेन पच्चयो आहारोति वुत्तो । सब्बधम्मानज्जि पच्चयो लद्धुं वट्ठति । सो च यं यं फलं जनेति, तं तं आहरति नाम । तस्मा आहारोति वुच्चति । तेनेवाह — “अविज्जम्पाहं, भिक्खवे, साहारं वदामि, नो अनाहारं । को च, भिक्खवे, अविज्जाय आहारो? पञ्च नीवरणातिस्स वचनीय”न्ति (अ० नि० १०.६१) । अयं इध अधिप्पेतो । एतस्मिज्जि पच्चयाहारे गहिते परियायाहारोपि निप्परियायाहारोपि सब्बो गहितोव होति ।

तत्थ असज्जीभवे पच्चयाहारो लब्धति । अनुप्पन्ने हि बुद्धे तित्थायतने पब्बजिता वायोक्सिणे परिकम्मं कत्वा चतुत्थज्झानं निब्बत्तेत्वा ततो वुट्ठाय “धि चित्तं, धि वतेतं चित्तं, चित्तस्स नाम अभावोयेव साधु । चित्तज्जि निस्साय वधबन्धादिपच्चयं दुक्खं उप्पज्जति । चित्ते असति नत्थेत”न्ति खन्तिं रुचिं उप्पादेत्वा अपरिहीनज्झाना कालं कत्वा असज्जीभवे निब्बत्तन्ति । यो यस्स इरियापथो मनुस्सलोके पणिहितो अहोसि, सो तेन इरियापथेन निब्बत्तित्वा चित्तरूपसदिसो हुत्वा पञ्च कप्पसतानि तिट्ठति । एत्तकं अब्धानं सयितो विय होति । एवरूपानम्पि सत्तानं पच्चयाहारो लब्धति । ते हि यं ज्ञानं भावेत्वा निब्बत्ता, तदेव नेसं पच्चयो होति । यथा जियावेगेन खित्तसरो याव जियावेगो अत्थि, ताव गच्छति । एवं याव ज्ञानपच्चयो अत्थि, ताव तिट्ठन्ति । तस्मिं निट्ठिते खीणवेगो विय सरो पतन्ति । चवनकाले च तेसं सो रूपकायो अन्तरधायति, कामावचरसज्जा उप्पज्जति, तेन सज्जुप्पादेन ते देवा तम्हा काया चुताति पज्जायन्ति ।

ये पन ते नेरयिका नेव वुट्ठानफलूपजीवी, न पुज्जफलूपजीवीति वुत्ता, तेसं को आहारोति? तेसं कम्ममेव आहारो । किं पञ्च आहारा अत्थीति? पञ्च, न पज्जाति इदं न वत्तब्बं, ननु “पच्चयो आहारो”ति वुत्तमेतं । तस्मा येन कम्मेन निरये निब्बत्तन्ति, तदेव तेसं ठितिपच्चयत्ता आहारो होति । यं सन्धाय इदं वुत्तं — “न च ताव कालं करोति, याव न तं पापकम्मं ब्यन्ती होती”ति (म० नि० ३.२५०, २६८; अ० नि० ३.३६) ।

कबळीकाराहारं आरब्भापि चेत्थ विवादो न कातब्बो । मुखे उप्पज्जनखेळोपि हि तेसं आहारकिच्चं साधेति । खेळो हि निरये दुक्खवेदनीयो हुत्वा पच्चयो होति, सग्गे सुखवेदनियो । इति कामभवे निप्परियायेन चत्तारो आहारा, रूपारूपभवेसु ठपेत्वा असज्जे सेसानं तयो, असज्जानज्जेव अवसेसानज्ज पच्चयाहारोति इमिना आकारेन सब्बे सत्ता आहारद्वितिकाति वेदितब्बा । तत्थ चत्तारो आहारो यो वा पन कोचि पच्चयाहारो दुक्खसच्चं, आहारसमुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयसच्चं, उभिन्नं अप्पवत्ति निरोधसच्चं, निरोधप्पजानना पज्जा मग्गसच्चन्ति एवं चतुसच्चवसेन सब्बवारेसु योजना कातब्बा ।

८. दुतियमहापज्जसुत्तवण्णना

२८. अट्ठमे कजङ्गलायन्ति एवंनामके नगरे । **कजङ्गलाति** कजङ्गलावासिनो । **महापज्जेसूति** महन्तअत्थपरिग्गाहकेसु

पञ्हेसु । यथा मेत्थ खायतीति यथा मे एत्थ उपट्ठाति । सम्मा सुभावितचित्तोति हेतुना नयेन सुट्ठु भावितचित्तो । एसो चेव तस्स अत्थोति किञ्चापि भगवता “चत्तारो धम्मा”ति आदयो पञ्हा “चत्तारो आहारा”ति आदिना नयेन विस्सज्जिता, यस्मा पन चतूसु आहारेसु परिज्जातेसु चत्तारो सतिपट्ठाना भाविता होन्ति, तेसु च भावितेसु चत्तारो आहारा परिज्जाताव होन्ति । तस्मा देसनाविलासेन ब्यञ्जनमेवेत्थ नानं, अत्थो पन एकोयेव । इन्द्रियादीसुपि एसेव नयो । तेन वुत्तं — “एसो चेव तस्स अत्थो”ति । अत्थतो हि उभयम्पेतं मज्झे भिन्नसुवण्णमिव होति ।

९. पठमकोसलसुत्तवण्णना

२९. नवमे यावताति यत्तका । कासिकोसलाति कासिकोसलजनपदा । अत्थेव अज्जथत्तन्ति ठितस्स अज्जथत्तं अत्थियेव । अत्थि विपरिणामोति मरणम्पि अत्थियेव । तस्मिम्पि निब्बिन्दतीति तस्मिम्पि सम्पत्तिजाते उक्कण्ठति । अगगे विरज्जतीति सम्पत्तिया अगगे कोसलराजभावे विरज्जति । पगेव हीनस्मिन्ति पठमतरंयेव हीने इत्तरमनुस्सानं पञ्च कामगुणजाते ।

मनोमयाति ज्ञानमनेन निब्बत्ता । बाराणसेय्यकन्ति बाराणसियं उप्पन्नं । तत्थ किर कप्पासोपि मुदु, सुत्तकन्तिकायोपि तन्तवायापि छेका, उदकम्पि सुचि सिनिद्धं । उभतोभागविमट्ठन्ति द्वीसुपि पस्सेसु मट्ठं मुदु सिनिद्धं खायति । चतस्सो पटिपदा लोकियलोकुत्तरमिस्सिका कथिता । सज्जासु पठमा कामावचरसज्जा, दुतिया रूपावचरसज्जा, ततिया लोकुत्तरसज्जा, चतुत्था आकिञ्चज्जायतनसज्जा । यस्मा पन सा सज्जा अग्गाति आगता, ततो परं सज्जापज्जन्ति नाम नत्थि, तस्मा अग्गन्ति वुत्ता ।

बाहिरकानन्ति सासनतो बहिद्धा पवत्तानं । नो चस्सं नो च मे सियाति सचे अहं अतीते न भविस्सं, एतरहिपि मे अयं अत्तभावो न सिया । न भविस्सामि न मे भविस्सतीति सचेपि अनागते न भविस्सामि, न च मे किञ्चि पलिबोधजातं भविस्सति । अगगे विरज्जतीति उच्छेददिट्ठियं विरज्जति । उच्छेददिट्ठि हि इध निब्बानस्स सन्तताय अग्गन्ति जाता ।

परमत्थविसुद्धिन्ति उत्तमत्थविसुद्धिं । नेवसज्जानासज्जायतनसमापत्तिया एतं अधिवचनं । आकिञ्चज्जायतनज्झि विपस्सनापदट्ठानत्ता अगगं नाम जातं, नेवसज्जानासज्जायतनं दीघायुकत्ता । परमदिट्ठधम्मनिब्बानन्ति इमस्मिञ्जेव अत्तभावे परमनिब्बानं । अनुपादा विमोक्खोति चतूहि उपादानेहि अग्गहेत्वा चित्तस्स विमोक्खो । अरहत्तस्सेतं नामं । परिज्जन्ति समतिककमं । तत्थ भगवा पठमज्झानेन कामानं परिज्जं पज्जापेति, अरूपावचरेहि रूपानं परिज्जं पज्जापेति, अनुपादानिब्बानेन वेदनानं परिज्जं पज्जापेति । निब्बानज्झि सब्बवेदयितप्पहानत्ता वेदनानं परिज्जा नाम । अनुपादापरिनिब्बानन्ति अपच्चयपरिनिब्बानं । इदं पन सुत्तं कथेन्तो भगवा अनभिरतिपीळितानि पञ्च भिक्खुसतानि दिस्वा तेसं अनभिरतिविनोदनत्थं कथेसि । तेपि अनभिरतिं विनोदेत्वा देसनानुसारेण जाणं पेसेत्वा सोतापन्ना हुत्वा अपरभागे विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणिसूति ।

१०. दुतियकोसलसुत्तवण्णना

३०. दसमे उय्योधिका निवत्तो होतीति युद्धतो निवत्तो होति । लद्धाधिप्पायोति महाकोसलरज्जा किर बिम्बिसारस्स धीतरं देन्तेन द्विन्नं रज्जानं अन्तरे सतसहस्सुट्ठानो कासिगामो नाम धीतु दिन्नो । अजातसत्तुना पितरि मारिते मातापिस्स रज्जो वियोगसोकेन नचिरस्सेव मता । ततो राजा पसेनदिकोसलो “अजातसत्तुना मातापितरो मारिता, मम पितु सन्तको

गामो'ति तस्सत्थाय अट्टं करोति, अजातसत्तुपि “मम मातु सन्तको”ति तस्स गामस्सत्थाय । द्वेपि मातुलभाग्निनेय्या चतुरङ्गिणिं सेनं सन्नहिंत्वा युज्झिंसु । तत्थ पसेनदिकोसलो द्वे वारे अजातसत्तुना पराजितो नगरमेव पाविसि । ततियवारे “कथं नु खो मे जयो भवेय्या”ति उपस्सुतिवसेन युज्झितब्बाकारं जत्वा ब्यूहं रचयित्वा उभोहि पस्सेहि परिक्खिपित्वा अजातसत्तुं गण्हि । तावदेव जयाधिप्पायस्स लद्धत्ता लद्धाधिप्पायो नाम अहोसि ।

येन आरामो तेन पायासीति बहिनगरे जयखन्धावारं निवेसेत्वा “याव नगरं अलङ्करोन्ति, ताव दसबलं वन्दिस्सामि । नगरं पविट्ठकालतो पट्टाय हि पपञ्चो होती”ति अमच्चगणपरिवृतो येनारामो तेन पायासि, आरामं पाविसि । कस्मिं काले पाविसीति? पिण्डपातप्पटिककन्तानं भिक्खूनां ओवादं दत्वा सम्मासम्बुद्धे गन्धकुटिं पविट्ठे भिक्खुसङ्घे च ओवादं सम्पटिच्छित्वा अत्तनो अत्तनो रत्तिट्ठानदिवाट्टानानि गते । **चङ्कमन्ती**ति कस्मिं समये चङ्कमन्ति? पणीतभोजनपच्चयस्स थिनमिद्धस्स विनोदनत्थं, दिवा पधानिका वा ते । तादिसानज्झि पच्छाभत्तं चङ्कमित्वा न्हत्वा सरीरं उत्तुं गाहापेत्वा निसज्ज समणधम्मं करोन्तानं चित्तं एकगं होति । **ये ते भिक्खू**ति सो किर “कहं सत्था कहं सुगतोति परिवेणेन परिवेणं आगन्त्वा पुच्छित्वाव पविसिस्सामी”ति विलोकेन्तो अरञ्जहत्थी विय महाचङ्कमे चङ्कममाने पंसुकूलिके भिक्खू दिस्वा तेसं सन्तिकं अगमासि । तं सन्थायेतं वुत्तं । **दस्सनकामा**ति पस्सितुकामा । **विहारो**ति गन्धकुटिं सन्थाय आहंसु । **अतरमानो**ति अतुरितो, सणिकं पदपमाणट्टाने पदं निक्खिपन्तो वत्तं कत्वा सुसम्मट्टं मुत्तजालसिन्दुवारसदिसं वालुकं अविनासेन्तोति अत्थो । **आलिन्दन्ति** पमुखं । **अगगळन्ति** कवाटं । **उक्कासित्वा**ति उक्कासितसद्वं कत्वा । **आकोटेही**ति अगगखेन ईसकं कुञ्चिकाछिद्वसमीपे कोटेहीति वुत्तं होति । द्वारं किर अतिउपरि अमनुस्सा, अतिहेट्टा दीघजातिका कोटेन्ति । तथा अकोटेत्वा मज्जे छिद्वसमीपे कोटेतब्बन्ति इदं द्वारकोटनवत्तन्ति वदन्ति । **विवरि भगवा** द्वारन्ति न भगवा उट्टाय द्वारं विवरति, विवरतूति पन हत्थं पसारेति । ततो “भगवा तुम्हेहि अनेककप्पकोटीसु दानं ददमानेहि न सहत्था द्वारविवरणकम्मं कत”न्ति सयमेव द्वारं विवटं । तं पन यस्मा भगवतो मनेन विवटं, तस्मा “विवरि भगवा द्वार”न्ति वत्तुं वट्टति ।

मेत्तूपहारन्ति मेत्तासम्पयुत्तं कायिकवाचसिकउपहारं । **कतञ्जुतन्ति** अयज्झि राजा पुब्बे थूलसरीरो अहोसि, दोणपाकं भुज्जति । अथस्स भगवा दिवसे दिवसे थोकं थोकं हापनत्थाय —

“मनुजस्स सदा सतीमतो,
मत्तं जानतो लद्धभोजने ।
तनुकस्स भवन्ति वेदना,
सणिकं जीरति आयुपालय”न्ति ॥ (सं० नि० १.१२४) —

इमं ओवादं अदासि । सो इमस्मिं ओवादे ठत्वा दिवसे दिवसे थोकं थोकं हापेत्वा अनुक्कमेन नाळिकोदनपरमताय सण्ठासि, गत्तानिपिस्स तनूनि थिरानि जातानि । तं भगवता कतं उपकारं सन्थाय “कतञ्जुतं खो अहं, भन्ते, कतवेदितं सम्पस्समानो”ति आह । **अरिये जाये**ति सहविपस्सनके मग्गे । **वुद्धसीलो**ति वड्डितसीलो । **अरियसीलो**ति अपोथुज्जनिकेहि सीलेहि समन्नागतो । **कुसलसीलो**ति अनवज्जेहि सीलेहि समन्नागतो । **आरञ्जको**ति जायमानोपि अरञ्जे जातो, अभिसम्बुज्जमानोपि अरञ्जे अभिसम्बुद्धो, देवविमानकप्पाय गन्धकुटिया वसन्तोपि अरञ्जेयेव वसीति दस्सेन्तो एवमाह । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

महावग्गो ततियो ।

४. उपालिवग्गो

१. उपालिसुत्तवण्णना

३१. चतुत्थस्स पठमे **सङ्खसुट्ठुतायाति** आदीसु सङ्खसुट्ठुता नाम सङ्खस्स सुट्ठुभावो, “सुट्ठु देवा”ति आगतद्वाने विय “सुट्ठु, भन्ते”ति वचनसम्पटिच्छनभावो । यो च तथागतस्स वचनं सम्पटिच्छति, तस्स तं दीघरत्तं हिताय सुखाय संवत्तति । तस्मा सङ्खस्स “सुट्ठु, भन्ते”ति वचनसम्पटिच्छनत्थं पज्जत्तं, असम्पटिच्छने आदीनवं, सम्पटिच्छने आनिसंसं दस्सेत्वा, न बलक्कारेण अभिभवित्वाति एतमत्थं आविकरोन्तो आह — **सङ्खसुट्ठुतायाति । सङ्खफासुतायाति** सङ्खस्स फासुभावाय, सहजीविताय सुखविहारत्थायाति अत्थो ।

दुम्मङ्कनं पुगलानं निग्गहायाति दुम्मङ्कनाम दुस्सीलपुगला, ये मङ्कुतं आपादियमानापि दुक्खेण आपज्जन्ति, वीतिक्कमं करोन्ता वा कत्वा वा न लज्जन्ति, तेसं निग्गहत्थाय । ते हि सिक्खापदे असति “किं तुम्हेहि दिट्ठं, किं सुतं, किं अम्हेहि कतं, कतमस्मिं वत्थुस्मिं कतमं आपत्तिं रोपेत्वा अम्हे निग्गण्ठथा”ति सङ्खं विहेठेय्युं । सिक्खापदे पन सति ते सङ्खो सिक्खापदं दस्सेत्वा सह धम्मेन निग्गहेस्सति । तेन वुत्तं — “दुम्मङ्कनं पुगलानं निग्गहाया”ति ।

पेसलानन्ति पियसीलानं भिक्खून् फासुविहारत्थाय । पियसीला हि भिक्खू कत्तब्बाकत्तब्बं सावज्जानवज्जं वेलं मरियादञ्च अजानन्ता सिक्खात्तयपारिपूरिया घटमाना किलमन्ति, ते पन सावज्जानवज्जं वेलं मरियादञ्च जत्वा सिक्खापारिपूरिया घटमाना न किलमन्ति । तेन तेसं सिक्खापदपञ्चापनं फासुविहाराय संवत्ततियेव । यो वा दुम्मङ्कनं पुगलानं निग्गहो, स्वेव तेसं फासुविहारो । दुस्सीलपुगले निस्साय हि उपोसथप्पवारणा न तिट्ठन्ति, सङ्खक्कम्मानि नप्पवत्तन्ति, सामग्गी न होति, भिक्खू अनेकग्गा उद्देसादीसु अनुयुज्जितुं न सक्कोन्ति । दुस्सीलेसु पन निग्गहितेसु सब्बोपि अयं उपदवो न होति, ततो पेसला भिक्खू फासु विहरन्ति । एवं “पेसलानं भिक्खून् फासुविहाराया”ति एत्थ द्विधा अत्थो वेदितब्बो ।

दिट्ठधम्मिकानं आसवानं संवरायाति दिट्ठधम्मिका आसवा नाम असंवरे ठितेन तस्मिंयेव अत्तभावे पत्तब्बा पाणिप्पहारदण्डप्पहारसत्थप्पहारहत्थच्छेदपादच्छेदअकित्तिअयसविप्पटिसारादयो दुक्खविसेसो, तेसं संवराय पिदहनाय आगमनमग्गथकनायाति अत्थो । **सम्परायिकानन्ति** सम्परायिका आसवा नाम असंवरे ठितेन कतपापकम्ममूलका सम्पराये नरकादीसु पत्तब्बा दुक्खविसेसा, तेसं पटिघातत्थाय वूपसमत्थाय ।

अप्पसन्नानन्ति सिक्खापदपज्जत्तिया हि सति सिक्खापदपज्जत्तिं जत्वा वा, यथापज्जत्तं पटिपज्जमाने भिक्खू दिस्वा वा, येपि अप्पसन्ना पण्डितमनुस्सा, ते “यानि वत लोके महाजनस्स रज्जनदुस्सनमुह्णद्वानानि, तेहि इमे समणा आरका विरता विहरन्ति, दुक्करं वत करोन्ती”ति पसादं आपज्जन्ति विनयपिटकपोत्थकं दिस्वा मिच्छादिट्ठिकतवेदिब्राह्मणा विय । तेन वुत्तं — “अप्पसन्नानं पसादाया”ति ।

पसन्नानन्ति येपि सासने पसन्ना कुलपुत्ता, तेपि सिक्खापदपज्जत्तिं वा जत्वा, यथापज्जत्तं पटिपज्जमाने भिक्खू वा दिस्वा “अहो अय्या दुक्करं करोन्ति, ये यावजीवं एकभत्ता विनयसंवरं पालेन्ती”ति भिय्यो भिय्यो पसीदन्ति । तेन वुत्तं — “पसन्नानं भिय्योभावाया”ति ।

सद्धम्मट्टितियाति तिविधो सद्धम्मो परियत्तिसद्धम्मो पटिपत्तिसद्धम्मो अधिगमसद्धम्मोति । तत्थ सकलम्पि बुद्धवचनं परियत्तिसद्धम्मो नाम । तेरस धुतगुणा चारित्तवारित्तसीलसमाधिविपस्सनाति अयं पटिपत्तिसद्धम्मो नाम । नवलोकुत्तरधम्मो अधिगमसद्धम्मो नाम । सो सब्बोपि यस्मा सिक्खापदपञ्जत्तिया सति भिक्खू सिक्खापदञ्च तस्स विभङ्गञ्च तदत्थजोतनत्थं अञ्जञ्च बुद्धवचनं परियापुणन्ति, यथापञ्जत्तञ्च पटिपज्जमाना पटिपत्तिं पूरेत्वा पटिपत्तिया अधिगन्तब्बं लोकुत्तरधम्मं अधिगच्छन्ति, तस्मा सिक्खापदपञ्जत्तिया सद्धम्मो चिरट्टितिको होति । तेन वुत्तं — “सद्धम्मट्टितिया”ति ।

विनयानुग्गहायाति सिक्खापदपञ्जत्तिया सति संवरविनयो, पहानविनयो, समथविनयो, पञ्जत्तिविनयोति चतुब्बिधो विनयो अनुग्गहितो होति सूपत्थम्भितो । तेन वुत्तं — “विनयानुग्गहाया”ति ।

२. पातिमोक्खट्टपनासुत्तवण्णना

३२. दुतिये **पाराजिको**ति पाराजिकापत्तिं आपन्नो । **पाराजिककथा विप्पकता** होतीति “असुकपुग्गलो पाराजिकं आपन्नो नु खो नो”ति एवं कथा आरभित्वा अनिट्ठापिता होति । एस नयो सब्बत्थ ।

३. उब्बाहिकासुत्तवण्णना

३३. ततिये **उब्बाहिका**याति सम्पत्तअधिकरणं वूपसमेतुं सङ्गतो उब्बाहित्वा उद्धरित्वा गहणत्थाय । **विनये खो पन ठितो** होतीति विनयलक्खणे पतिट्ठितो होति । **असंहीरो**ति न अञ्जस्स वचनमत्तेनेव अत्तनो लद्धिं विस्सज्जेति । **पटिबलो**ति कायबलेनपि जाणबलेनपि समन्नागतो । **सञ्जापेतुन्ति** जानापेतुं । **पञ्जापेतुन्ति** सम्पजानापेतुं । **निज्झापेतुन्ति** ओलोकापेतुं । **पेक्खतुन्ति** पस्सापेतुं । **पसादेतुन्ति** सञ्जातपसादं कातुं । **अधिकरणन्ति** विवादाधिकरणादिचतुब्बिधं । **अधिकरणसमुदयन्ति** विवादमूलादिकं अधिकरणकारकं । **अधिकरणनिरोधन्ति** अधिकरणानं वूपसमं । **अधिकरणनिरोधगामिनिं पटिपदन्ति** सत्तविधअधिकरणसमथं ।

४. उपसम्पदासुत्तवण्णना

३४. चतुत्थे **अनभिरतिन्ति** उक्कण्ठितभावं । **वूपकासेतुन्ति** विनेतुं । **अधिसीले**ति उत्तमसीले । **चित्तपञ्जासुपि** एसेव नयो ।

५. सङ्गभेदसुत्तवण्णना

३५. सत्तमे **वत्थूही**ति कारणेहि । **अवक्कस्सन्तीति** परिसं आकड्ढन्ति विजटेन्ति एकमन्तं उस्सारेन्ति । **अपक्कस्सन्तीति** अतिविय आकड्ढन्ति, यथा विसंसट्ठा होन्ति, एवं करोन्ति । **आवेनि कम्मानि करोन्तीति** विसुं सङ्गकम्मानि करोन्ति ।

९-१०. आनन्दसुत्तद्वयवण्णना

३९-४०. नवमे **कप्पट्टिकन्ति** आयुकप्पं निरयम्हि ठितिकारणं । **किब्बिसं पसवतीति** पापं पटिलभति । **आपायिको**ति अपायगमनीयो । **नेरयिको**ति निरये निब्बत्तनको । **वग्गरतो**ति भेदरतो । **योगक्खेमा पधंसतीति** योगेहि खेमतो अरहत्ततो धंसति विगच्छति । दसमे **अनुग्गहो**ति अञ्जमञ्जस्स सङ्गहानुग्गहो । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

उपालिवग्गो चतुत्थो ।

५. अक्कोसवग्गो

४. कुसिनारसुत्तवण्णना

४४. पञ्चमस्स चतुत्थे कुसिनारायन्ति एवंनामके नगरे । देवतानं अत्थाय बलिं हरन्ति एत्थाति बलिहरणो, तस्मिं बलिहरणे । अच्छिद्देन अप्पटिमंसेनातिआदीसु येन केनचिदेव पहटो वा होति, वेज्जकम्मादीनि वा कतानि, तस्स कायसमाचारो उपचिकादीहि खायिततालपण्णं विय छिद्दो च, पटिमसितुं यत्थ कत्थचि गहेत्वा आकट्ठितुं सक्कुणेय्यताय पटिमंसो च होति, विपरीतो अच्छिद्दो अप्पटिमंसो नाम । वचीसमाचारो पन मुसावादओमसवादपेसुज्जअमूलकानुद्धंसनादीहि छिद्दो सप्पटिमंसो च होति, विपरीतो अच्छिद्दो अप्पटिमंसो । मेत्तं नु खो मे चित्तन्ति पलिबोधं छिन्दित्वा कम्मट्टानभावनानुयोगेन अधिगतं मे मेत्तचित्तं । अनाघातन्ति आघातविरहितं, विक्खम्भनेन विहताघातन्ति अत्थो । कत्थ वुत्तन्ति इदं सिक्खापदं किस्मिं नगरे वुत्तं ।

कालेन वक्खामीतिआदीसु एको एकं ओकासं कारेत्वा चोदेन्तो कालेन वदति नाम । सङ्गमज्जे वा गणमज्जे वा सलाकगयागगवितक्कमाळकभिव्खाचारमग्गआसनसालादीसु वा उपट्टाकेहि परिवारितक्खणे वा चोदेन्तो अकालेन वदति नाम । तच्छेन वदन्तो भूतेन वदति नाम । “दहरमहल्लकपरिसावचरकपंसुकूलिकधम्मकथिकपतिरूपं तव इदं”न्ति वदन्तो फरुसेन वदति नाम । कारणनिस्सितं पन कत्वा, “भन्ते महल्लकत्थ, परिसावचरकत्थ, पंसुकूलिकत्थ, धम्मकथिकत्थपतिरूपं तुम्हाकमिदं”न्ति वदन्तो सण्हेन वदति नाम । कारणनिस्सितं कत्वा वदन्तो अत्थसंहितेन वदति नाम । मेत्तचित्तो वक्खामि नो दोसन्तरोति मेत्तचित्तं पच्चुपट्टपेत्वा वक्खामि, न दुट्ठचित्तो हुत्वा ।

५. राजन्तेपुरप्पवेसनसुत्तवण्णना

४५. पञ्चमे कतं वा करिस्सन्ति वाति मेथुनवीतिक्कमं करिंसु वा करिस्सन्ति वा । रतनन्ति मणिरतनादीसु यंकिज्जि । पत्थेतीति मारेतुं इच्छति । हत्थिसम्बाधन्ति हत्थीहि सम्बाधं । हत्थिसम्मदन्ति वा पाठो, तस्सत्थो — हत्थीहि सम्मदो एत्थाति हत्थिसम्मदं । सेसेसुपि एसेव नयो । रजनीयानि रूपसद्दगन्धरसफोटुब्बानीति एतानि रागजनकानि रूपादीनि तत्थ परिपूरानि होन्ति ।

६. सक्कसुत्तवण्णना

४६. छट्ठे सोकसभयेति सोकेन सभये । सोकभयेति वा पाठो, अयमेवत्थो । दुतियपदेपि एसेव नयो । येन केनचि कम्मट्टानेनाति कसिवाणिज्जादिकम्मेसु येन केनचि कम्मेन । अनापज्ज अकुसलन्ति किज्जि अकुसलं अनापज्जित्वा । निब्बिसेय्याति उप्पादेय्य आचिनेय्य । दक्खोति छेको । उट्टानसम्पन्नोति उट्टानवीरियेन समन्नागतो । अलं वचनायाति युत्तो वचनाय । एकन्तसुखप्पटिसंवेदी विहरेय्याति एकन्तमेव कायिकचेतसिकसुखं जाणेन पटिसंवेदेन्तो विहरेय्य । अनिच्चाति हुत्वा अभावतो । तुच्छाति साररहिता । मुसाति निच्चसुभसुखा विय खायमानापि तथा न होन्तीति मुसा । मोसधम्माति नस्सनसभावा । तस्मा ते पटिच्च दुक्खं उप्पज्जतीति सन्दस्सेति । इध पन वोति एत्थ वो ति निपातमत्तं । अपण्णकं वा सोतापन्नोति अविराधितं एकंसेन सोतापन्नो वा होति । सोपि झानं निब्बत्तेति, ब्रह्मलोकं वा गन्त्वा छसु वा

कामसंगोसु एकन्तसुखपटिसंवेदी हुत्वा विहरेय्य । इमस्मिं सुत्ते सत्था अट्ठङ्गुपोसथस्स गुणं कथेसि ।

७. महालिसुत्तवण्णना

४७. सत्तमे **मिच्छापणिहितन्ति** मिच्छा ठपितं । **अधम्मचरियाविसमचरिया**ति अकुसलकम्मपथवसेन अधम्मचरियसङ्घाता विसमचरिया । कुसलकम्मपथवसेन इतरा वेदितब्बा । एवमिध वट्टमेव कथितं ।

८. पब्बजितअभिण्हसुत्तवण्णना

४८. अट्ठमे **पब्बजितेना**ति घरावासं पहाय सासने पब्बज्जं उपगतेन । **अभिण्हन्ति** अभिक्खणं पुनप्पुनं, **पच्चवेक्खितब्बा** ओलोकेतब्बा सल्लक्खेतब्बा । **वेवण्णियन्ति** विवण्णभावं । तं पनेतं वेवण्णियं दुविधं होति सरीरवेवण्णियं परिक्रारवेवण्णियञ्च । तत्थ केसमस्सुओरोपनेन सरीरवेवण्णियं वेदितब्बं । पुब्बे पन नानाविरागानि सुखुमवत्थानि निवासेत्वापि नानगरसभोजनं सुवण्णरजतभाजनेसु भुज्जित्वापि सिरिगम्भे वरसयनासनेसु निपज्जित्वापि निसीदित्वापि सप्पिनवनीतादीहि भेसज्जं कत्वापि पब्बजितकालतो पट्टाय छिन्नसङ्घटितकसावरसपीतानि वत्थानि निवासेतब्बानि, अयपत्ते वा मत्तिकपत्ते वा मिस्सकोदनो भुज्जितब्बो, रुक्खमूलादिसेनासने मुज्जतिणसन्थरणादीसु निपज्जितब्बं, चम्मखण्डतट्टिकादीसु निसीदितब्बं, पूतिमुत्तादीहि भेसज्जं कत्तब्बं होति । एवमेत्थ परिक्रारवेवण्णियं वेदितब्बं । एवं पच्चवेक्खतो कोपो च मानो च पहीयति ।

परपटिबद्धा मे जीविकाति मय्हं परेसु पटिबद्धा परायत्ता चतुपच्चयजीविकाति । एवं पच्चवेक्खतो हि आजीवो परिसुज्झति, पिण्डपातो च अपचितो होति, चतूसु पच्चयेसु अपच्चवेक्खितपरिभोगो नाम न होति । **अज्जो मे आकप्पो करणीयो**ति यो गिहीनं उरं अभिनीहरित्वा गीवं पगहेत्वा ललितेनाकारेण अनियतपदवीतिहारेण गमनाकप्पो होति, ततो अज्जोव आकप्पो मया करणीयो, सन्तिन्द्रियेन सन्तमानसेन युगमत्तदस्सिना विसमट्टाने उदकसकटेनेव मन्दमितपदवीतिहारेण हुत्वा गन्तब्बन्ति पच्चवेक्खितब्बं । एवं पच्चवेक्खतो हि इरियापथो सारुप्पो होति, तिस्सो सिक्खा परिपूरेन्ति । **कच्चिनुखो**ति सलक्खणे निपातसमुदायो । **अत्ताति** चित्तं । **सीलतो न उपवदतीति** अपरिसुद्धं ते सीलन्ति सीलपच्चयो न उपवदति । एवं पच्चवेक्खतो हि अज्झत्तं हिरी समुट्ठाति, सा तीसु द्वारेसु संवरं साधेति, तीसु द्वारेसु संवरो चतुपरिसुद्धिरीसीलं होति, चतुपरिसुद्धिरीसीले ठितो विपस्सन् वट्टेत्वा अरहत्तं गण्हाति । **अनुविच्च विज्जू सब्रह्मचारी**ति पण्डिता सब्रह्मचारिनो अनुविचारेत्वा । एवं पच्चवेक्खतो हि बहिद्धा ओत्तप्पं सण्ठाति, तं तीसु द्वारेसु संवरं साधेतीति अनन्तरनयेनेव वेदितब्बं ।

नानाभावो विनाभावोति जातिया नानाभावो, मरणेन विनाभावो । एवं पच्चवेक्खतो हि तीसु द्वारेसु असंवृताकारो नाम न होति, मरणस्सति सूपड्डिता होति । **कम्मस्सकोम्ही**ति आदीसु कम्मं मय्हं सकं अत्तनो सन्तकन्ति **कम्मस्सका** । कम्मेन दातब्बं फलं दायं, कम्मस्स दायं कम्मदायं, तं आदीयामीति **कम्मदायादो** । कम्मं मय्हं योनि कारणन्ति **कम्मयोनि** । कम्मं मय्हं बन्धु जातकोति **कम्मबन्धु** । कम्मं मय्हं पटिसरणं पटिड्ढाति **कम्मपटिसरणो** । **तस्स दायादो भविस्सामीति** तस्स कम्मस्स दायादो तेन दिन्नफलं पटिग्गाहको भविस्सामि । एवं कम्मस्सकतं पन पच्चवेक्खतो पापकरणं नाम न होति । **कथंभूतस्स मे रत्तिन्दिवा वीतिवत्तन्तीति** किन्नु खो मे वत्तप्पटिपत्तिं करोन्तस्स, उदाहु अकरोन्तस्स, बुद्धवचनं सज्झायन्तस्स, उदाहु असज्झायन्तस्स, योनिमनसिकारे कम्मं करोन्तस्स, उदाहु अकरोन्तस्साति कथंभूतस्स मे रत्तिन्दिवा वीतिवत्तन्ति, परिवत्तन्तीति अत्थो । एवं पच्चवेक्खतो हि अप्पमादो परिपूरति ।

सुज्जागारे अभिरमामीति विविक्तोकासे सच्चिरियापथेसु एककोव हुत्वा कच्चि नु खो अभिरमामीति अत्थो । एवं पच्चवेक्खतो कायविवेको परिपूरति । उत्तरिमनुस्सधम्मोति उत्तरिमनुस्सानं उक्कट्टमनुस्सभूतानं ज्ञायीनञ्चेव अरियानञ्च ज्ञानादिधम्मो, दसकुसलकम्मपथसङ्घातमनुस्सधम्मतो वा उत्तरितरो विसिद्धतरो धम्मो मे मम सन्ताने अत्थि नु खो, सन्ति नु खोति अत्थो । अलमरियजाणदस्सनविसेसोति महग्गतलोकुत्तरपञ्चा पजाननट्टेन जाणं, चक्खुना दिट्ठमिव धम्मं पच्चक्खकरणतो दस्सनट्टेन दस्सनन्ति जाणदस्सनं, अरियं विसुद्धं उत्तमं जाणदस्सनन्ति अरियजाणदस्सनं, अलं परियत्तकं किलेसविद्धं सनसमत्थं अरियजाणदस्सनमेत्थ, अस्स वाति अलमरियजाणदस्सनो, ज्ञानादिभेदो उत्तरिमनुस्सधम्मो अलमरियजाणदस्सनो च सो विसेसो चाति अलमरियजाणदस्सनविसेसो । अथ वा तमेव किलेसविद्धं सनसमत्थं विसुद्धं जाणदस्सनमेव विसेसोति अलमरियजाणदस्सनविसेसो वा । अधिगतोति पटिलद्धो मे अत्थि नु खो । सोहन्ति पटिलद्धविसेसो सो अहं । पच्छिमे कालेति मरणमञ्चे निपन्नकाले । पुट्ठोति सब्रह्मचारीहि अधिगतगुणविसेसं पुच्छितो । न मङ्कु भविस्सामीति पतितक्खन्धो नित्तेजो न हेस्सामीति । एवं पच्चवेक्खन्तस्स हि मोघकालकिरिया नाम न होति ।

९-१०. सरीरद्वधम्मसुत्तादिवण्णना

४९-५०. नवमे पोनोब्भविकोति पुनर्भवनिब्बत्तको । भवसङ्खारोति भवसङ्खारणकम्मं । इमस्मिं सुत्ते वट्टमेव कथितं । दसमे सीलबाहुसच्चवीरियसतिपञ्चा लोकियलोकुत्तरामिस्सिका कथिता । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

अक्कोसवग्गो पञ्चमो ।

पठमपण्णासकं निद्धितं ।

२. दुतियपण्णासकं

(६) १. सचित्तवग्गो

१-४. सचित्तसुत्तादिवण्णना

५१-५४. दुतियस्स पठमे सचित्तपरियायकुसलोति अत्तनो चित्तवारकुसलो । रजन्ति आगन्तुकउपक्किलेसं । अङ्गणन्ति तत्थजातकअङ्गकाळतिलकादिं । आसवानं खयायाति अरहत्तत्थाय । ततिये पटिभानेनाति वचनसण्ठानेन । चतुत्थे अधिपञ्चाधम्मविपस्सनायाति सङ्खारपरिग्गाहकविपस्सनाय ।

८. मूलकसुत्तवण्णना

५८. अट्टमे अमतोगधाति एत्थ सउपादिसेसा निब्बानधातु कथिता, निब्बानपरियोसानाति एत्थ अनुपादिसेसा । अनुपादिसेसं पत्तस्स हि सब्बे धम्मा परियोसानप्पत्ता नाम होन्ति । सेसपदानि हेट्ठा वुत्तत्थानेव ।

९. पब्बज्जासुत्तवण्णना

५९. नवमे तस्माति यस्मा एवं अपरिचितचित्तस्स सामञ्जत्थो न सम्पज्जति, तस्मा । यथापब्बज्जापरिचितञ्च नो

चित्तं भविस्सतीति यथा पब्बज्जानुरूपेण परिचितं । ये हि केचि पब्बजन्ति नाम, सब्बे ते अरहत्तं पत्थेत्वा । तस्मा यं चित्तं अरहत्ताधिगमत्थाय परिचितं वड्ढितं, तं यथापब्बज्जापरिचितं नामाति वेदितब्बं । एवरूपं पण चित्तं भविस्सतीति सिक्खितब्बं । **लोकस्स समञ्च विसमञ्चाति** सत्तलोकस्स सुचरितदुच्चरितानि । **लोकस्स भवञ्च विभवञ्चाति** तस्स वड्ढिञ्च विनासञ्च, तथा सम्पत्तिञ्च विपत्तिञ्च । **लोकस्स समुदयञ्च अत्थङ्गमञ्चाति** पण सङ्खारलोकं सन्धाय वुत्तं, खन्धानं निब्बत्तिञ्च भेदञ्चाति अत्थो ।

१०. गिरिमानन्दसुत्तवण्णना

६०. दसमे अनुकम्पं उपादायाति गिरिमानन्दत्थेरे अनुकम्पं पटिच्च । **चक्खुरोगोति** आदयो वत्थुवसेन वेदितब्बा । निब्बत्तितप्पसादानञ्हि रोगो नाम नत्थि । **कण्णरोगोति** बहिकण्णे रोगो । **पिनासोति** बहिनासिकाय रोगो । **नखसाति** नखेहि विलेखितट्ठाने रोगो । **पित्तसमुट्ठानाति** पित्तसमुट्ठिता । ते किर द्वत्तिस होन्ति । **सेम्हसमुट्ठानादीसुपि** एसेव नयो । **उत्तुपरिणामजाति** उत्तुपरिणामेन अच्चुण्हातिसीतेन उप्पज्जनकरोगा । **विसमपरिहारजाति** अतिचिरट्ठाननिसज्जादिना विसमपरिहारेण जाता । **ओपक्कमिकाति** वधबन्धनादिना उपक्कमेण जाता । **कम्मविपाकजाति** बलवकम्मविपाकसम्भूता । **सन्तन्ति** रागादिसन्तताय सन्तं । अतप्पकट्ठेन **पणीतं** । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

सचित्तवग्गो पठमो ।

(७) २. यमकवग्गो

१. अविज्जासुत्तादिवण्णना

६१-६२. दुतियस्स पठमे साहारन्ति सपच्चयं । **विज्जाविमुत्तिन्ति** फलजाणञ्चेव सेससम्पयुत्तधम्मे च । **बोज्झङ्गाति** मग्गबोज्झङ्गा । दुतिये **भवतण्हायाति** भवपत्थनाय । एवं द्वीसुपि सुत्तेसु वट्ठमेव कथितं, वट्ठञ्चेत्थ पठमे सुत्ते अविज्जामूलकं वट्ठं कथितं, दुतिये तण्हामूलकं ।

३-४. निट्ठङ्गतसुत्तादिवण्णना

६३-६४. ततिये **निट्ठं** गताति निब्बेमतिका । **इध निट्ठाति** इमस्मिंयेव लोके परिनिब्बानं । **इध विहायाति** इमं लोकं विजहित्वा सुद्धावासब्रह्मलोकं । चतुत्थे **अवेच्चप्पसन्नाति** अचलप्पसादेन सम्पन्ना । **सोतापन्नाति** अरियमग्गसोतं आपन्ना ।

५-७. पठमसुखसुत्तादिवण्णना

६५-६७. पञ्चमे वट्ठमूलकं सुखदुक्खं पुच्छितं, छट्ठे सासनमूलकं । सत्तमे **नळकपानन्ति** अतीते बोधिसत्तस्स ओवादे ठत्वा वानरयूथेन नळेहि उदकस्स पीतट्ठाने मापितत्ता एवंलद्धनामो निगमो । **तुण्हीभूतं तुण्हीभूतन्ति** यं यं दिसं अनुविलोकेति, तत्थ तत्थ तुण्हीभूतमेव । **अनुविलोकेत्वाति** ततो ततो विलोकेत्वा । **पिट्ठि मे आगिलायतीति** कस्मा आगिलायति? भगवतो हि छ वस्सानि महापधानं पदहन्तस्स महन्तं कायदुक्खं अहोसि, अथस्स अपरभागे महल्लककाले पिट्ठिवातो उप्पज्जि । उपादिन्नकसरीरस्स ठाननिसज्जादीहि अप्पमत्तकेन आबाधेन न सक्का केनचि भवितुं । तं गहेत्वापि

थेरस्स ओकासकरणत्थं एवमाह । सङ्घाटिं पञ्जापेत्वा एकमन्ते पतिरूपद्वाने पञ्जत्तस्स कप्पियमञ्चस्स उपरि अत्थरित्वा ।

१-१०. कथावत्थुसुत्तद्वयवण्णना

६९-७०. नवमे तिरच्छानकथन्ति अनिय्यानिकत्ता सगमोक्खमग्गानं तिरच्छानभूतं कथं । तत्थ राजानं आरब्भ “महासम्मतो मन्धाता धम्मासोको एवंमहानुभावो”ति आदिना नयेन पवत्तकथा राजकथा । एस नयो चोरकथादीसु । तेसु “असुको राजा अभिरूपो दस्सनीयो”ति आदिना गेहसितकथाव तिरच्छानकथा होति, “सोपि नाम एवंमहानुभावो खयं गतो”ति एवं पवत्ता पन कम्मद्वानभावे तिष्ठति । चोरेसुपि “मूलदेवो एवंमहानुभावो, मेघदेवो एवंमहानुभावो”ति तेसं कम्मं पटिच्च “अहो सूर”ति गेहसितकथाव तिरच्छानकथा । युद्धेसुपि भारतयुद्धादीसु “असुकेन असुको एवं मारितो एवं विद्धो”ति कम्मस्सादवसेनेव कथा तिरच्छानकथा, “तेपि नाम खयं गता”ति एवं पवत्ता पन सब्बत्थ कम्मद्वानमेव होति । अपिच अन्नादीसु “एवं वण्णवन्तं रसवन्तं फस्ससम्पन्नं खादिम्ह भुज्जिम्ह पिविम्ह परिभुज्जिम्हा”ति कामरसस्सादवसेन कथेतुं न वट्ठति, सात्थकं पन कत्वा “पुब्बे एवं वण्णादिसम्पन्नं अन्नं पानं वत्थं यानं मालं गन्धं सीलवन्तानं अदम्ह, चेति यं पूजिम्हा”ति कथेतुं वट्ठति ।

जातिकथादीसुपि “अम्हाकं जातका सूर समत्था”ति वा “पुब्बे मयं एवं विचित्रेहि यानेहि विचरिम्हा”ति वा अस्सादवसेन वत्तुं न वट्ठति, सात्थकं पन कत्वा “तेपि नो जातका खयं गता”ति वा “पुब्बे मयं एवरूपा उपाहना सङ्घस्स अदम्हा”ति वा कथेतब्बं । गामकथापि सुनिविट्ठदुन्निविट्ठसुभिक्खदुब्भिक्खादिवसेन वा “असुकगामवासिनो सूर समत्था”ति वा एवं अस्सादवसेनेव न वट्ठति, सात्थकं पन कत्वा “सद्धा पसन्ना”ति वा “खयवयं गता”ति वा वत्तुं वट्ठति । निगमनगरजनपदकथासुपि एसेव नयो ।

इत्थिकथापि वण्णसण्ठानादीनि पटिच्च अस्सादवसेन न वट्ठति, “सद्धा पसन्ना खयं गता”ति एवमेव वट्ठति । सूरकथापि “नन्दिमित्तो नाम योधो सूर अहोसी”ति अस्सादवसेनेव न वट्ठति, “सद्धो अहोसि खयं गतो”ति एवमेव वट्ठति । सुराकथन्ति पाळियं पन अनेकविधं मज्जकथं अस्सादवसेन कथेतुं न वट्ठति, आदीनववसेनेव वत्तुं वट्ठति । विसिखाकथापि “असुकविसिखा सुनिविट्ठा दुन्निविट्ठा सूर समत्था”ति अस्सादवसेनेव न वट्ठति, “सद्धा पसन्ना खयं गता”ति वट्ठति । कुम्भद्वानकथा नाम कूटद्वानकथा उदकतित्थकथा वुच्चति (दी० नि० अट्ठ० १.१७; म० नि० अट्ठ० २.२२३; सं० नि० अट्ठ० ३.५.१०८०) । कुम्भदासिकथा वा । सापि “पासादिका नच्चितुं गायितुं छेका”ति अस्सादवसेन न वट्ठति, “सद्धा पसन्ना”ति आदिना नयेनेव वट्ठति ।

पुब्बपेतकथा नाम अतीतजातिकथा । तत्थ वत्तमानजातिकथासदिसोव विनिच्छयो । नानत्तकथा नाम पुरिमपच्छिमकथाविमुत्ता अवसेसा नानासभावा तिरच्छानकथा । लोकक्खायिका नाम “अयं लोको केन निम्मितो? असुकेन नाम निम्मितो । काको सेतो अट्ठीनं सेतत्ता, बलाका रत्ता लोहितस्स रत्तत्ता”ति एवमादिका लोकायतवितण्डसल्लापकथा । समुद्धक्खायिका नाम कस्मा समुद्धो सागरोति । सागरदेवेन खतत्ता सागरो, खतो मेति हत्थमुद्दाय निवेदितत्ता समुद्धोति एवमादिका निरत्थका समुद्धक्खायनकथा । भवोति वुद्धि, अभवोति हानि । इति भवो इति अभवोति यं वा तं वा निरत्थककारणं वत्वा पवत्तितकथा इति भवाभवकथा नाम ।

तेजसा तेजन्ति अत्तनो तेजसा तेसं तेजं । परियादियेय्याथाति खेपेत्वा गहेत्वा अभिभवेय्याथ । तत्रिदं वत्थु — एको

पिण्डपातिको महाथेरं पुच्छि — “भन्ते, तेजसा तेजं परियादियमाना भिक्खू किं करोन्ती”ति । थेरो आह — आवुसो, किञ्चिदेव आतपे ठपेत्वा यथा छाया हेट्ठा न ओतरति, उद्धंयेव गच्छति तथा करोन्ति । दसमे पासंसानि ठानानीति पसंसावहानि कारणानि । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

यमकवग्गो दुतियो ।

(८) ३. आकङ्खवग्गो

१. आकङ्खसुत्तवण्णना

७१. ततियस्स पठमे सम्पन्नसीलाति परिपुण्णसीला, सीलसमङ्गिनो वा हुत्वाति अत्थो । तत्थ द्वीहि कारणेहि सम्पन्नसीलता होति सीलविपत्तिया च आदीनवदस्सनेन, सीलसम्पत्तिया च आनिसंसदस्सनेन । तदुभयम्पि विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.९, २१) वित्थारितं । तत्थ “सम्पन्नसीला”ति एत्तावता किर भगवा चतुपारिसुद्धिसीलं उद्दिसित्वा “पातिमोक्खसंवरसंवुता”ति इमिना तत्थ जेट्ठकसीलं वित्थारेत्वा दस्सेसीति दीपविहारवासी सुमनत्थेरो आह । अन्तेवासिको पनस्स तेपिटकचूळनागत्येरो आह — उभयत्थपि पातिमोक्खसंवरोव भगवता वुत्तो । पातिमोक्खसंवरोयेव हि सीलं, इतरानि पन तीणि सीलन्ति वुत्तद्धानं अत्थीति अननुजानन्तो वत्वा आह — इन्द्रियसंवरो नाम छद्धारारक्खामत्तकमेव, आजीवपारिसुद्धि धम्मेन समेन पच्चयुप्पत्तिमत्तकं, पच्चयसन्निस्सितं पटिलद्धपच्चये इदमत्थन्ति पच्चवेक्खित्वा परिभुञ्जनमत्तकं । निष्परियायेन पातिमोक्खसंवरोव सीलं । यस्स सो भिन्नो, अयं सीसच्छिन्नो विय पुरिसो हत्थपादे सेसानि रक्खिस्सतीति न वत्तब्बो । यस्स पन सो अरोगो, अयं अच्छिन्नसीसो विय पुरिसो जीवितं सेसानि पुन पाकतिकानि कातुं सक्कोति । तस्मा “सम्पन्नसीला”ति इमिना पातिमोक्खसंवरं उद्दिसित्वा “सम्पन्नपातिमोक्खा”ति तस्सेव वेवचनं वत्वा तं वित्थारेत्वा दस्सेन्तो पातिमोक्खसंवरसंवुतातिआदिमाह । तत्थ पातिमोक्खसंवरसंवुत्तातिआदीनि वुत्तत्थानेव । आकङ्खेय्य चेति इदं कस्मा आरद्धन्ति? सीलानिसंसदस्सनत्थं । सचेपि अचिरपब्बजितानं वा दुप्पञ्चानं वा एवमस्स “भगवा ‘सीलं पूरेथ सीलं पूरेथा’ति वदति, को नु खो सीलपूरणे आनिसंसो, को विसेसो, का वट्ठी”ति तेसं दस आनिसंसं दस्सेतुं एवमाह — “अप्पेव नाम एतं सब्रह्मचारीनं पियमनापतादिआसवक्खयपरियोसानं आनिसंसं सुत्वापि सीलं परिपूरेय्यु”न्ति ।

तत्थ आकङ्खेय्य चेति यदि इच्छेय्य । पियो चस्सन्ति पियचक्खूहि सम्पस्सितब्बो, सिनेहुप्पत्तिया पदद्धानभूतो भवेय्यं । मनापोति तेसं मनवट्ठनको, तेसं वा मनेन पत्तब्बो, मेत्तचित्तेन फरितब्बोति अत्थो । गरूति तेसं गरुट्ठानियो पासाणच्छत्तसदिसो । भावनीयोति “अद्धायमायस्मा जानं जानाति पस्सं पस्सती”ति एवं सम्भावनीयो । सीलेस्वेवस्स परिपूरकारीति चतुपारिसुद्धिसीलेसुयेव परिपूरकारी अस्स, अनूनेन आकारेन समन्नागतो भवेय्याति वुत्तं होति । अज्झत्तं चेतोसमथमनुयुत्तोति अत्तनो चित्तसमथे युत्तो । अनिराकतज्झानोति बहि अनीहटज्झानो, अविनासितज्झानो वा । विपस्सनायाति सत्तविधाय अनुपस्सनाय । बूहेता सुज्जागारानन्ति वट्ठेता सुज्जागारानं । एत्थ च समथविपस्सनावसेन कम्मद्धानं गहेत्वा रत्तिन्दिवं सुज्जागारं पविसित्वा निसीदमानो भिक्खु “बूहेता सुज्जागारान”न्ति वेदितब्बो । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारो पन इच्छन्तेन मज्झिमनिकायट्ठकथाय (म० नि० अट्ठ० १.६४ आदयो) आकङ्खेय्यसुत्तवण्णनाय ओलोकेतब्बो ।

लाभीति एत्थ न भगवा लाभनिमित्तं सीलादिपरिपूरणं कथेति । भगवा हि “घासेसनं छिन्नकथो, न वाचं पयुत्तं

भणे”ति (सु० नि० ७१६) एवं सावके ओवदति । सो कथं लाभनिमित्तं सीलादिपरिपूरणं कथेय्य । पुग्गलज्झासयवसेन पनेतं वुत्तं । येसहि एवं अज्झासयो भवेय्य “सचे मयं चतूहि पच्चयेहि न किलमेय्याम, सीलानि परिपूरेतुं सक्कुणेय्यामा”ति, तेसं अज्झासयवसेनेवमाह । अपिच सरसानिसंसो एस सीलस्स यदिदं चत्तारो पच्चया नाम । तथा हि पण्डितमनुस्सा कोट्टादीसु ठपितं नीहरित्वा अत्तनापि अपरिभुज्जित्वा सीलवन्तानं देन्तीति सीलस्स सरसानिसंसदस्सनत्थम्पेतं वुत्तं ।

ततियवारे येसाहन्ति येसं अहं । तेसं ते काराति तेसं देवानं वा मनुस्सानं वा ते मयि कता पच्चयदानकारा । महप्फला होन्तु महानिसंसाति लोकियसुखेन फलभूतेन महप्फला, लोकुत्तरेन महानिसंसा । उभयं वा एतं एकत्थमेव । सीलादिगुणयुत्तस्स हि कटच्छुभिक्षापि पच्चरतनमत्ताय भूमिया पण्णसालापि कत्वा दिन्ना अनेकानि कप्पसहस्सानि दुग्गतिविनिपाततो रक्खति, परियोसाने च अमताय धातुया परिनिब्बानस्स पच्चयो होति । “खीरोदनं अहमदासि”न्ति आदीनि (वि० व० ४१३) चेत्य वत्थूनि । सकलमेव वा पेतवत्थु विमानवत्थु च साधकं ।

चतुत्थवारे पेताति पेच्चभवं गता । जातीति सस्सुससुरपक्खिका । सालोहिताति एकलोहितबद्धा पितिपितामहादयो । कालङ्कताति मता । तेसं तन्ति तेसं तं मयि पसन्नचित्तं, तं वा पसन्नेन चित्तेन अनुस्सरणं । यस्स हि भिक्खुनो कालकतो पिता वा माता वा “अम्हाकं जातकत्थेरो सीलवा कल्याणधम्मो”ति पसन्नचित्तो हुत्वा तं भिक्खुं अनुस्सरति, तस्स सो चित्तप्पसादोपि तं अनुस्सरणमत्तम्पि महप्फलं महानिसंसमेव होति ।

अरतिरतिसहोति नेक्खम्मपटिपत्तिया अरतिया कामगुणेषु रतिया च सहो अभिभविता अज्झोत्थरिता । भयभेरवसहोति एत्थ भयं चित्तुत्रासोपि आरम्मणम्पि, भेरवं आरम्मणमेव ।

२. कण्टकसुत्तवण्णना

७२. दुतिये अभिज्जातेहीति गगनमज्झे पुण्णचन्दो विय सूरियो विय जातेहि पाकटेहि । परपुरायाति परं वुच्चति पच्छिमभागो, पुराति पुरिमभागो, पुरतो धावन्तेन पच्छतो अनुबन्धन्तेन च महापरिवारेनाति अत्थो । कण्टकोति विज्जनट्टेन कण्टको । विसूकदस्सनन्ति विसूकभूतं दस्सनं । मातुगामूपचारोति मातुगामस्स समीपचारिता ।

३-४. इट्ठधम्मसुत्तादिवण्णना

७३-७४. ततिये वण्णोति सरीरवण्णो । धम्माति नव लोकुत्तरधम्मा । चतुत्थे अरियायाति अपोथुज्जनिकाय, सीलादीहि मिस्सकत्ता एवं वुत्तं । सारादायी च होति वरदायीति सारस्स च वरस्स च आदायको होति । यो कायस्स सारो, यच्चस्स वरं, तं गण्हातीति अत्थो ।

५. मिगसालासुत्तवण्णना

७५. पच्चमस्स आदिमि ताव यं वत्तब्बं, तं छक्कनिपाते वुत्तमेव । दुस्सीलो होतीति आदीसु पन दुस्सीलोति निस्सीलो । चेतोविमुत्तिन्ति फलसमार्धिं । पज्जाविमुत्तिन्ति फलजाणं । नप्पजानातीति उग्गहपरिपुच्छावसेन न जानाति । दुस्सील्यं अपरिसेसं निरुज्झतीति एत्थ पच्च दुस्सील्यानि ताव सोतापत्तिमग्गेन पहीयन्ति, दस अरहत्तमग्गेन । फलक्खणे तानि पहीनानि नाम होन्ति । फलक्खणं सन्धाय इध “निरुज्झती”ति वुत्तं । पुथुज्जनस्स सीलं पच्चहि कारणेहि भिज्जति

पाराजिकापज्जनेन सिक्खापच्चक्खानेन तित्थियपक्खन्दनेन अरहत्तेन मरणेनाति । तत्थ पुरिमा तयो भावनापरिहानाय संवत्तन्ति, चतुत्थो वड्डिया, पञ्चमो नेव हानाय न वड्डिया । कथं पनेतं अरहत्तेन सीलं भिज्जतीति? पृथुज्जनस्स हि सीलं अच्चन्तकुसलमेव होति, अरहत्तमग्गो च कुसलाकुसलकम्मक्खयाय संवत्ततीति एवं तेन तं भिज्जति । **सवनेनपि अकतं होतीति** सोतब्बयुत्तकं अस्सुतं होति । **बाहुसच्चेनपि अकतं होतीति** एत्थ बाहुसच्चन्ति वीरियं । वीरियेन कत्तब्बयुत्तकं अकतं होति, तस्स अकतत्ता सग्गतोपि मग्गतोपि परिहायति । **दिट्ठियापि अप्पटिविद्धं होतीति** दिट्ठिया पटिविज्झितब्बं अप्पटिविद्धं होति अपच्चक्खकतं । **सामयिकम्पि विमुत्तिं न लभतीति** कालानुकालं धम्मस्सवनं निस्साय पीतिपामोज्जं न लभति । **हानाय परेतीति** हानाय पवत्तति ।

यथाभूतं पजानातीति “सोतापत्तिफलं पत्वा पञ्चविधं दुस्सील्यं अपरिसेसं निरुज्झती”ति उग्गहपरिपुच्छावसेन जानाति । तस्स **सवनेनपि कतं होतीति** सोतब्बयुत्तकं सुतं होति । **बाहुसच्चेनपि कतं होतीति** वीरियेन कत्तब्बयुत्तकं अन्तमसो दुब्बलविपस्सनामत्तकम्पि कतं होति । **दिट्ठियापि सुप्पटिविद्धं होतीति** अन्तमसो लोक्कियपज्जायपि पच्चयपटिवेधो कतो होति । इमस्स हि पुग्गलस्स पज्जा सीलं परिधोवति, सो पज्जापरिधोतेन विसेसं पापुणाति ।

पमाणिकाति पुग्गलेसु पमाणग्गाहका । **पमिणन्तीति** पमेतुं तुलेतुं अरहन्ति । **एको हीनोति** एको गुणेहि हीनो । **पणीतोति** एको गुणेहि पणीतो उत्तमो । **तं हीति** तं पमाणकरणं । **अभिवक्कन्ततरोति** सुन्दरतरो । **पणीततरोति** उत्तमतरो । **धम्मसोतो निब्बहतीति** सूरं हुत्वा पवत्तमानं विपस्सनाजाणं निब्बहति, अरियभूमिं पापेति । **तदन्तरं को जानेय्याति** तं एवं कारणं को जानेय्य । **सीलवा होतीति** लोक्कियसीलेन सीलवा होति । **यत्थस्स तं सीलन्ति** अरहत्तविमुत्तिं पत्वा सीलं अपरिसेसम्पि निरुज्झति नाम, तत्थ युत्ति वुत्तायेव । इतो परेसु द्वीसु अङ्गेसु अनागामिफलं विमुत्ति नाम, पञ्चमे अरहत्तमेव । सेसमेत्थ वुत्तनयानुसारेनेव वेदितब्बं । छट्ठं उत्तानत्थमेव ।

७. काकसुत्तवण्णना

७७. सत्तमे धंसीति गुणधंसको । कस्सचि गुणं अनादियित्वा हत्थेनपि गहितो तस्स सीसेपि वच्चं करोति । **पगब्भोति** पागब्भियेन समन्नागतो । **तिन्तिणोति** तिन्तिणं वुच्चति तण्हा, ताय समन्नागतो, आसङ्काबहुलो वा । **लुद्धोति** दारुणो । **अकारुणिकोति** निक्कारुणिको । **दुब्बलोति** अबलो अप्पथामो । **ओरविताति** ओरवयुत्तो ओरवन्तो चरति । **नेचयिकोति** निचयकरो ।

९. आघातवत्थुसुत्तवण्णना

७९. नवमे अट्टानेति अकारणे । सचित्तकपवत्तियज्झि “अनत्थं मे अचरी”तिआदि कारणं भवेय्य, खाणुपहटादीसु तं नत्थि । तस्मा तत्थ आघातो अट्टाने आघातो नाम । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

आकङ्खवग्गो ततियो ।

(९) ४. थेरवग्गो

१-३. वाहनसुत्तादिवण्णना

८१-८३. चतुर्थस्स पठमे विमरियादीकतेनाति किलेसमरियादं भिन्दित्वा विमरियादं कतेन । दुतियं उत्तानत्थमेव । ततिये नो च पयिरुपासिताति न उपट्ठाति ।

४. व्याकरणसुत्तवण्णना

८४. चतुर्थे ज्ञायी समापत्तिकुसलोति ज्ञानेहि च सम्पन्नो समापत्तियञ्च छेको । इरीणन्ति तुच्छभावं । विचिनन्ति गुणविचिनतं निग्गुणभावं । अथ वा इरीणसङ्घातं अरञ्जं विचिनसङ्घातं महागहनञ्च आपन्नो विय होति । अनयन्ति अवड्ढिं । व्यसनन्ति विनासं । अनयव्यसनन्ति अवड्ढिविनासं । किं नु खोति केन कारणेन ।

५-६. कत्थीसुत्तादिवण्णना

८५-८६. पञ्चमे कत्थी होति विकत्थीति कत्थनसीलो होति विकत्थनसीलो, विवटं कत्वा कथेति । न सन्ततकारीति न सततकारी । छट्ठे अधिमानिकोति अनधिगते अधिगतमानेन समन्नागतो । अधिमानसच्चोति अधिगतमानमेव सच्चतो वदति ।

७. नप्पियसुत्तवण्णना

८७. सत्तमे अधिकरणिको होतीति अधिकरणकारको होति । न पियतायाति न पियभावाय । न गरुतायाति न गरुभावाय । न सामञ्जायाति न समणधम्मभावाय । न एकीभावायाति न निरन्तरभावाय । धम्मानं न निसामकजातिकोति नवन्नं लोकुत्तरधम्मानं न निसामनसभावो न उपधारणसभावो । न पटिसल्लानोति न पटिसल्लीनो । साठेय्यानीति सठभावो । कूटेय्यानीति कूटभावो । जिम्हेय्यानीति न उजुभावा । वड्ढेय्यानीति वड्ढभावा ।

८. अक्कोसकसुत्तवण्णना

८८. अट्ठमे अक्कोसकपरिभासको अरियूपवादी सब्रह्मचारिनन्ति एत्थ सब्रह्मचारिपदं अक्कोसकपरिभासकपदेहि योजेतब्बं “अक्कोसको सब्रह्मचारीनं, परिभासको सब्रह्मचारीनं”न्ति । अरियानं पन गुणे छिन्दिस्सामीति अन्तिमवत्थुना उपवदन्तो अरियूपवादी नाम होति । सद्धम्मस्स न वोदायन्तीति सिक्खात्तयसङ्घाता सासनसद्धम्मा अस्स वोदानं न गच्छन्ति । रोगातङ्कन्ति एत्थ रोगोव किच्छाजीवितभावकरणेन आतङ्कोति वेदितब्बो ।

९. कोकालिकसुत्तवण्णना

८९. नवमे कोकालिको भिक्खु येन भगवा तेनुपसङ्कमीति कोयं कोकालिको, कस्मा च उपसङ्कमि? अयं किर कोकालिकरट्ठे कोकालिकनगरे कोकालिकसेट्ठिस्स पुत्तो पब्बजित्वा पितरा कारिते विहारे वसति चूळकोकालिकोति नामेन, न पन देवदत्तस्स सिस्सो । सो हि ब्राह्मणपुत्तो महाकोकालिको नाम । भगवति पन सावत्थियं विहरन्ते द्वे अगगसावका पञ्चमत्तेहि भिक्खुसत्तेहि सद्धिं जनपदचारिकं चरमाना उपकट्टाय वस्सूपनायिकाय विवेकवासं वसितुकामा ते भिक्खू उय्योजेत्वा अत्तनो पत्तचीवरमादाय तस्मिं जनपदे तं नगरं पत्वा विहारं अगमिंसु । तत्थ नेसं कोकालिको वत्तं अकासि । तेपि तेन सद्धिं सम्मोदित्वा, “आवुसो, मयं इध तेमासं वसिस्साम, मा नो कस्सचि आरोचेसी”ति पटिज्जं गहेत्वा वसिंसु । वसित्वा पवारणादिवसे पवारेत्वा “गच्छाम मयं, आवुसो”ति कोकालिकं आपुच्छिंसु । कोकालिको “अज्ज,

आवुसो, एकदिवसं वसित्वा स्वे गमिस्सथा”ति वत्वा दुतियदिवसे नगरं पविसित्वा मनुस्से आमन्तेसि — “आवुसो, तुम्हे द्वे अग्गसावके इध आगन्त्वा वसमानेपि न जानाथ, न ते कोचि पच्चयेनपि निमन्तेती”ति । नगरवासिनो “कहं, भन्ते, थेरा, कस्मा नो नारोचयित्था”ति? किं, आवुसो, आरोचितेन, किं न पस्सथ द्वे भिक्खू थेरासने निसीदन्ते, एते अग्गसावकाति । ते खिप्पं सन्निपतित्वा सप्पिफाणितादीनि चेव चीवरदुस्सानि च संहरिंसु ।

कोकालिको चिन्तेसि — “परमप्पिच्छा अग्गसावका पयुत्तवाचाय उप्पन्नलाभं न सादियिस्सन्ति, असादियन्ता ‘आवासिकस्स देथा’ति वक्खन्ती”ति तं लाभं गाहापेत्वा थेरानं सन्तिकं अगमासि । थेरा दिस्वाव “इमे पच्चया नेव अम्हाकं, न कोकालिकस्स कप्पन्ती”ति पटिक्खित्वा पक्कमिंसु । कोकालिको “कथञ्चि नाम सयं अग्गण्हन्ता मय्हम्पि अदापेत्वा पक्कमिस्सन्ती”ति आघातं उप्पादेसि । तेपि भगवतो सन्तिकं गन्त्वा भगवन्तं वन्दित्वा पुन अत्तनो परिसं आदाय जनपदचारिकं चरन्ता अनुपुब्बेन तस्मिं रट्ठे तमेव नगरं पच्चागमिंसु । नागरा थेरे सज्जानित्वा सह परिक्खारेहि दानं सज्जेत्वा नगरमज्जे मण्डपं कत्वा दानं अदंसु, थेरानञ्च परिक्खारे उपनामेसु । थेरा भिक्खुसङ्घस्स निय्यादयिंसु । तं दिस्वा कोकालिको चिन्तेसि — “इमे पुब्बे अप्पिच्छा अहेसुं, इदानि पाप्पिच्छा जाता, पुब्बेपि अप्पिच्छसन्तुट्ठपविवित्तसदिसाव मज्जे”ति थेरे उपसङ्कमित्वा, “आवुसो, तुम्हे पुब्बे अप्पिच्छा विय, इदानि पन पापभिक्खू जातत्था”ति वत्वा “मूलद्वानेयेव नेसं पतिट्ठं भिन्दिस्सामी”ति तरमानरूपो निक्खमित्वा येन भगवा तेनुपसङ्कमि । अयमेस कोकालिको, इमिना च कारणेन उपसङ्कमीति वेदितब्बो ।

भगवा तं तुरिततुरितं आगच्छन्तं दिस्वाव आवज्जेन्तो अज्जासि “अयं अग्गसावके अक्कोसितुकामो आगतो, सक्का नु खो पटिसेधेतु”न्ति । ततो “न सक्का पटिसेधेतुं, थेरेसु अपरज्झित्वा आगतो, एकंसेन पन पदुमनिरये निब्बत्तिस्सती”ति दिस्वा “सारिपुत्तमोग्गल्लानेपि नाम गरहन्तं सुत्वा न निसेधेती”ति वादमोचनत्थं अरियूपादस्स च महासावज्जभावदस्सनत्थं **मा हेवन्ति** तिक्खतुं पटिसेधेसि । तत्थ **मा हेवन्ति** मा एवं अभणि । **सद्वायिको**ति सद्वाय आगमकरो पसादावहो, सद्वातब्बवचनो वा । **पच्चयिको**ति पत्तियायितब्बवचनो ।

पक्कामीति कम्मानुभावेन चोदियमानो पक्कामि । ओकासकतञ्चि कम्मं न सक्का पटिबाहितुं । **अचिरपक्कन्तस्सा**ति पक्कन्तस्स सतो नचिरेनेव । **सब्बो कायो फुटो अहोसी**ति केसग्गमत्तम्पि ओकासं अवज्जेत्वा सकलसरीरं अट्ठीनि भिन्दित्वा उग्गताहि पीळकाहि अज्झोत्थटं अहोसि । यस्मा पन बुद्धानुभावेन तथारूपं कम्मं बुद्धानं सम्मुखीभावे विपाकं दातुं न सक्कोति, दस्सनूपचारे विजहितमत्ते देति, तस्मा तस्स अचिरपक्कन्तस्स पीळका उट्ठहिंसु । **कलायमत्तियो**ति चणकमत्तियो । **बेलुवसलाटुकमत्तियो**ति तरुणबेलुवमत्तियो । **पभिज्जिसू**ति भिज्जिंसु । तासु भिन्नासु सकलसरीरं पनसपक्कं विय अहोसि । सो पक्केन गत्तेन जेतवनद्वारकोट्टके विसगिलितो मच्छो विय कदलिपत्तेसु निपज्जि । अथ धम्मस्सवनत्थं आगतागता मनुस्सा “धि कोकालिक, धि कोकालिक, अयुत्तमकासि, अत्तनोयेव मुखं निस्साय अनयव्यसनं पत्तोसी”ति आहंसु । तेसं सद्दं सुत्वा आरक्खदेवता धिक्कारमकंसु, आरक्खदेवतानं आकासदेवताति इमिना उपायेन याव अकनिट्ठभवना एकधिक्कारो उदपादि ।

तुरूति कोकालिकस्स उपज्झायो तुरुत्थेरो नाम अनागामिफलं वत्वा ब्रह्मलोके निब्बत्तो । सो भुम्मद्वेवता आदिं कत्वा “अयुत्तं कोकालिकेन कतं अग्गसावके अन्तिमवत्थुना अब्भाचिक्खन्तेना”ति परम्पराय ब्रह्मलोकसम्पत्तं तं सद्दं सुत्वा “मा मय्हं पस्सन्तस्सेव वराको नस्सि, ओवदिस्सामि नं थेरेसु चित्तप्पसादत्थाया”ति आगन्त्वा तस्स पुरतो अट्ठासि । तं सन्धायेतं वुत्तं — “तुरू पच्चेकब्रह्मा”ति । **पेसला**ति पियसीला । **कोसि त्वं, आवुसो**ति निसिन्नकोव कबरक्खीनि

उम्मीलेत्वा एवमाह । **पस्स यावच्च ते इदं अपरद्धं**ति यत्तकं तथा अपरद्धं, अत्तनो नलाटे महागण्डं अपस्सन्तो सासपमत्ताय पीळकाय मं चोदेतब्बं मज्जसीति आह ।

अथ नं “अदिट्ठिप्पत्तो अयं कोकालिको, गिलितविसो विय न कस्सचि वचनं न करिस्सती”ति जत्वा **पुरिस्स** हीति आदिमाह । तत्थ **कुठारी**ति कुठारिसदिसा फरुसवाचा । **छिन्दती**ति कुसलमूलसङ्घाते मूलेयेव निकन्तति । **निन्दियन्ति** निन्दितब्बं दुस्सीलपुगालं । **पसंसती**ति उत्तमत्थे सम्भावेत्वा खीणासवोति वदति । तं वा **निन्दति यो पसंसियो**ति यो वा पसंसितब्बो खीणासवो, तं अन्तिमवत्थुना चोदेन्तो “दुस्सीलो अयं”न्ति वदति । **विचिनाति मुखेन सो कलिन्ति** सो तं अपराधं मुखेन विचिनाति नाम । **कलिना तेना**ति तेन अपराधेन सुखं न विन्दति । निन्दियपसंसाय हि पसंसियनिन्दाय च समकोव विपाको ।

सब्बस्सापि सहापि अत्तनाति सब्बेन सकेन धनेनपि अत्तनापि सद्धिं यो अक्खेसु धनपराजयो नाम, अयं अप्पमत्तको अपराधो । **यो सुगतेसू**ति यो पन सम्मगतेसु पुगलेसु चित्तं दूसेय्य, अयं चित्तपदोसोव ततो कलितो महन्ततरो कलि ।

इदानी तस्स महन्ततरभावं दस्सेन्तो **सतं सहस्सानन्ति** आदिमाह । तत्थ **सतं सहस्सानन्ति** निरब्बुदगणनाय सतसहस्सज्ज । **छत्तिसती**ति अपरानि छत्तिसति निरब्बुदानि । **पञ्च चा**ति अब्बुदगणनाय पञ्च अब्बुदानि । **यमरियगरही**ति यं अरिये गरहन्तो निरयं उपपज्जति, तत्थ एत्तकं आयुप्पमाणन्ति अत्थो ।

कालमकासीति उपज्झाये पक्कन्ते कालं अकासि । **पदुमनिरयन्ति** पाटियेक्को पदुमनिरयो नाम नत्थि, अवीचिमहानिरयस्मिंयेव पन पदुमगणनाय पच्चितब्बे एकस्मिं ठाने निब्बत्ति ।

वीसतिखारिकोति मागधकेन पत्थेन चत्तारो पत्था, कोसलरट्ठे एको पत्थो होति । तेन पत्थेन चत्तारो पत्था आळ्हकं, चत्तारि आळ्हकानि दोणं, चतुदोणा मानिका, चतुमानिका खारी, ताय खारिया वीसतिखारिको । **तिलवाहो**ति मागधकानं सुखुमतिलानं तिलसकटं । **अब्बुदो निरयो**ति अब्बुदो नाम पाटियेक्को निरयो नत्थि, अवीचिम्हियेव पन अब्बुदगणनाय पच्चितब्बद्वानस्सेतं नामं । **निरब्बुदादीसुपि** एसेव नयो ।

वस्सगणनापि पनेत्थ एवं वेदितब्बा — यथेव हि सतं सतसहस्सानि कोटि होति, एवं सतं सतसहस्सकोटियो पकोटि नाम होति, सतं सतसहस्सपकोटियो कोटिपकोटि नाम, सतं सतसहस्सकोटिपकोटियो नहुतं, सतं सतसहस्सनहुतानि निन्नहुतं, सतं सतसहस्सनिन्नहुतानि एकं अब्बुदं, ततो वीसतिगुणं निरब्बुदं, एस नयो सब्बत्थाति । दसमं हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

थेरवग्गो चतुत्थो ।

(१०) ५. उपालिवग्गो

१-२. कामभोगीसुत्तादिवण्णना

९१-९२. पञ्चमस्स पठमे **साहसेना**ति साहसियकम्मेन । दुतिये **भयानी**ति चित्तुत्रासभयानि । **वेरानी**ति

अकुसलवेरपुगलवेरानि । अरियो चस्स जायोति सह विपस्सनाय मग्गो । इति इमस्मिं सति इदं होतीति एवं इमस्मिं अविज्जादिके कारणे सति इदं सङ्खारादिकं फलं होति । इमस्सुप्पादा इदं उप्पज्जतीति यो यस्स सहजातपच्चयो होति, तस्स उप्पादा इतरं उप्पज्जति नाम । इमस्मिं असतीति अविज्जादिके कारणे असति सङ्खारादिकं फलं न होति । इमस्स निरोधाति कारणस्स अप्पवत्तिया फलस्स अप्पवत्ति होति ।

३. किंदिट्टिकसुत्तवण्णना

१३. ततिये सण्ठापेसुन्ति इरियापथम्पि वचनपथम्पि सण्ठापेसुं । अप्पसद्विनीताति अप्पसद्वेन मत्तभाणिना सत्थारा विनीता । परतोघोसपच्चया वाति परस्स वा वचनकारणा । चेतयिताति पकप्पिता । मङ्कुभूताति दोमनस्सप्पत्ता नित्तेजा । पत्तक्खन्धाति पतितक्खन्धा । सहधम्मनाति सहेतुकेन कारणेन वचनेन ।

४. वज्जियमाहितसुत्तवण्णना

१४. चतुत्थे वज्जियमाहितोति एवंनामको । सब्बं तपन्ति सब्बमेव दुक्करकारिकं । सब्बं तपस्सिन्ति सब्बं तपनिस्सितकं । लूखाजीविन्ति दुक्करकारिकजीविकानुयोगं अनुयुत्तं । गारहन्ति गरहितब्बयुत्तकं । पसंसियन्ति पसंसितब्बयुत्तकं । वेनयिकोति सयं अविनीतो अज्जेहि विनेतब्बो । अपज्जत्तिकोति न किञ्चि पज्जापेतुं सक्कोति । अथ वा वेनयिकोति सत्तविनासको । अपज्जत्तिकोति अपच्चक्खं निब्बानं पज्जापेति, सयंकतादीसु किञ्चि पज्जापेतुं न सक्कोति । न सो भगवा वेनयिकोति सो भगवा एवं याथावतो जत्वा कुसलाकुसलं पज्जापेन्तो न अज्जेन विनेतब्बो न अज्जसिक्खितो । ये च धम्मे उपादाय सत्तो पज्जापियति, तेसं पज्जापनतो न सत्तविनासको, सुविनीतो सुसिक्खितो सत्तविनायकोति अत्थो । तस्स च पज्जत्तियो सपज्जत्तियोयेवाति दस्सेति । विमुत्तिं विमुच्चतो अकुसला धम्माति मिच्छादिट्टिसङ्घातं चित्तस्स अधिमुत्तिं अधिमुच्चतो अकुसला धम्मा वड्ढन्ति नाम, तं सन्धायेतं वुत्तं । सासने पन चित्तस्स विमुत्तिसङ्घातो विमुत्ति कुसलानयेव पच्चयो होति ।

५. उत्तियसुत्तवण्णना

१५. पच्चमे तुण्ही अहोसीति सत्तूपलद्धियं ठत्वा अपुच्छं पुच्छतीति तुण्ही अहोसि । सब्बसामुक्कंसिकं वत मेति मया सब्बपुच्छानं उत्तमपुच्छं पुच्छितो समणो गोतमो संसादेति नो विस्सज्जेति, नून न विसहति न सक्कोति विस्सज्जेतुन्ति एवं पापिकं दिट्ठिं मा पटिलभीति । तदस्साति तं एवं उप्पन्नं दिट्ठिगतं भवेय्य । पच्चन्तिमन्ति यस्मा मज्झिमदेसे नगरस्स उद्भापादीनि थिरानि वा होन्तु दुब्बलानि वा, सब्बसो वा पन मा होन्तु, चोरासङ्का न होति । तस्मा तं अगगहेत्वा “पच्चन्तिमं नगरं”न्ति आह । दळ्हुद्धापन्ति थिरपाकारपादं । दळ्हुपाकारतोरणन्ति थिरपाकारज्जेव थिरपिट्टिसङ्घाटज्ज । एकद्वारन्ति कस्मा आह? बहुद्वारस्मिञ्चि नगरे बहूहि पण्डितदोवारिकेहि भवितब्बं, एकद्वारे एकोव वट्ठति । तथागतस्स च पज्जाय अज्जो सदिसो नत्थि । तस्मा सत्थु पण्डितभावस्स ओपम्मत्थं एकंयेव दोवारिकं दस्सेतुं “एकद्वारं”न्ति आह । पण्डितोति पण्डितच्चेन समन्नागतो । ब्यत्तोति वेय्यत्तियेन समन्नागतो । मेधावीति ठानुप्पत्तियपज्जासङ्घाताय मेधाय समन्नागतो । अनुपरियायपथन्ति अनुपरियायनामकं मग्गं । पाकारसन्धिन्ति द्विन्नं इडुकानं अपगतड्वानं । पाकारविवरन्ति पाकारस्स छिन्नड्वानं । तदेवेतं पज्हन्ति तंयेव “सस्सतो लोको”ति आदिना नयेन पुट्टं ठपनीयपज्जं पुनपि पुच्छि । सब्बो च तेन लोकोति सत्तूपलद्धियंयेव ठत्वा अज्जेनाकारेन पुच्छतीति दस्सेति ।

६. कोकनुदसुत्तवण्णना

९६. छट्ठे पुब्बापयमानोति पुब्बसदिसानि निरुदकानि कुरुमानो । **क्वेत्थ, आवुसो**ति को एत्थ, आवुसो । **यावता, आवुसो, दिट्ठी**ति यत्तिका द्वासद्विविधापि दिट्ठि नाम अत्थि । **यावता दिट्ठिद्वानन्ति** “खन्धापि दिट्ठिद्वानं, अविज्जापि, फस्सोपि, सज्जापि, वितक्कोपि अयोनिमोमनसिकारोपि, पापमित्तोपि, परतोघोसोपि दिट्ठिद्वानं”न्ति एवं यत्तकं अट्ठविधम्पि दिट्ठिद्वानं दिट्ठिकारणं नाम अत्थि । **दिट्ठाधिद्वानन्ति** दिट्ठीनं अधिद्वानं, अधिठत्वा अधिभवित्वा पवत्ताय दिट्ठिया एतं नामं । **दिट्ठिपरियुद्वानन्ति** “कतमानि अट्ठारस दिट्ठिपरियुद्वानानि? या दिट्ठि दिट्ठिगतं दिट्ठिगहनं दिट्ठिकन्तारं दिट्ठिविसूकं दिट्ठिविप्फन्दितं दिट्ठिसंयोजनं दिट्ठिसल्लं दिट्ठिसम्बाधो दिट्ठिपल्लिबोधो दिट्ठिबन्धनं दिट्ठिपपातो दिट्ठानुसयो दिट्ठिसन्तापो दिट्ठिपरिळाहो दिट्ठिगन्थो दिट्ठुपादानं दिट्ठाभिनिवेसो दिट्ठिपरामासो । इमानि अट्ठारस दिट्ठिपरियुद्वानानी”ति एवं वुत्तं दिट्ठिपरियुद्वानं । **समुद्वानन्ति** दिट्ठिद्वानस्सेव वेवचनं । वुत्तज्हेतं — “खन्धा पच्चयो दिट्ठीनं उपादाय समुद्वानट्ठेना”ति (पटि० म० १.१२४) सब्बं वित्थारेतब्बं । सोतापत्तिमग्गो पन **दिट्ठिसमुग्घातो** नाम सब्बदिट्ठीनं समुग्घातकत्ता । **तमहन्ति** तं सब्बं अहं जानामि । **क्याहं वक्खामी**ति किंकारणा अहं वक्खामि ।

७-८. आहुनेय्यसुत्तादिवण्णना

९७-९८. सत्तमे **सम्मादिट्ठिको**ति याथावदिट्ठिको । अट्ठमे **अधिकरणसमुप्पादवूपसमकुसलो**ति चतुन्नं अधिकरणानं मूलं गहेत्वा वूपसमेन समुप्पादवूपसमकुसलो होति ।

९. उपालिसुत्तवण्णना

९९. नवमे **दुरभिसम्भवानी**ति सम्भवितुं दुक्खानि दुस्सहानि, न सक्का अप्पेसक्खेहि अज्झोगाहितुन्ति वुत्तं होति । **अरज्जवनपत्थानी**ति अरज्जानि च वनपत्थानि च । आरज्जकङ्गनिष्फादनेन अरज्जानि, गामन्तं अतिक्कमित्वा मनुस्सानं अनुपचारद्वानभावेन वनपत्थानि । **पन्तानी**ति परियन्तानि अतिदूरानि । **दुक्करं पविवेकन्ति** कायविवेको दुक्करो । **दुरभिरमन्ति** अभिरमितुं न सुकरं । **एकत्ते**ति एकीभावे । किं दस्सेति? कायविवेके कतेपि तत्थ चित्तं अभिरमापेतुं दुक्करं । द्वयंद्वयारामो हि अयं लोकोति । **हरन्ति मज्जे**ति हरन्ति विय घसन्ति विय । **मनो**ति चित्तं । **समाधिं अलभमानस्सा**ति उपचारसमाधिं वा अप्पनासमाधिं वा अलभन्तस्स । किं दस्सेति? ईदिसस्स भिक्खुनो तिणपण्णमिगादिसद्देहि विविधेहि च भीसनकेहि वनानि चित्तं विक्खिपन्ति मज्जेति । **संसीदिस्सती**ति कामवितक्केन संसीदिस्सति । **उप्लविस्सती**ति व्यापादविहिंसावितक्केहि उद्धं प्लविस्सति ।

कण्णसंधोविकन्ति कण्णे धोवन्तेन कीळितब्बं । **पिट्ठिसंधोविकन्ति** पिट्ठिं धोवन्तेन कीळितब्बं । तत्थ उदकं सोण्डाय गहेत्वा द्वीसु कण्णेषु आसिज्चनं कण्णसंधोविका नाम, पिट्ठियं आसिज्चनं पिट्ठिसंधोविका नाम । **गाधं विन्दती**ति पतिट्ठं लभति । **को चाहं को च हत्थिनागो**ति अहं को, हत्थिनागो को, अहम्पि तिरच्छानगतो, अयम्पि, मय्हम्पि चत्तारो पादा, इमस्सपि, ननु उभोपि मयं समसमाति ।

वड्ढकन्ति कुमारकानं कीळनकं खुदकनङ्गलं । **घटिकन्ति** दीघदण्डकेन रस्सदण्डकं पहरणकीळं । **मोक्खचिकन्ति** संपरिवत्तककीळं, आकासे दण्डकं गहेत्वा भूमियं वा सीसं ठपेत्वा हेट्ठुपरियभावेन परिवत्तनकीळन्ति वुत्तं होति । **चिङ्गुलकन्ति** तालपण्णादीहि कतं वातप्पहारेन परिब्भमनचक्कं । **पत्ताळहकं** वुच्चति पण्णनाळि, ताय वालुकादीनि मिनन्ता कीळन्ति । **रथकन्ति** खुदकरथं । **धनुकन्ति** खुदकधनुमेव ।

इध खो पन वोति एत्थ वोति निपातमत्तं, इध खो पनाति अत्थो। इङ्ग त्वं, उपालि, सङ्गे विहराहीति एत्थ इङ्गति चोदनत्थे निपातो। तेन थेरं सङ्गमज्जे विहारत्थाय चोदेति, नास्स अरञ्जवासं अनुजानाति। कस्मा? अरञ्जसेनासने वसतो किरस्स वासधुरमेव पूरिस्सति, न गन्थधुरं। सङ्गमज्जे वसन्तो पन द्वे धुरानि पूरेत्वा अरहत्तं पापुणिस्सति, विनयपिटके च पामोक्खो भविस्सति। अथस्साहं परिसमज्जे पुब्बपत्थनं पुब्बाभिनीहारञ्च कथेत्वा इमं भिक्खुं विनयधरानं अगगट्ठाने ठपेस्सामीति इममत्थं पस्समानो सत्था थेरस्स अरञ्जवासं नानुजानीति। दसमं उत्तानत्थमेवाति।

उपालिवग्गो पञ्चमो।

दुतियपण्णासकं निट्ठितं।

३. ततियपण्णासकं

(११) १. समणसञ्जावग्गो

१. समणसञ्जासुत्तवण्णना

१०१. ततियस्स पठमे समणसञ्जाति समणानं उप्पज्जनकसञ्जा। सन्ततकारीति निरन्तरकारी। अब्बापज्झोति निहुक्खो। इदमत्थंतिस्स होतीति इदमत्थं इमे पच्चयाति एवमस्स जीवितपरिक्खारेसु होति, पच्चवेक्खितपरिभोगं परिभुज्जतीति अत्थो। दुतियं उत्तानत्थमेव।

३. मिच्छत्तसुत्तवण्णना

१०३. ततिये विराधना होतीति सग्गतो मग्गतो च विरज्झनं होति। नो आराधनाति न सम्पादना न परिपूरकारिता होति। पहीतीति पवत्तति।

४-५. बीजसुत्तादिवण्णना

१०४-१०५. चतुत्थे यथादिट्ठि समत्तं समादिन्नन्ति दिट्ठानुरूपेण परिपुण्णं समादिन्नं सकलं गहितं। चेतनाति तीसु द्वारेसु निब्बत्तितचेतनाव गहिता। पत्थनाति “एवरूपो सिय”न्ति एवं पत्थना। पणिधीति “देवो वा भविस्सामि देवज्जतरो वा”ति चित्तद्वपना। सङ्खाराति सम्पयुत्तकसङ्खारा। पञ्चमे पुरेचारिकट्ठेन पुब्बङ्गमा। अन्वदेवाति तं अनुबन्धमानमेव।

६. निज्जरसुत्तवण्णना

१०६. छट्ठे निज्जरवत्थूनीति निज्जरकारणानि। मिच्छादिट्ठि निज्जिण्णा होतीति अयं हेट्ठा विपस्सनायपि निज्जिण्णा एव पहीना। कस्मा पुन गहिताति? असमुच्छिन्नत्ता। विपस्सनाय हि किञ्चापि निज्जिण्णा, न पन समुच्छिन्ना। मग्गो पन उप्पज्जित्वा तं समुच्छिन्दति, न पुन वुट्ठातुं देति। तस्मा पुन गहिता। एवं सब्बपदेसु योजेतब्बो। एत्थ च सम्माविमुत्तिपच्चया चतुसट्ठि धम्मा भावनापारिपूरिं गच्छन्ति। कतमे चतुसट्ठि? सोतापत्तिमग्गक्खणे अधिमोक्खट्ठेन सद्धिन्द्रियं परिपूरति, पग्गहट्ठेन वीरियिन्द्रियं, उपट्ठानट्ठेन सतिन्द्रियं, अविक्खेपट्ठेन समाधिन्द्रियं, दस्सनट्ठेन पज्जिन्द्रियं परिपूरति, विजाननट्ठेन मनिन्द्रियं, अभिनन्दनट्ठेन सोमनस्सिन्द्रियं, पवत्तसन्ततिआधिपतेय्यट्ठेन जीवितिन्द्रियं परिपूरति...

पे०... अरहत्तफलखणो अधिमोक्खट्टेन सद्धिन्द्रियं... पे०... पवत्तसन्ततिआधिपतेय्यट्टेन जीवितिन्द्रियं परिपूरतीति एवं चतूसु च मग्गेसु चतूसु च फलेसु अट्ठट्ठ हुत्वा चतुसट्ठि धम्मा पारिपूरिं गच्छन्ति ।

७. धोवनासुत्तवण्णना

१०७. सत्तमे धोवनन्ति अट्ठिधोवनं । तस्मिज्झि जनपदे मनुस्सा जातके मते न झापेन्ति, आवाटं पन खणित्वा भूमियं निदहन्ति । अथ नेसं पूतिभूतानं अट्ठीनि नीहरित्वा धोवित्वा पटिपाटिया उस्सापेत्वा गन्धमालेहि पूजेत्वा ठपेन्ति । नक्खत्ते पत्ते तानि अट्ठीनि गहेत्वा रोदन्ति परिदेवन्ति, ततो नक्खत्तं कीळन्ति ।

८-१०. तिकिच्छकसुत्तादिवण्णना

१०८-११०. अट्ठमे विरेचनन्ति दोसनीहरणभेसज्जं । विरित्ता होतीति नीहटा होति पनुदिता । नवमे वमनन्ति वमनकरणभेसज्जं । दसमे निद्धमनीयाति निद्धमितब्बा । निद्धन्ताति निद्धमिता ।

११. पठमअसेखसुत्तवण्णना

१११. एकादसमे अङ्गपरिपूरणत्थं सम्मादिट्ठियेव सम्माजाणन्ति वुत्ता । एवमेते सब्बेपि अरहत्तफलधम्मा असेखा, असेखस्स पवत्तत्ता पच्चवेक्खणजाणम्पि असेखन्ति वुत्तं ।

१२. दुतियअसेखसुत्तवण्णना

११२. द्वादसमे असेख्याति असेखायेव, असेखसन्तका वा । इमिना सुत्तेन खीणासवोव कथितोति ।

समणसज्जावग्गो पठमो ।

(१२) २. पच्चोरोहणिवग्गो

१-२. अधम्मसुत्तद्वयवण्णना

११३-११४. दुतियस्स पठमे पाटियेक्कं पुच्छा च विस्सज्जना च कता । दुतिये एकतोव ।

३. ततियअधम्मसुत्तवण्णना

११५. ततिये उद्देसं उद्दिसित्वाति मातिकं निक्खिपित्वा । सत्थु चेव संवणितोति पञ्चसु ठानेसु एतदग्गे ठपेन्तेन सत्थारा संवणितो । सम्भावितोति गुणसम्भावनाय सम्भावितो । प्होतीति सक्कोति । अतिसित्वाति अतिक्कमित्वा । जानं जानातीति जानितब्बकं जानाति । पस्सं पस्सतीति पस्सितब्बकं पस्सति । चक्खुभूतोति चक्खु विय भूतो जातो निब्बत्तो । जाणभूतोति जाणसभावो । धम्मभूतोति धम्मसभावो । ब्रह्मभूतोति सेट्ठसभावो । वत्ताति वत्तुं समत्थो । पवत्ताति पवत्तेतुं समत्थो । अत्थस्स निन्नेताति अत्थं नीहरित्वा दस्सेता । यथा नो भगवाति यथा अम्हाकं भगवा ब्याकरेय्य ।

४. अजितसुत्तवण्णना

११६. चतुत्थे अजितोति एवंनामको । चित्तद्वानसतानीति चित्तुप्पादसतानि । येहीति येहि चित्तद्वानसतेहि अनुयुज्जियमाना । उपारद्धाव जानन्ति उपारद्धस्माति विरद्धा निग्गहिता एवं जानन्ति “विरद्धा मयं, निग्गहिता मयं, आरोपितो नो दोसो”ति । पण्डितवत्थूनीति पण्डितभावत्थाय कारणानि ।

५-६. सङ्गारवसुत्तादिवण्णना

११७-११८. पञ्चमे ओरिमं तीरन्ति लोकियं ओरिमतीरं । पारिमं तीरन्ति लोकुत्तरं पारिमतीरं । पारगामिनोति निब्बानगामिनो । तीरमेवानुधावतीति सक्कायदिट्ठितीरंयेव अनुधावति । धम्मे धम्मानुवत्तिनोति सम्मा अक्खाते नवविधे लोकुत्तरधम्मे अनुधम्मवत्तिनो, तस्स धम्मस्सानुच्छविकाय सहसीलाय पुब्बभागपटिपत्तिया पवत्तमाना । मच्चुधेय्यं सुदुत्तरन्ति मच्चुनो ठानभूतं तेभूमकवट्टं सुदुत्तरं तरित्वा । पारमेस्सन्तीति निब्बानं पापुणस्सन्ति ।

ओका अनोकमागम्माति वट्टतो विवट्टं आगम्म । विवेके यत्थ दूरमन्ति यस्मिं कायचित्तउपधिविवेके दुरभिरमं, तत्राभिरतिमिच्छेय्य । हित्वा कामेति दुविधेपि कामे पहाय । अकिञ्चनोति निष्पलिबोधो । आदानपटिनिस्सगेति गहणपटिनिस्सग्गसङ्घाते निब्बाने । अनुपादाय ये रताति चतूहि उपादानेहि किञ्चिपि अनुपादित्वा ये अभिरता । परिनिब्बुताति ते अपच्चयपरिनिब्बानेन परिनिब्बुता नामाति वेदितब्बा । छट्ठं भिक्खूनं देसितं ।

७-८. पच्चोरोहणीसुत्तद्वयवण्णना

११९-१२०. सत्तमे पच्चोरोहणीति पापस्स पच्चोरोहणं । पत्थरित्वाति सन्थरित्वा । अन्तरा च वेलं अन्तरा च अग्यागारन्ति वालिकारासिस्स च अग्गिअगारस्स च अन्तरे । अट्ठमं भिक्खुसङ्घस्स देसितं । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

पच्चोरोहणिवग्गो दुतियो ।

(१३) ३. परिसुद्धवग्गवण्णना

१२३. ततियस्स पठमे परिसुद्धाति निम्मला । परियोदाताति पभस्सरा । दुतियादीनि उत्तानत्थानेवाति ।

परिसुद्धवग्गो ततियो ।

(१४) ४. साधुवग्गवण्णना

१३४. चतुत्थस्स पठमे साधुन्ति भदकं सिलिट्ठकं । दुतियादीनि उत्तानत्थानेवाति । अरियमग्गवग्गो उत्तानत्थोयेवाति ।

साधुवग्गो चतुत्थो ।

ततियपण्णासकं निट्ठितं ।

४. चतुर्थपण्णासकं

१५५. चतुर्थस्स पठमादीनि उत्तानत्थानेवाति ।

८. कम्मनिदानसुत्तवण्णना

१७४. अट्ठमे लोभहेतुकम्पीति पाणातिपातस्स लोभो उपनिस्सयकोटिया हेतु होति दोसमोहसम्पयुत्तोपि । इमिना उपायेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

९. परिवक्कमनसुत्तवण्णना

१७५. नवमे परिवक्कमनं होतीति परिवज्जनं होति ।

१०. चुन्दसुत्तवण्णना

१७६. दसमे कम्मरपुत्तस्साति सुवण्णकारपुत्तस्स । कस्स नो त्वन्ति कस्स नु त्वं । पच्छाभूमकाति पच्छाभूमिवासिका । कमण्डलुकाति कमण्डलुधारिनो । सेवालमालिकाति सेवालमाला विय धारेन्ति । सेवालपटनिवासितातिपि वुत्तमेव । उदकोरोहकाति सायततियकं उदकोरोहनानुयोगमनुयुत्ता । आमसेय्यासीति हत्थेन परिमज्जेय्यासि ।

११. जाणुस्सोणिसुत्तवण्णना

१७७. एकादसमे उपकप्पतूति पापुणातु । ठानेति ओकासे । नो अट्ठानेति नो अनोकासे । नेरयिकानं आहारो नाम तत्थ निब्बत्तनकम्ममेव । तेनेव हि ते तत्थ यापेन्ति । तिरच्छानयोनिकानं पन तिणपण्णादिवसेन आहारो वेदितब्बो । मनुस्सानं ओदनकुम्मासादिवसेन, देवानं सुधाभोजनादिवसेन, पेत्तिवेसयिकानं खेळसिङ्घाणिकादिवसेन । यं वा पनस्स इतो अनुप्पवेच्छन्तीति यं तस्स मित्तादयो इतो ददन्ता अनुपवेसेन्ति । पेत्तिवेसयिका एव हि परदत्तूपजीविनो होन्ति, न अज्जेसं परेहि दिन्नं उपकप्पति । दायकोपि अनिप्फलोति यं सन्धाय तं दानं दिन्नं, तस्स उपकप्पतु वा मा वा, दायकेन पन न सक्का निप्फलेन भवितुं, दायको तस्स दानस्स विपाकं लभतियेव ।

अट्ठानेपि भवं गोतमो परिकप्पं वदतीति अनोकासे उप्पन्नेपि तस्मिं जातके भवं गोतमो दानस्स फलं परिकप्पेतियेव पज्जापेतियेवाति पुच्छति । ब्राह्मणस्स हि “एवं दिन्नस्स दानस्स फलं दायको न लभती”ति लद्धि । अथस्स भगवा पज्जं पटिजानित्वा “दायको नाम यत्थ कत्थचि पुज्जफलूपजीविट्ठाने निब्बत्तो दानस्स फलं लभतियेवा”ति दस्सेतुं इध ब्राह्मणातिआदिमाह । सो तत्थ लाभी होतीति सो तत्थ हत्थियोनियं निब्बत्तोपि मङ्गलहत्थिट्ठानं पत्वा लाभी होति । अस्सादीसुपि एसेव नयो । साधुवग्गो उत्तानत्थोयेवाति ।

जाणुस्सोणिवग्गो दुतियो ।

चतुर्थपण्णासकं निट्ठितं ।

(२१) १. करजकायवग्गो

२११. पञ्चमस्स पठमादीनि उत्तानत्थानेव ।

६. संसप्पनीयसुत्तवण्णना

२१६. छट्ठे संसप्पनीयपरियायं वो, भिक्खवे, धम्मपरियायन्ति संसप्पनस्स कारणं देसनासङ्घातं धम्मदेसनं । संसप्पतीति तं कम्मं करोन्तो आसप्पति परिसप्पति विप्फन्दति । जिम्हा गतीति तेन कम्मेन यं गतिं गमिस्सति, सा जिम्हा होति । जिम्हुपपत्तीति तस्स यं गतिं उपपज्जिस्सति, सापि जिम्हाव होति । संसप्पजातिकाति संसप्पनसभावा । भूता भूतस्स उपपत्ति होतीति भूतस्मा सभावतो विज्जमानकम्मा सत्तस्स निब्बत्ति होति । फस्सा फुसन्तीति विपाकफस्सा फुसन्ति ।

७-८. सज्चेतनिकसुत्तद्वयवण्णना

२१७-२१८. सत्तमे सज्चेतनिकानन्ति चेतेत्वा पकप्पेत्वा कतानं । उपचितानन्ति चित्तानं वड्ढितानं । अप्पटिसंवेदित्वाति तेसं कम्मानं विपाकं अवेदियित्वा । व्यन्तीभावन्ति विगतन्तभावं तेसं कम्मानं परिच्छेदपरिवटुमताकरणं । तज्ज खो दिट्ठेव धम्मेति तज्ज खो विपाकं दिट्ठधम्मवेदनीयं दिट्ठेव धम्मे । उपपज्जन्ति उपपज्जवेदनीयं अनन्तरे अत्तभावे । अपरे वा परियायेति अपरपरियायवेदनीयं पन संसारप्पवत्ते सति सहस्सिमेपि अत्तभावेति । इमिना इदं दस्सेति “संसारप्पवत्ते पटिलद्धविपाकारहकम्मे न विज्जति सो जगतिप्पदेसो, यत्थ ठितो मुच्चेय्य पापकम्मा”ति । तिविधाति तिप्पकारा । कायकम्मन्तसन्दोसव्यापत्तीति कायकम्मन्तसङ्घाता विपत्ति । इमिना नयेन सब्बपदानि वेदितब्बानि । अट्ठमे अपण्णको मणीति समन्ततो चतुरस्सो पासको ।

९. करजकायसुत्तवण्णना

२१९. नवमे दुक्खस्साति विपाकदुक्खस्स, वट्टदुक्खस्सेव वा । इमस्मिं सुत्ते मणिओपम्मं नत्थि । एवं विगताभिज्झोति एवन्ति निपातमत्तं । यथा वा मेत्तं भावेन्ता विगताभिज्झा भवन्ति, एवं विगताभिज्झो । एवमस्स विगताभिज्झतादीहि नीवरणविक्खम्भनं दस्सेत्वा इदानी अकुसलनिस्सरणानि कथेन्तो मेत्तासहगतेनातिआदिमाह । अप्पमाणन्ति अप्पमाणसत्तारम्मणताय चिण्णवसिताय वा अप्पमाणं । पमाणकतं कम्मं नाम कामावचरकम्मं । न तं तत्रावतिट्ठतीति तं महोघो परित्तं उदकं विय अत्तनो ओकासं गहेत्वा ठातुं न सक्कोति, अथ खो नं ओघे परित्तं उदकं विय इदमेव अप्पमाणं कम्मं अज्झोत्थरित्वा अत्तनो विपाकं निब्बत्तेति । दहरतग्गेति दहरकालतो पट्टाय ।

नायं कायो आदायगमनियोति इमं कायं गहेत्वा परलोकं गन्तुं नाम न सक्काति अत्थो । चित्तन्तरोति चित्तकारणो, अथ वा चित्तेनेव अन्तरिको । एकस्सेव हि चुतिचित्तस्स अनन्तरा दुतिये पटिसन्धिचित्ते देवो नाम होति, नेरयिको नाम होति, तिरच्छानगतो नाम होति । पुरिमनयेपि चित्तेन कारणभूतेन देवो नेरयिको वा होतीति अत्थो । सब्बं तं इध वेदनीयन्ति दिट्ठधम्मवेदनीयकोट्टासवनेतं वुत्तं । न तं अनुगं भविस्सतीति मेत्ताय उपपज्जवेदनीयभावस्स उपच्छिन्नत्ता उपपज्जवेदनीयवसेन न अनुगतं भविस्सति । इदं सोतापन्नसकदागामिरियपुग्गलानं पच्चवेक्खणं वेदितब्बं । अनागामितायाति ज्ञानानागामिताय । इधपज्जस्साति इमस्मिं सासने पज्जा इधपज्जा नाम, सासनचरिताय अरियपज्जाय

ठितस्स अरियसावकस्साति अत्थो। उत्तरिविमुत्तिन्ति अरहत्तं। दसमं उत्तानत्थमेवाति।

करजकायवग्गो पठमो।

(२२) २. सामञ्जवग्गवण्णना

२२१. दुतियस्स पठमं आदिं कत्वा सब्बा पेय्यालतन्ति उत्तानत्थायेवाति।

मनोरथपूरणिया अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

दसकनिपातस्स संवण्णना निट्ठिता।

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

अङ्गुत्तरनिकाये एकादसकनिपात-अट्ठकथा

१. निस्सयवग्गो

१-६. किमत्थियसुत्तादिवण्णना

१-६. एकादसकनिपातस्स पठमादीनि हेट्ठा वुत्तनयानेव। केवलज्जेत्थ आदितो पञ्चसु निब्बिदाविरागं द्विधा भिन्दित्वा एकादसङ्गानि कतानि। छट्ठे सिक्खापच्चक्खानं अधिकं।

७-८. पठमसज्जासुत्तादिवण्णना

७-८. सत्तमे अत्थेन अत्थोति अत्थेन सद्धिमत्थो। व्यञ्जनेन व्यञ्जनन्ति व्यञ्जनेन सद्धिं व्यञ्जनं। संसन्दिस्सतीति सम्पवत्तिस्सति। समेस्सतीति समानं भविस्सति। न विग्गहिस्सतीति न विरज्झिस्सति। अगगपदस्मिन्ति निब्बाने। अट्ठमे पच्चवेक्खणा कथिता।

९. सद्धसुत्तवण्णना

९. नवमे दोणिया बद्धोति यवसस्सदोणिया समीपे बद्धो। अन्तरं करित्वाति अब्भन्तरे कत्वा। ज्ञायतीति चिन्तेति। पज्झायतीति इतो चितो च नानप्पकारकं ज्ञायति। निज्झायतीति निरन्तरवसेन निबद्धं ज्ञायति। पथविम्पि निस्साय ज्ञायतीति समापत्तियं सनिकन्तिकवसेनेतं वुत्तं। समापत्तियज्झि सनिकन्तिकत्ता एस खळुङ्को नाम कतो। आपादीसुपि एसेव नयो।

कथञ्च सद्ध आजानीयझायितं होतीति कथं कारणाकारणं जानन्तस्स सिन्धवस्स झायितं होति । यथा इणन्तिआदीसु इणसदिसं बन्धनसदिसं धनजानिसदिसं कलिसङ्घातमहापराधसदिसञ्च कत्वा अत्तनो अभिमुखस्स पतोदस्स अज्झोहरणसङ्घातं पतनं विपस्सतीति अत्थो । नेव पथविं निस्साय झायतीति समापत्तिसुखनिकन्तिया अभावेन पथविआरम्मणाय चतुक्कपञ्चकज्झानसञ्जाय न झायति, नियन्तिया अभावेनेव सो आजानीयो नाम होतीति । झायति च पनाति निब्बानारम्मणाय फलसमापत्तिया झायति । पथवियं पथविसञ्जा विभूता होतीति पथवारम्मणे उप्पन्ना चतुक्कपञ्चकज्झानसञ्जा विभूता पाकटा होति । “विभूता, भन्ते, रूपसञ्जा अविभूता अट्टिकसञ्जा”ति इमस्मिंजि सुत्ते समतिक्कमस्स अत्थिताय विभूतता वुत्ता, इध पन विपस्सनावसेन अनिच्चदुक्खानत्ततो दिट्ठता विभूता नाम जाता । आपोसञ्जादीसुपि एसेव नयो । एवमेत्थ हेट्ठा विय समापत्तिवसेन समतिक्कमं अवत्वा विपस्सनाचारवसेन समतिक्कमो वुत्तो । एवं झायीति एवं विपस्सनापटिपाटिया आगन्त्वा उप्पादिताय फलसमापत्तिया झायन्तो ।

१०. मोरनिवापसुत्तवण्णना

१०. दसमे अच्चन्तनिट्ठोति अन्तं अतीतत्ता अच्चन्तसङ्घातं अविनासधम्मं निब्बानं निट्ठा अस्साति अच्चन्तनिट्ठो । इमिना नयेन सेसपदानि वेदितब्बानि । जनेतस्मिन्ति जनितस्मिं, पजायाति अत्थो । ये गोत्तपटिसारिनोति ये जना तस्मिं गोत्ते पटिसरन्ति “अहं गोतमो, अहं कस्सपो”ति, तेसु लोके गोत्तपटिसारीसु खत्तियो सेट्ठो । अनुमता मयाति मम सब्बज्जुतज्जाणेन सद्धिं संसन्देत्वा देसिता मया अनुज्जाता । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

निस्सयवग्गो पठमो ।

२. अनुस्सतिवग्गो

१-२. महानामसुत्तद्वयवण्णना

११-१२. दुतियस्स पठमे नानाविहारेहि विहरन्ति गिहीनं निबद्धो एको विहारो नाम नत्थि, तस्मा अम्हाकं अनिबद्धविहारेण विहरन्तानं केन विहारेण कतरेण निबद्धविहारेण विहातब्बन्ति पुच्छति । आराधकोति सम्पादको परिपूरको । धम्मसोतसमापन्नो बुद्धानुस्सतिं भावेतीति धम्मसोतसमापन्नो हुत्वा बुद्धानुस्सतिं भावेति । दुतिये गिलाना वुट्ठितोति गिलानो हुत्वा वुट्ठितो ।

३. नन्दियसुत्तवण्णना

१३. ततिये कल्याणमित्तेति सुमित्ते । एवमेत्थ कल्याणमित्तवसेन सङ्गानुस्सति कथिता । कबळीकाराहारभक्खानन्ति कामावचरदेवानं । असमयविमुत्तोति असमयविमुत्तिया विमुत्तो खीणासवो ।

४. सुभूतिसुत्तवण्णना

१४. चतुत्थे को नामायं सुभूती भिक्खूति जानन्तोपि सत्था कथासमुट्ठापनत्थं पुच्छति । सुदत्तस्स उपासकस्स पुत्तोति अनाथपिण्डिकं सन्धायाह । अनाथपिण्डिकस्स हि पुत्तो अत्तनो चूळपितु सन्तिके पब्बजितो, अथ नं सुभूतित्थेरो आदाय सत्थु सन्तिकं अगमासि । सद्धापदानेसूति सद्धानं पुग्गलानं अपदानेसु लक्खणेसु ।

५. मेत्तसुत्तवण्णना

१५. पञ्चमे सुखं सुपतीति यथा सेसजना सम्परिवत्तमाना काकच्छमाना दुक्खं सुपन्ति, एवं असुपित्वा सुखं सुपति । निदं ओक्कमन्तोपि समापत्तिं समापन्नो विय होति । सुखं पटिबुज्झतीति यथा अज्जे नित्थुनन्ता विजम्भमाना सम्परिवत्तन्ता दुक्खं पटिबुज्झन्ति, एवं अप्पटिबुज्झित्वा विकसमानं विय पदुमं सुखं निब्बिकारो पटिबुज्झति । न पापकं सुपिनं पस्सतीति सुपिनं पस्सन्तोपि भद्दकमेव सुपिनं पस्सति, चेतियं वन्दन्तो विय पूजं करोन्तो विय च धम्मं सुणन्तो विय च होति । यथा पनज्जे अत्तानं चोरेहि सम्परिवारितं विय वाळेहि उपद्दुतं विय पपाते पतन्तं विय च पस्सन्ति, न एवं पापकं सुपिनं पस्सति ।

मनुस्सानं पियो होतीति उरे आमुक्कमुत्ताहारो विय सीसे पिळ्ळित्तमाला विय च मनुस्सानं पियो होति मनापो । अमनुस्सानं पियो होतीति यथेव मनुस्सानं, अमनुस्सानम्पि पियो होति विसाखत्थेरो विय । वत्थु विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० १.२५८) मेत्ताकम्मट्टाननिद्देसे वित्थारितमेव । देवता रक्खन्तीति पुत्तमिव मातापितरो देवता रक्खन्ति । नास्स अग्गि वा विसं वा सत्थं वा कमतीति मेत्ताविहारिस्स काये उत्तराय उपासिकाय विय अग्गि वा, संयुत्तभाणकचूळसीवत्थेरस्सेव विसं वा, संकिच्चसामणेस्सेव सत्थं वा न कमति नप्पविसति, नास्स कायं विकोपेतीति वुत्तं होति । धेनुवत्थुम्पि चेत्य कथयन्ति । एका किर धेनु वच्छकस्स खीरधारं मुञ्चमाना अट्ठासि । एको लुद्धको “तं विज्झिस्सामी”ति हत्थेन सम्परिवत्तेत्वा दीघदण्डं सत्तिं मुञ्चि । सा तस्सा सरीरं आहच्च तालपण्णं विय वट्टमाना गता, नेव उपचारबलेन न अप्पनाबलेन, केवलं वच्छके बलवहितचित्तताय । एवं महानुभावा मेत्ता ।

तुवटं चित्तं समाधियतीति मेत्ताविहारिनो खिप्पमेव चित्तं समाधियति, नत्थि तस्स दन्धायित्तं । मुखवण्णो विप्पसीदतीति बन्धना पवुत्ततालपक्कं विय चस्स विप्पसन्नवण्णं मुखं होति । असम्मूळ्हो कालं करोतीति मेत्ताविहारिनो सम्मोहमरणं नाम नत्थि, असम्मूळ्हो पन निदं ओक्कमन्तो विय कालं करोति । उत्तरि अप्पटिविज्झन्तोति मेत्तासमापत्तितो उत्तरि अरहत्तं अधिगन्तुं असक्कोन्तो इतो चवित्वा सुत्तप्पबुद्धो विय ब्रह्मलोकं उपपज्जतीति ।

६. अट्टकनागरसुत्तवण्णना

१६. छट्ठे दसमोति जातिगोत्तवसेन चेव सारपत्तकुलगणनाय च दसमे ठाने गणीयति, तेनस्स दसमोत्वेव नामं जातं । अट्टकनागरोति अट्टकनगरवासी । कुक्कुटारामेति कुक्कुटसेट्ठिना कारिते आरामे ।

तेन भगवता...पे०... सम्मदक्खातोति एत्थ अयं सङ्खेपत्थो — यो सो भगवा समत्तिस पारमियो पूरेत्वा सब्बकिलेसे भज्जित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो, तेन भगवता तेसं तेसं सत्तानं आसयानुसयं जानता, हत्थतले ठपितं आमलकं विय सब्बजेय्यधम्मे पस्सता, अपिच पुब्बेनिवासादीहि जानता, दिब्बेन चक्खुना पस्सता, तीहि वा विज्जाहि छहि वा पन अभिज्जाहि जानता, सब्बत्थ अप्पटिहतेन समन्तचक्खुना पस्सता, सब्बधम्मजाननसमत्थाय पज्जाय जानता, सब्बसत्तानं चक्खुविसयातीतानि तिरोकुट्टादिगतानि चापि रूपानि अतिविसुद्धेन मंसचक्खुना वा पस्सता, अत्तहितसाधिकाय समाधिपदट्टानाय पटिवेधपज्जाय जानता, परहितसाधिकाय करुणापदट्टानाय देसनापज्जाय पस्सता, अन्तराधिकधम्मे वा जानता, निर्यानिकधम्मे पस्सता, अरीनं हतत्ता अरहता, सम्मा सामं सब्बधम्मनं बुद्धता सम्मासम्बुद्धेनाति एवं चतुवेसारज्जवसेन चतूहि कारणेहि थोमितेन अत्थि नु खो एको धम्मो अक्खातोति ।

अभिसङ्घतन्ति कतं उप्पादितं । **अभिसञ्चेतयितन्ति** चेतयितं कप्पयितं । **सो तत्थ ठितोति** सो तस्मिं समथविपस्सनाधम्मे ठितो । **धम्मरागेन धम्मनन्दियाति** पदद्वयेनपि समथविपस्सनासु छन्दरागो वुत्तो । समथविपस्सनासु हि सब्बेन सब्बं छन्दरागं परियादियितुं सक्कोन्तो अरहा होति, असक्कोन्तो अनागामी होति । सो समथविपस्सनासु छन्दरागस्स अप्पहीनत्ता चतुत्थज्झानचेतनाय सुद्धावासे निब्बत्तति । अयं आचरियानं समानत्थकथा ।

वितण्डवादी पनाह — “तेनेव धम्मरागेनाति वचनतो अकुसलेन सुद्धावासे निब्बत्तती”ति । सो “सुत्तं आहराही”ति वत्तब्बो । अद्धा अज्जं अपस्सन्तो इदमेव आहरिस्सति । ततो वत्तब्बो “किम्पनिदं सुत्तं नीतत्थं, उदाहु नेय्यत्थ”न्ति । अद्धा “नीतत्थ”न्ति वक्खति । ततो वत्तब्बो — एवं सन्ते अनागामिफलत्थिकेन समथविपस्सनासु छन्दरागो कत्तब्बो भविस्सति, छन्दरागे उप्पादिते अनागामिफलं पटिलद्धं भविस्सति, मा “सुत्तं मे लद्ध”न्ति यं वा तं वा दीपेहि । पज्झं कथेन्तेन हि आचरियस्स सन्तिके उग्गहेत्वा अत्थरसं पटिविज्झित्वा कथेतुं वट्टति । अकुसलेन हि सग्गे, कुसलेन च अपाये पटिसन्धि नाम नत्थि । वुत्तञ्चेतं भगवता —

“न, भिक्खवे, लोभजेन कम्मेन, दोसजेन कम्मेन, मोहजेन कम्मेन देवा पज्जायन्ति, मनुस्सा पज्जायन्ति, या वा पनज्जापि काचि सुगतियो । अथ खो, भिक्खवे, लोभजेन कम्मेन, दोसजेन कम्मेन, मोहजेन कम्मेन निरयो पज्जायति, तिरच्छानयोनि पज्जायति, पेत्तिविसयो पज्जायति, या वा पनज्जापि काचि दुगतियो”ति (अ० नि० ६.३९) —

एवं सज्जापेतब्बो । सचे सज्जानाति, सज्जानातु । नो चे सज्जानाति, “गच्छ पातोव विहारं पविसित्वा यागुं पिवा”ति उय्योजेतब्बो ।

अयं खो, गहपति, एकधम्मो अक्खातोति एकं धम्मं पुच्छितेन “अयम्पि एकधम्मो अक्खातो, अयम्पि एकधम्मो अक्खातो”ति एवं पुच्छावसेन कथितत्ता एकादसपि धम्मा एकधम्मो नाम कतो । अमतुप्पत्तिअत्थेन वा सब्बेपि एकधम्मोति वत्तुं वट्टति ।

निधिमुखं गवेसन्तोति निधिं परियेसन्तो । **सकिदेवाति** एकप्पयोगेनेव । कथं पन एकप्पयोगेनेव एकादसन्नं निधीनं अधिगमो होतीति? इधेकच्चो अरज्जे जीवितवृत्तिं गवेसमानो चरति । तमेनं अज्जतरो अत्थचरको दिस्वा “किं, भो, चरसी”ति पुच्छति । सो “जीवितवृत्तिं परियेसामी”ति आह । इतरो “तेन हि सम्म आगच्छ, एतं पासाणं पवट्टेही”ति आह । सो तं पवट्टेत्वा उपरूपरिट्ठिता वा कुच्छिया कुच्छिं आहच्च ठिता वा एकादस कुम्भियो पस्सति । एवं एकप्पयोगेन एकादसन्नं अधिगमो होति ।

आचरियधनं परियेसिस्सन्तीति अज्जतित्थिया हि यस्स सन्तिके सिप्पं उग्गण्हन्ति, तस्स सिप्पुग्गहणतो पुरे वा पच्छा वा अन्तरन्तरा वा गेहतो नीहरित्वा धनं देन्ति । येसं गेहे नत्थि, ते जातिसभागतो परियेसन्ति । येसं तम्पि नत्थि, ते सभागतो परियेसन्ति । तथा अलभमाना भिक्खम्पि चरित्वा देन्तियेव । तं सन्धायेतं वुत्तं ।

किं पनाहन्ति बाहिरका ताव अनिय्यानिकेपि सासने सिप्पमत्तदायकस्स धनं परियेसन्ति, अहं पन एवंविधे निय्यानिकसासने एकादसविधं अमतुप्पत्तिपटिपदं देसेन्तस्स आचरियस्स पूजं किं न करिस्सामि, करिस्सामियेवाति वदति । **पच्चेकं दुस्सयुगेन अच्छादेसीति** एकमेकस्स भिक्खुनो एकेकं दुस्सयुगं अदासीति अत्थो । समुदाचारवचनं पनेत्थ

एवरूपं होति, तस्मा अच्चादेसीति वुत्तं। पञ्चसतं विहारन्ति पञ्चसतगघनिकं पण्णसालं कारेसीति अत्थो।

७. गोपालसुत्तवण्णना

१७. सत्तमे तिस्सो कथा एकनाळिका चतुरस्सा निसिन्नवत्तिकाति। तत्थ पाळिं वत्वा एकेकस्स पदस्स अत्थकथनं **एकनाळिका** नाम। अपण्डितगोपालकं दस्सेत्वा, अपण्डितभिक्षुं दस्सेत्वा, पण्डितगोपालकं दस्सेत्वा, पण्डितभिक्षुं दस्सेत्वाति चतुक्कं बन्धित्वा कथनं **चतुरस्सा** नाम। अपण्डितगोपालकं दस्सेत्वा परियोसानगमनं, अपण्डितभिक्षुं दस्सेत्वा परियोसानगमनं, पण्डितगोपालकं दस्सेत्वा परियोसानगमनं, पण्डितभिक्षुं दस्सेत्वा परियोसानगमनन्ति अयं **निसिन्नवत्तिका** नाम। अयं इध सब्बाचरियानं आचिण्णा।

एकादसहि, भिक्षवे, अङ्गेहीति एकादसहि अगुणकोट्टासेहि। **गोगणन्ति** गोमण्डलं। **परिहरितुन्ति** परिग्गहेत्वा विचरितुं। **फातिं कातुन्ति** वड्ढिं आपादेतुं। **इथाति** इमस्मिं लोके। **न रूपञ्जू होतीति** गणनतो वा वण्णतो वा रूपं न जानाति। गणनतो न जानाति नाम अत्तनो गुन्नं सतं वा सहस्सं वाति सङ्ख्यं न जानाति, सो गावीसु हटासु वा पलातासु वा गोगणं गणेत्वा “अज्ज एत्तका न दिस्सन्ती”ति द्वे तीणि गामन्तरानि वा अटविं वा विचरन्तो न परियेसति। अज्जेसं गावीसु अत्तनो गोगणं पविट्ठासुपि गोगणं गणेत्वा “इमा एत्तिका गावो न अम्हाकं”न्ति यट्ठिया पोथेत्वा न नीहरति। तस्स नट्ठा गावियो नट्ठाव होन्ति। परगावियो गहेत्वा चरति। गोसामिका दिस्वा “अयं एत्तकं कालं अम्हाकं धेनू दुही”ति तज्जेत्वा अत्तनो गावियो गहेत्वा गच्छन्ति। तस्स गोगणोपि परिहायति, पञ्च गोरसपरिभोगतोपि परिबाहिरो होति। वण्णतो न जानाति नाम “एत्तिका गावी सेता, एत्तिका रत्ता, एत्तिका काळा, एत्तिका ओदाता, एत्तिका कबरा, एत्तिका नीला”ति न जानाति। सो गावीसु हटासु वा पलातासु वा...पे०... पञ्चगोरसपरिभोगतोपि परिबाहिरो होति।

न लक्खणकुसलोति गावीनं सरीरे कतं धनुसत्तिसूलादिभेदं लक्खणं न जानाति। सो गावीसु हटासु वा पलातासु वा “अज्ज असुकलक्खणा असुकलक्खणा च गावो न दिस्सन्ती”ति...पे०... पञ्चगोरसपरिभोगतोपि परिबाहिरो होति।

न आसाटिकं हारेताति गुन्नं खाणुकण्टकादीहि पढट्टानेसु वणो होति। तत्थ नीलमक्खिका अण्डकानि ठपेन्ति, तेसं आसाटिकाति नामं। तानि दण्डकेन अपनेत्वा भेसज्जं दातब्बं होति, बालो गोपालको तथा न करोति। तेन वुत्तं — “न आसाटिकं हारेता होती”ति। तस्स गुन्नं वणा वड्ढन्ति, गम्भीरा होन्ति, पाणका कुच्छिं पविसन्ति, गावो गेलज्जाभिभूता नेव यावदत्थं तिणं खादितुं न पानीयं पातुं सक्कोन्ति। तत्थ गुन्नं खीरं छिज्जति, गोणानं जवो हायति, उभयेसम्पि जीवितन्तरायो होति। एवमस्स गोगणोपि परिहायति...पे०... पञ्चगोरसतोपि परिबाहिरो होति।

न वणं पटिच्छादेता होतीति गुन्नं वुत्तनयेनेव सज्जातो वणो भेसज्जं दत्वा वाकेन वा चीरकेन वा बन्धित्वा पटिच्छादेतब्बो होति। बालगोपालको तं न करोति। अथस्स गुन्नं वणेहि यूसा पग्घरन्ति, ता अज्जमज्जं निधंसन्ति। तेन अज्जेसम्पि वणा जायन्ति। एवं गावो गेलज्जाभिभूता नेव यावदत्थं तिणानि खादितुं...पे०... परिबाहिरो होति।

न धूमं कत्ता होतीति अन्तोवस्से डंसमकसादीनं उस्सन्नकाले गोगणे वजं पविट्ठे तत्थ तत्थ धूमो कातब्बो होति। अपण्डितगोपालको तं न करोति, गोगणो सब्बरत्तिं डंसादीहि उपट्ठतो निदं अलभित्वा पुनदिवसे अरज्जे तत्थ तत्थ रुक्खमूलादीसु निपज्जित्वा निदायति। नेव यावदत्थं तिणानि खादितुं...पे०... परिबाहिरो होति।

न तित्थं जानातीति तित्थम्पि समन्ति वा विसमन्ति वा सगाहन्ति वा निग्गाहन्ति वा न जानाति। सो अतित्थेन

गावियो ओतारेति । तासं विसमतित्थे पासाणादीनि अक्कमन्तीनं पादा भिज्जन्ति । सगाहं गम्भीरं तित्थं ओतिण्णे कुम्भीलादयो गावो गणहन्ति, “अज्ज एत्तिका गावो नट्ठा, अज्ज एत्तिका”ति वत्तब्बतं आपज्जन्ति । एवमस्स गो गणोपि परिहायति...पे०... पञ्चगोरसतोपि परिबाहिरो होति ।

न पीतं जानातीति पीतम्पि अपीतम्पि न जानाति । गोपालकेन हि “इमाय गाविया पीतं, इमाय न पीतं, इमाय पानीयतित्थे ओकासो लद्धो, इमाय न लद्धो”ति एवं पीतापीतं जानितब्बं होति । अयं पन दिवसभागे अरज्जे गोगणं रक्खित्वा “पानीयं पायेस्सामी”ति नदिं वा तळाकं वा ओगाहेत्वा गच्छति । तत्थ महाउसभा च अनुसभा च बलवगावियो च दुब्बलानि चैव महल्लकानि च गोरूपानि सिङ्गेहि वा फासुकाहि वा पहरित्वा अत्तनो ओकासं कत्वा ऊरुप्पमाणं उदकं पविसित्वा यथाकामं पिवन्ति । अवसेसा ओकासं अलभमाना तीरे ठत्वा कललमिस्सकं उदकं पिवन्ति वा अपीता एव वा होन्ति । अथ सो गोपालको पिट्ठियं पहरित्वा पुन अरज्जं पवेसेति । तत्थ अपीता गावियो पिपासाय सुस्समाना यावदत्थं तिणानि खादितुं न सक्कोन्ति । तत्थ गुन्नं खीरं छिज्जति । गोणानं जवो हायति...पे०... परिबाहिरो होति ।

न वीथिं जानातीति “अयं मग्गो समो खेमो, अयं विसमो सासङ्को सप्पटिभयो”ति न जानाति । सो समं खेमं मग्गं वज्जेत्वा गोगणं इतरमग्गं पटिपादेति । तत्थ गावो सीहब्यग्धादीनं गन्धेन चोरपरिस्सयेन च अभिभूता भन्तमिगसप्पटिभागा गीवं उक्खिपित्वा तिट्ठन्ति, नेव यावदत्थं तिणानि खादन्ति, न पानीयं पिवन्ति । तत्थ गुन्नं खीरं छिज्जति...पे०... परिबाहिरो होति ।

न गोचरकुसलो होतीति गोपालकेन हि गोचरकुसलेन भवितब्बं, पञ्चाहिकचारो वा सत्ताहिकचारो वा जानितब्बो । एकदिसाय गोगणं चारेत्वा पुनदिवसे तत्थ न चारेतब्बो । महता हि गोगणेन चिण्णट्टानं भेरितलं विय सुद्धं होति नित्तिणं, उदकम्पि आलुलीयति । तस्मा पञ्चमे वा सत्तमे वा दिवसे पुन तत्थ चारेतुं वट्ठति । एत्तकेन हि तिणाम्पि पटिविरुहति, उदकम्पि पसीदति, अयं पन इमं पञ्चाहिकचारं वा सत्ताहिकचारं वा न जानाति, दिवसे दिवसे रक्खितट्टानेयेव रक्खति । अथस्स गोगणो हरिततिणं न लभति, सुक्खतिणं खादन्तो कललमिस्सकं उदकं पिवति । तत्थ गुन्नं खीरं छिज्जति...पे०... परिबाहिरो होति ।

अनवसेसदोही च होतीति पण्डितगोपालकेन हि याव वच्छकस्स मंसलोहितं सण्ठाति, ताव एकं द्वे थने ठपेत्वा सावसेसदोहिना भवितब्बं । अयं वच्छकस्स किञ्चि अनवसेसेत्वा दुहति । खीरपको वच्छो खीरपिपासाय सुस्सति, सण्ठातुं असक्कोन्तो कम्पमानो मातु पुरतो पतित्वा कालं करोन्ति । माता पुत्तकं दिस्वा, “मय्हं पुत्तको अत्तनो मातुखीरं पातुं न लभती”ति पुत्तसोकेन नेव यावदत्थं तिणानि खादितुं न पानीयं पातुं सक्कोति, थनेसु खीरं छिज्जति । एवमस्स गोगणोपि परिहायति...पे०... पञ्चगोरसतोपि परिबाहिरो होति ।

गुन्नं पित्तिट्टानं करोन्तीति **गोपितरो** । गावो परिणायन्ति यथारुचिं गहेत्वा गच्छन्तीति **गोपरिणायका** । ते न **अतिरेकपूजायाति** पण्डितो हि गोपालको एवरूपे उसभे अतिरेकपूजाय पूजेति, पणीतं गोभत्तं देति, गन्धपञ्चङ्गुलिकेहि मण्डेति, मालं पिळन्धेति, सिङ्गेसु सुवण्णरजतकोसके च धारेति, रत्तिं दीपं जालेत्वा चेलवितानस्स हेट्ठा सयापेति । अयं पन ततो एकसक्कारम्पि न करोति । उसभा अतिरेकपूजं अलभमाना गोगणं न रक्खन्ति, परिस्सयं न वारेन्ति । एवमस्स गोगणोपि परिहायति...पे०... पञ्चगोरसतोपि परिबाहिरो होति ।

इधाति इमस्मिं सासने । **न रूपज्जू होतीति** “चत्तारि महाभूतानि चतुन्नज्ज महाभूतानं उपादायरूप”न्ति एवं वुत्तं

रूपं द्वीहाकारेहि न जानाति गणनतो वा समुद्धानतो वा । **गणनतो न जानाति** नाम — “चक्खायतनं सोतायतनं घानायतनं जिह्वाकायरूपसद्गन्धरसफोडुब्बायतनं, इत्थिन्द्रियं पुरिसिन्द्रियं जीवितिन्द्रियं कायविज्जति वचीविज्जति आकासधातु आपोधातु रूपस्स लहुता, मुदुता, कम्मज्जता, उपचयो, सन्तति, जरता, रूपस्स अनिच्चता, कबळीकारो आहारो”ति (ध० स० ६५७-६६५) एवं पाळिया आगता पच्चवीसति रूपकोट्टासाति न जानाति । सेय्यथापि सो गोपालको गणनतो गुन्नं रूपं न जानाति, तथूपमो अयं भिक्खु । सो गणनतो रूपं अजानन्तो रूपं परिग्गहेत्वा अरूपं ववत्थपेत्वा रूपारूपं परिग्गहेत्वा पच्चयं सल्लक्खेत्वा लक्खणं आरोपेत्वा कम्मद्धानं मत्थकं पापेतुं न सक्कोति । सो यथा तस्स गोपालकस्स गोगणो न वड्ढति, एवं इमस्मिं सासने सीलसमाधिविपस्सनामग्गफलनिब्बानेहि न वड्ढति । यथा च सो गोपालको पच्चहि गोरसेहि परिबाहिरो होति, एवमेवायं असेखेन सीलक्खन्धेन असेखेन समाधिपज्जाविमुत्ति विमुत्तिजाणदस्सनक्खन्धेनाति पच्चहि धम्मक्खन्धेहि परिबाहिरो होति ।

समुद्धानतो न जानाति नाम — “एत्तकं रूपं एकसमुद्धानं, एत्तकं द्विसमुद्धानं, एत्तकं तिसमुद्धानं, एत्तकं चतुसमुद्धानं, एत्तकं नकुतोचि समुद्धाती”ति न जानाति । सेय्यथापि सो गोपालको वण्णतो गुन्नं रूपं न जानाति, तथूपमो अयं भिक्खु । सो समुद्धानतो रूपं अजानन्तो रूपं परिग्गहेत्वा...पे०... परिबाहिरो होति ।

न लक्खणकुसलो होतीति “कम्मलक्खणो बालो, कम्मलक्खणो पण्डितो”ति एवं वुत्तं कुसलाकुसलकम्मं पण्डितबाललक्खणन्ति न जानाति । सो एवं अजानन्तो बाले वज्जेत्वा पण्डिते न सेवति । बाले वज्जेत्वा पण्डिते असेवन्तो कप्पियाकप्पियं कुसलाकुसलं सावज्जानवज्जं गरुकलहुकं सतेकिच्छातेकिच्छं कारणाकारणं न जानाति । तं अजानन्तो कम्मद्धानं गहेत्वा वड्ढेतुं न सक्कोति । सो यथा तस्स गोपालकस्स गोगणो न वड्ढति, एवं इमस्मिं सासने यथावुत्तेहि सीलादीहि न वड्ढति । सो गोपालको विय च पच्चहि गोरसेहि, पच्चहि धम्मक्खन्धेहि परिबाहिरो होति ।

न आसाटिकं हारेता होतीति “उप्पन्नं कामवितक्क”न्ति एवं वुत्ते कामवितक्कादयो न विनोदेति । सो इमं अकुसलवितक्कं आसाटिकं अहारेत्वा वितक्कवसिको हुत्वा विचरन्तो कम्मद्धानं गहेत्वा वड्ढेतुं न सक्कोति । सो यथा तस्स गोपालकस्स...पे०... परिबाहिरो होति ।

न वणं पटिच्छादेता होतीति “चक्खुना रूपं दिस्वा निमित्तगाही होती”ति आदिना नयेन सब्बारम्मणेषु निमित्तं गणहन्तो यथा सो गोपालको वणं न पटिच्छादेति, एवं संवरं न सम्पादेति । सो विवटद्वारो विचरन्तो कम्मद्धानं गहेत्वा वड्ढेतुं न सक्कोति...पे०... परिबाहिरो होति ।

न धूमं कत्ता होतीति सो गोपालको धूमं विय धम्मदेसनाधूमं न करोति, धम्मकथं वा सरभज्जं वा उपनिसिन्नककथं वा अनुमोदनं वा न करोति, ततो नं मनुस्सा “बहुस्सुतो गुणवा”ति न जानन्ति । ते गुणागुणं अजानन्तो चतूहि पच्चयेहि सङ्गहं न करोन्ति । सो पच्चयेहि किलममानो बुद्धवचनं सज्झायं कातुं वत्तपटिवत्तं पूरेतुं कम्मद्धानं गहेत्वा वड्ढेतुं न सक्कोति...पे०... परिबाहिरो होति ।

न तित्थं जानातीति तित्थभूते बहुस्सुतभिक्खू न उपसङ्गमति । अनुपसङ्गमन्तो “इदं, भन्ते, व्यज्जनं कथं रोपेतब्बं? इमस्स भासितस्स को अत्थो? इमस्मिं ठाने पाळि किं वदति? इमस्मिं ठाने अत्थो किं दीपेती”ति एवं न परिपुच्छति न परिपज्जति, न जानापेतीति अत्थो । तस्स ते एवं अपरिपुच्छिता अविवटज्जेव न विवरन्ति, भाजेत्वा न दस्सेन्ति, अनुत्तानीकतज्ज न उत्तानिं करोन्ति, अपाकटं न पाकटं करोन्ति । **अनेकविहितेषु च कङ्खाठानियेषु धम्मेषूति**

अनेकविधासु कङ्खासु एककङ्खम्पि न पटिविनोदेन्ति । कङ्खायेव हि कङ्खाठानिया धम्मा नाम । तत्थ एकं कङ्खम्पि न नीहरन्तीति अत्थो । सो एवं बहुस्सुततित्थं अनुपसङ्कमित्वा सकङ्खो कम्मट्ठानं गहेत्वा वट्ठेतुं न सक्कोति । यथा वा सो गोपालको तित्थं न जानाति, एवं अयम्पि भिक्खु धम्मतित्थं न जानाति । अजानन्तो अविसये पङ्कं पुच्छति, आभिधम्मिकं उपसङ्कमित्वा कप्पियाकप्पियं पुच्छति, विनयधरं उपसङ्कमित्वा रूपारूपपरिच्छेदं पुच्छति । ते अविसये पुट्ठा कथेतुं न सक्कोन्ति । सो अत्तना सकङ्खो कम्मट्ठानं गहेत्वा वट्ठेतुं न सक्कोति...पे०... परिबाहिरो होति ।

न पीतं जानातीति यथा सो गोपालको पीतापीतं न जानाति, एवं धम्मूपसङ्घितं पामोज्जं न जानाति न लभति । सवनमयं पुञ्चकिरियवत्थुं निस्साय आनिसंसं न विन्दति, धम्मस्सवनगं गन्त्वा सक्कच्चं न सुणाति, निसिन्नो निद्वायति, कथं कथेति, अञ्जविहितको होति । सो सक्कच्चं धम्मं अस्सुणन्तो कम्मट्ठानं गहेत्वा वट्ठेतुं न सक्कोति...पे०... परिबाहिरो होति ।

न वीथिं जानातीति सो गोपालको मग्गामग्गं विय “अयं लोकियो, अयं लोकुत्तरो”ति अरियं अट्ठङ्गिकं मग्गं यथाभूतं नप्पजानाति । अजानन्तो लोकियमग्गे अभिनिविसित्वा लोकुत्तरं निब्बत्तेतुं न सक्कोति...पे०... परिबाहिरो होति ।

न गोचरकुसलो होतीति सो गोपालको पञ्चाहिकसत्ताहिकचारे विय चत्तारो सतिपट्ठाने “इमे लोकिया, इमे लोकुत्तरा”ति यथाभूतं नप्पजानाति । अजानन्तो सुखुमट्ठानेसु अत्तनो जाणं चरापेत्वा लोकियसतिपट्ठाने अभिनिविसित्वा लोकुत्तरं निब्बत्तेतुं न सक्कोति...पे०... परिबाहिरो होति ।

अनवसेसदोही होतीति पटिग्गहणे मत्तं अजानन्तो अनवसेसं दुहति । निद्देसवारे पनस्स अभिहट्ठं पवारेन्तीति अभिहरित्वा पवारेन्ति । एत्थ द्वे अभिहारा वाचाभिहारो च, पच्चयाभिहारो च । **वाचाभिहारो** नाम मनुस्सा भिक्खुस्स सन्तिकं गन्त्वा “वदेय्याथ, भन्ते, येनत्थो”ति पवारेन्ति । **पच्चयाभिहारो** नाम वत्थादीनि वा सप्पिनवनीतफाणितादीनि वा गहेत्वा भिक्खुस्स सन्तिकं गन्त्वा “गणहथ, भन्ते, यावतकेन अत्थो”ति वदन्ति । **तत्र भिक्खु मत्तं न जानातीति** भिक्खु तेसु पच्चयेसु पमाणं न जानाति । “दायकस्स वसो वेदितब्बो, देय्यधम्मस्स वसो वेदितब्बो, अत्तनो थामो वेदितब्बो”ति इमिना नयेन पमाणयुत्तकं अगगहेत्वा यं आहरन्ति, तं सब्बं गणहातीति अत्थो । मनुस्सा विप्पटिसारिनो न पुन अभिहरित्वा पवारेन्ति । सो पच्चयेहि किलमन्तो कम्मट्ठानं गहेत्वा वट्ठेतुं न सक्कोति...पे०... परिबाहिरो होति ।

ते न अतिरेकपूजाय पूजेता होतीति सो गोपालको महाउसभे विय थेरे भिक्खू इमाय आवि चेव रहो च मेत्ताकायकम्मादिकाय अतिरेकपूजाय न पूजेति । ततो थेरा “इमे अम्हेसु गरुचितीकारं न करोन्ती”ति नवके भिक्खू द्वीहि सङ्गहेहि न सङ्गहन्ति, नेव धम्मसङ्गहेन सङ्गहन्ति, न आमिससङ्गहेन, चीवरेन वा पत्तेन वा पत्तपरियापन्नेन वा वसनट्ठानेन वा किलमन्तोपि नप्पटिजगन्ति, पाळिं वा अट्ठकथं वा धम्मकथाबन्धं वा गुळहगन्धं वा न सिक्खापेन्ति । नवका थेरानं सन्तिका सब्बसो इमे द्वे सङ्गहे अलभमाना इमस्मिं सासने पतिट्ठातुं न सक्कोन्ति । यथा तस्स गोपालकस्स गोगणो न वट्ठति, एवं सीलादीहि न वट्ठन्ति । यथा च सो गोपालको पञ्चहि गोरसेहि, एवं पञ्चहि धम्मक्खन्धेहि परिबाहिरो होन्ति । सुक्कपक्खो कण्हपक्खे वुत्तविपल्लासवसेन योजेत्वा वेदितब्बो ।

अनुस्सतिवग्गो दुतियो ।

मनोरथपूरणिया अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथाय

एकादसकनिपातस्स संवण्णना निड्डिता ।

निगमनकथा

एत्तावता च —

आयाचितो सुमतिना थेरेन भदन्तजोतिपालेन ।
कच्चिपुरादीसु मया पुब्बे सद्धिं वसन्तेन ॥

वरतम्बपणिदीपे महाविहारम्हि वसनकालेपि ।
पाकं गते विय दुमे वलज्जमानम्हि सद्धम्ममे ॥

पारं पिटकत्तयसागरस्स गन्त्वा ठितेन सुमतिना ।
परिसुद्धाजीवेनाभियाचितो जीवकेनापि ॥

धम्मकथाय निपुणपरमनिकायस्सट्ठकथं आरद्धो ।
यमहं चिरकालद्धितिमिच्छन्तो सासनवरस्स ॥

सा हि महाअट्ठकथाय सारमादाय निड्डिता एसा ।
चतुनवुतिपरिमाणाय पाळिया भाणवारेहि ॥

सब्बागमसंवण्णनमनोरथो पूरितो च मे यस्मा ।
एताय मनोरथपूरणीति नामं ततो अस्सा ॥

एकूनसद्धिमत्तो विसुद्धिमग्गोपि भाणवारेहि ।
अत्थप्पकासनत्थाय आगमानं कतो यस्मा ॥

तस्मा तेन सहायं गाथागणनानयेन अट्ठकथा ।
तीहाधिकदियड्ढसतं विज्जेय्या भाणवारानं ॥

तीहाधिकदियड्ढसतप्पमाणमिति भाणवारतो एसा ।
समयं पकासयन्ती महाविहाराधिवासीनं ॥

मूलट्ठकथासारं आदाय मया इमं करोन्तेन ।
यं पुज्जमुपचितं तेन होतु लोको सदा सुखितोति ॥

परमविसुद्धसद्भावुद्धिवीरियप्पटिमण्डितेन सीलाचारज्जवमद्ववादिगुणसमुदयसमुदितेन
सकसमयसमयन्तरगहनज्झोगाहनसमत्थेन पज्जावेय्यत्तियसमन्नागतेन तिपिटकपरियत्तिप्पभेदे साट्ठकथे सत्थु सासने
अप्पटिहतजाणप्पभावेन महावेय्याकरणेन करणसम्पत्तिजनितसुखविनिगतमधुरोदारवचनलावण्ययुत्तेन युत्तमुत्तवादिना

वादीवरेन महाकविना पभिन्नपटिसम्भिदापरिवारे छळभिज्जादिष्पभेदगुणष्पटिमण्डिते उत्तरिमनुस्सधम्मे सुप्पतिट्ठितबुद्धीनं थेरानं थेरवंसप्पदीपानं महाविहारवासीनं वंसालङ्कारभूतेन सुविपुलविसुद्धबुद्धिना बुद्धघोसोति गरूहि गहितनामधेय्येन थेरेन कता अयं मनोरथपूरणी नाम अङ्गुत्तरनिकायट्ठकथा —

ताव तिट्ठतु लोकस्मिं, लोकनित्थरणेसिनं ।
दस्सेन्ती कुलपुत्तानं, नयं चित्तविसुद्धिया ॥

याव बुद्धोति नामम्पि, सुद्धचित्तस्स तादिनो ।
लोकम्हि लोकजेट्ठस्स, पवत्तति महेसिनोति ॥

मनोरथपूरणी नाम

अङ्गुत्तरनिकाय-अट्ठकथा सब्बाकारेन निट्ठिता ।